

16

The KARTVELOLOGIST

JOURNAL OF GEORGIAN STUDIES

ქართველოლოგი

ISSN 1512-1186

IN THIS ISSUE:

- In the wake of the Manuscripts of Bernarde of Naples
- Literary Parallels: Galaktion Tabidze and Henry Longfellow

საზღვრები:

- მეფისნაცვალ მიხეილ ვორონცოვის კულტურულ-საგანმანათლებლო პოლიტიკის შეფასებისათვის
- კულტურული ხიდი აღმოსავლეთიდან დასავლეთისკენ და სეფიანთა ირანის ქართველები
- ქართული ლიტერატურის ისტორიის სახელმძღვანელო სამხურად

ქართველოლოგი
THE KARTVELOLOGIST

JOURNAL OF
GEORGIAN STUDIES

16 (1)

AUTUMN
2011

PUBLISHED ANNUALLY BY THE CENTRE
FOR KARTVELIAN STUDIES
TBILISI STATE UNIVERSITY

In a broad sense Kartvelology embraces study of Georgian culture, history and all fields of the humanities: linguistics, literary criticism, art, archaeology, folklore, ethnography, source study.

"The Kartvelologist" is a bilingual (Georgian and English) academic journal, covering all spheres of Kartvelological scholarship. Along with introducing scholarly novelties in Georgian Studies, it aims at popularization of essays of Georgian researchers on the international level and diffusion of foreign Kartvelological scholarship in Georgian scholarly circles.

"The Kartvelologist" issues both in printed and electronic form. In 1993-2009 it came out only in printed form (#1-15). The publisher is the "Centre for Kartvelian Studies" (TSU), financially supported by the "Fund of the Kartvelological School". In 2011-2013 the journal is financed by the Georgian National Science Fund with a grant (Rustaveli Fund).

The Editorial Board: The foreign authors, together with their Georgian colleagues, are members of the Editorial Board of *The Kartvelologist*, taking an active part in shaping the scholarly style and form of the journal, authors of papers, occasionally reviewers of papers to be published, and popularizers in their home countries and scholarly centres of topics of Georgian Studies.

Editor-in-Chief: Elguja Khintibidze;
Editor of the English text: Arrian Tchanturia.

Bakhtadze, Michael (History) – Georgia; Beynen, Bert (Rustvelology) – Philadelphia, USA; Boeder, Winfried (Linguistics) – Germany; Buachidze, Gaston (Kartvelology) – France; Chikhladze, Nino (History of Georgian Art) – Georgia; Chotiary-Jünger, Steffi (Georgian literature) – Germany; Doborjginidze, Nino (Linguistics) – Georgia; Enoch, Reuven (The Georgian language, Georgian-Hebrew cultural contacts) – Israel; Fähnrich, Heinz (Georgian linguistics) – Germany; Kojima, Iasuhiko (Kartvelian languages) – Japan; Kudava, Buba (Study of Manuscripts) – Georgia; Licheli, Vakhtang (Archaeology) – Georgia; Magarotto, Luigi (Georgian literature) – Italy; Melikishvili, Damana (The Georgian language) – Georgia; Nikoleishvili, Avtandil (Georgian literature) – Georgia; Nocun, Przemyslaw (Archaeology) – Poland; Outtier, Bernard (Medieval Studies) – France; Ratiani, Irma (Literary criticism) – Georgia; Shurgaiia, Gaga (Georgian literature) – Italy; Sikharulidze, Ketevan (Folklore) – Georgia; Tuite, Kevin (Ethnography and folklore) – Canada

Each issue of the journal is prepared and published by the editorial staff: Khintibidze, Elguja; Tchanturia, Arrian; Chakunashvili, Nino; Javakhadze, Irina; Guliashvili, Sophio; Vardosanidze, Tsira.

CONTENTS

GEORGIAN LITERATURE IN ENGLISH TRANSLATION

Vazha Pshavela

Aluda Ketelauri (*in Georgian and in English*) English translation by D. Rayfield ----- 8

SCHOLARLY STUDIES

Gaga Shurgaiia

In the wake of the Manuscripts of Bernarde of Naples ----- 22

Tamaz Jologua

Towards the Assessment of Viceroy Mikhail Vorontsov's Cultural-Enlightenment Policy ----- 44

Elguja Khintibidze

Rustaveli's *The Man in the Panther Skirt*: Cultural Bridge from East To West and the Georgians of Safavid Iran ----- 81

Natia Sikharulidze

Literary Parallels: Galaktion Tabidze and Henry Longfellow ----- 115

Avtandil Nikoleishvili

Aleksandre Cheishvili in Emigration ----- 141

Nino Chakunashvili

Secularization of the Miracle in Medieval Georgian and European Literature ----- 165

KARTVELOLOGISTS

Tsira Vardosanidze

Heinz Fähnrich ----- 182

Levan Gordeziani

A New Book on Georgian History ----- 197

CHRONICLE OF EVENTS

Lado Minashvili, Khatuna Gaprindashvili
A Textbook on the History of Georgian Literature in Armenian -- 218

Steffi Chotiwary-Jünger
Shota Rustaveli's "The Man in the Panther Skin" in German Schools --
----- 234

Rusudan Enukidze
Two Meetings with Grigol Robakidze and Kita Chkhenkeli ----- 242

სარჩევი

ძართული ლიტერატურა ინგლისურ თარგმანებში

ვაჟა ფშაველა
ალუდა ქეთელაური (ქართულად და ინგლისურად. თარგმანი
დონალდ რეივილდისა) ----- 8

სამეცნიერო კვლევები

გაგა შურღია
ბერნარდე ნეაპოლისეული ხელნაწერების კვალდაკვალ ---- 13

თამაზ ჯოლოგუა
მეფისნაცვალ მიხეილ ვორონცოვის კულტურულ-
საგანმანათლებლო პოლიტიკის შეფასებისათვის ----- 29

ელგუჯა ხინთიბიძე
რუსთველის ვეფხისტყაოსანი - კულტურული ხიდი
აღმოსავლეთიდან დასავლეთისკენ და სეფიანთა ირანის
ქართველები ----- 55

ნათია სიხარულიძე
ლიტერატურული პარალელები: გალაკტიონ ტაბიძე და ჰენრი
ლონგფელო ----- 103

ავთანდილ ნიკოლეიშვილი
ალექსანდრე ჭეიშვილი ემიგრაციაში ----- 124

ნინო ჩაკუნაშვილი
სასწაულის სეკულარიზაცია შუასაუკუნეების ქართულ და
ევროპულ მწერლობაში ----- 154

ძართველოლოგები

ცირა ვარდოსანიძე
ჰაინც ფენრიხი ----- 174

ლევან გორდეზიანი

ახალი წიგნი საქართველოს ისტორიაზე ----- 189

ქართული ლიტერატურის ისტორია

ლადო მინაშვილი, ხათუნა გაფრინდაშვილი

ქართული ლიტერატურის ისტორიის სახელმძღვანელო სიმბუხრად
----- 203

შტეფი ხოტივარ-იუნგერი

რუსთველის „ვეფხისტყაოსანი“ გერმანულ სკოლებში ----- 230

რუსუდან ენუქიძე

ორი შეხვედრა (გრიგოლ რობაქიძესა და კიტა ჩხენკელთან)----- 237

ჟურნალ „ქართველოლოგის“ განყოფილება „ქართული ლიტერატურა ინგლისურ თარგმანებში“ მოწოდებულია, ინგლისურენოვან მკითხველს მიწოდოს ქართული ლიტერატურის საუკეთესო ნიმუშების ცალკეული მონაკვეთები ინგლისური პარალელური თარგმანით. ჟურნალის რედაქცია იმედოვნებს, რომ ამ გზით დაინტერესებულ მკითხველს გარკვეული წარმოდგენა შეიძლება შეექმნას ქართული პოეზიის და ბელეტრისტული თუ საისტორიო ლიტერატურის შესახებ. ამასთან ერთად, ქართული ენის შესწავლით მკითხველს საშუალება ეძლევა, ნაწყვეტები ქართული მწერლობის საუკეთესო ნიმუშებიდან ორიგინალის პარალელურად ინგლისურ თარგმანში გაიცნოს.

„ქართველოლოგის“ ამ ნომერში ქართული პოეზიის კლასიკოსის ვაჟა ფშაველას (იგივე ლუკა რაზიკაშვილი – 1861–1915) ცნობილი პოემის „ალუდა ქეთელაურის“ პირველი თავია წარმოდგენილი ინგლისელი ქართველოლოგის დონალდ რეიფილდის თარგმანითურთ (თარგმანი გამოქვეყნებულია თბილისში 1981 წელს გამომცემლობა „განათლების“ მიერ: Vazha Pshavela, Three Poems).

ამ ცნობილი პოემის პირველი თავი კომპოზიციურად დასრულებული ამბის მხობით წარმოსახავს ადამიანობის მაღალ იდეას, ადამიანის პიროვნული ღირსებებისადმი პატივისცემით რელიგიური და ნაციონალური დაპირისპირების დაძლევა, პიროვნების თავისუფალი სულიერი ემოციის ამაღლებას ადამიანთა შორის მტრობის ტრადიციულ ნორმებსა და ჩვეულებებზე.

რედაქტორი

The purpose of the section *Georgian Literature in English Translations* in the *Kartvelologist* is to provide the English-language reader with excerpts of best specimens of Georgian literature with a parallel English translation. The Editorial Staff hopes that in this way the interested reader will form an idea of Georgian poetry, belles-lettres and historical literature. At the same time, the reader interested in studying the Georgian language will be enabled to acquaint him/herself with excerpts of the best specimens of Georgian literature in the original with parallel English translations.

Presented in this issue of the *Kartvelologist* is the first chapter of “Aluda Ketelauri”, a well-known poem by the classic of Georgian poetry Vazha Pshavela (the same Luka Razikashvili, 1861-1915) translated by the English Kartvelologist Donald Rayfield (the translation was published in Tbilisi, in 1981 by “Ganatileba”: Vazha Pshavela, “Three Poems”).

The compositionally completed story of the first chapter of this poem depicts the lofty ideal of humaneness, respect for man’s personal dignity in overcoming religious and national confrontation, rising of a person’s free spiritual emotion above the traditional norms and customs of enmity between human beings.

The Editor

ჟურნალ „ქართველოლოგის“ განყოფილება „ქართული ლიტერატურა ინგლისურ თარგმანებში“ მოწოდებულია, ინგლისურენოვან მკითხველს მიაწოდოს ქართული ლიტერატურის საუკეთესო ნიმუშების ცალკეული მონაკვეთები ინგლისური პარალელური თარგმანით. ჟურნალის რედაქცია იმედოვნებს, რომ ამ გზით დაინტერესებულ მკითხველს გარკვეული წარმოდგენა შეიძლება შეექმნას ქართული პოეზიის და ბელეტრისტული თუ საისტორიო ლიტერატურის შესახებ. ამასთან ერთად, ქართული ენის შესწავლით მკითხველს საშუალება ეძლევა, ნაწყვეტები ქართული მწერლობის საუკეთესო ნიმუშებიდან ორიგინალის პარალელურად ინგლისურ თარგმანში გაიცნოს.

„ქართველოლოგის“ ამ ნომერში ქართული პოეზიის კლასიკოსის ვაჟა ფშაველას (იგივე ლუკა რაზიკაშვილი – 1861–1915) ცნობილი პოემის „ალუდა ქეთელაურის“ პირველი თავია წარმოდგენილი ინგლისელი ქართველოლოგის დონალდ რეიფილდის თარგმანითურთ (თარგმანი გამოქვეყნებულია თბილისში 1981 წელს გამომცემლობა „განათლების“ მიერ: Vazha Pshavela, Three Poems).

ამ ცნობილი პოემის პირველი თავი კომპოზიციურად დასრულებული ამბის მზობით წარმოსახავს ადამიანობის მაღალ იდეალს, ადამიანის პიროვნული ღირსებებისადმი პატივისცემით რელიგიური და ნაციონალური დაპირისპირების დაძლევას, პიროვნების თავისუფალი სულიერი ემოციის ამაღლებას ადამიანთა შორის მტრობის ტრადიციულ ნორმებსა და ჩვეულებებზე.

რედაქტორი

The purpose of the section *Georgian Literature in English Translations* in the *Kartvelologist* is to provide the English-language reader with excerpts of best specimens of Georgian literature with a parallel English translation. The Editorial Staff hopes that in this way the interested reader will form an idea of Georgian poetry, belles-lettres and historical literature. At the same time, the reader interested in studying the Georgian language will be enabled to acquaint him/herself with excerpts of the best specimens of Georgian literature in

the original with parallel English translations.

Presented in this issue of the *Kartvelologist* is the first chapter of “Aluda Ketelauri”, a well-known poem by the classic of Georgian poetry Vazha Pshavela (the same Luka Razikashvili, 1861-1915) translated by the English Kartvelologist Donald Rayfield (the translation was published in Tbilisi, in 1981 by “Ganatileba”: Vazha Pshavela, “Three Poems”).

The compositionally completed story of the first chapter of this poem depicts the lofty ideal of humaneness, respect for man’s personal dignity in overcoming religious and national confrontation, rising of a person’s free spiritual emotion above the traditional norms and customs of enmity between human beings.

The Editor

ვაჟა ფშაველა
„ალუდა ქეთელაური“

I

მაცნე მოიდა შატილსა:
- ქისტებმა მოგვეცეს ზიანი,
დაგვიწიოკეს მწყემსები,
ავნია, ავი-ზნიანნი.

ალუდა ქეთელაური
კაცია დავლათიანი,
საფიხვნოს თავში დაჯდების,
სიტყვა მაუდის გზიანი;
ბევრს ქისტს მარჯვენა,
- სცადა ფრანგული ფხიანი.
ცუდას რად უნდა მტერობა,
კარგია მუდამ მტრიანი!

ქისტებს წაუსხამ ცხენები,
ალუდაისიცი ფთიანი.
გუმან აქვ, გადაავლიონ
არხოტის თავი მთიანი,
გადაბერტყინონ ნალითა
ქუჩი მთებისა ცვრიანი.

ეს რო ალუდამ გაიგო,
თოფს დაუპირა ტალიო;
ასხა იარაღები,
გააფხავიდის ხმალიო;
გაუმინჯიდის ვადანი,
ხმალს არ მაუტყდეს ტარიო.

ცისკრის ხანია, მტერს
მისდევს

Vazha Pshavela
“Aluda Ketelauri”

I

A messenger came to Shatili:
“The Chechens have struck a blow
against us,
these evil men of evil ways
have sent our shepherds scattering”.

Aluda Ketelauri
is a man smiled on by fate,
in village assemblies he sits at the
head,
his words when he speaks are to the
point;
he has proven his sharp-edged sabre
and hacked many Chechen right
hands off.

The bad man has no need to fight,
the good man can always meet the
foe!

The Chechens had driven off, he
heard,
Aluda’s own fleet-footed horses;
he has an inkling that they would
cross
the mountainous head of the
Arkhoti,
their horses’ shoes trampling down
the dewy fescues of the mountains.

As soon as Aluda heard all this,
he put an edge on his rifle’s flint,
put on his armour, sharpened his
sword,
testing carefully the crosspiece,

კლდის შავარდენი ჩქარო.
გათენებისას ჭიუხში
შურთხმა დარეკა ზარო,
ძალღებს კი სძინავ თეოზე,
ჯერ არ გაშლილა ცხვარო.

მალე შააგდო ალუდამ
ქისტების ნავალს თვალიო.
მარჯვედვე გადაეწია,
თოფმა გაიღო ჩქამიო:
ერთს ქურდ-კანტალას
დიღღველსა
ცუდი დაუდგა წამიო;
გადავარდება ცხენზეით,
ყელ-თავქვე ეკიდებისა;
ნატყვიარი სჭირს ბეჭის თავს,
ზედ ცეცხლი ეკიდებისა;
ამხანაგ-მოკლულ დიღღველი
ჩახმანსა ეზიდებისა.

გამასტყვრა მუცალის თოფი,-
კლდის პირი დაიშლებოდა,
ნადოძი ტყვიის ალუდას
კალთაში ჩაეშლებოდა.

- არა გჭირსაა, რჯულ-
ძაღლო?!

- მუცალი ეუბნებოდა.
- ნუ გგონავ, მჭირდეს,
რჯულ-ძაღლო,
ყმასა გუდანის ჯვრისასა.
ხმა ალუდაის თოფისა
ჭეხასა ჰგვანდა ცისასა.

- არ მოგხვდაუა, რჯულ-

lest the sword should break its hilt.

Dawn. The peregrine falcon of the
rocks
swiftly pursues the enemy;
as day breaks over the rocky scree
the snow pheasant's bell-like call
rings out.

But the dogs still sleep in their pens,
the sheep have not yet left their
folds.

Aluda's eyes soon fell upon
the Chechen's tracks. Moments later
he caught them up. His gun went off.
One thieving Ingush tribesman met
the evil instant of his end.
His body toppled from his horse,
hanging over upside down,
pierced by a ball in the
shoulderblade.

He feels fire spreading from the
wound.

Another Ingush, the dead man's
comrade,
squeezes the trigger with his finger.

Mutsali's rifle fired a shot,
splintering the bare rock-face.

Shattered pieces of bullet fall
into Aluda's tunic hem.

"Haven't I hit you, heathen dog?"
Mutsali called out to his foe.

"Don't you believe it, heathen dog,
I am a vassal of Gudani shrine".

ძაღლო?

- ისევ ეძახის იმასა.
- მუცალს არა სჭირს, რჯულ-
ძაღლო,
- ნამტვრევს მაშლიდა
კლდისასა...
- ოჰო, ქუდ გაუხვრეტია,
წვერებსა სტუსავს თმისასა.
- მაღლა დაგიცდა, ბეჩავო,
კენწხას არა სჭირს ძეღისასა.

გამოსტყვრა მუცალის თოფი,
ტყვია ჩქამს იზამს მქისესა,
გაუტებს ქეთელაურსა
საპირის-წამლეს რქისასა.

- არც ახლა გჭირსა, რჯულ-
ძაღლო?!
- ზედაც დაჰვედრებს იმასა.
- არა სჭირს, არა, რჯულ-
ძაღლო,
ყმასა გუდანის ჯვრისასა,
გამმარჯვედ ჯვარი
დაჰყვების,
ძალს შახვეწებს ღვთისასა.
გულს არ ჰხვდა, ნუ
გეგონების,
ამტვრევდა წამლის ქისასა.

რაკი სრევაზე მიდგება,
ჯავრს არც მე შავჭამ
მტრისასა.

შატლიონის ნასროლი
ქისტს უმტვრევს გულის

The bang that came from Aluda's gun
was thunder striking from the sky.

"Haven't I hit you, heathen dog?"
he shouts out to the other man.

"Mutsali's unharmed, heathen dog;
I was only struck by broken rock."

"Aha, that must have pierced his hat,
the bullet's singed the ends of his
hairs."

"You aimed too high, miserable
wretch,
it didn't touch the bones of my skull."

Mutsali's rifle returned the fire
the bullet makes a horrid noise.
It had broken Aluda
Ketelauri's powder-horn.

"Aren't you hit now, heathen dog?"
Mutsali asks him threateningly.

"No, I am not, you heathen dog;
the vassal of Gudani shrine
is followed by victory-bringing forces
that invoke the powers of God.
His heart's unhurt, don't be misled.
Just my gunpowder pouch was
smashed.

Now that I must kill or be killed,
I'll venge myself on my enemy."

The man from Shatili fired a shot
which broke the Chechen's
breastbone up.

ფიცარსა.

- არც ახლა გჭირსა, რჯულ-
ძაღლო?!

- შამაუჭყივლებს ქისტასა.

- გულში მჭირს, გულში,
რჯულ-ძაღლო,

ვაჰ, ცდასა მუცალისასა!

ძმაც ხო მამიკალ, მეც მამკალ,
რა ვუთხრა მაღლსა
ღვთისასა?

მუცალს არ სწადის

სიკვდილი,

ფერს არა ჰკარგავს მგლისასა,

მაჰგლეჯს, დაიფევს

წყლულშია

მწვანეს ბალახსა მთისასა.

ერთიც ესროლა ალუდას,

ხანს არა ჰკარგავს ცდისასა.

თოფიც ალუდას გადუგდო,

ერთს კიდევ ეტყვის სიტყვასა:

- ეხლა შენ იყოს, რჯულ-
ძაღლო,

ხელს არ ჩავარდეს სხვისასა.

სიტყვა გაუმრა პირზედა,

დაბლა გაერთხა მიწასა.

ალუდას თოფი არ უნდა,

ატირდა როგორც ქალიო;

არ აჰყრის იარაღებსა,

არ ეხარბება თვალიო.

თავით დაუდვა ხანჯარი,

ზედ ეკრა სპილოს ძვალიო,

გულზედ ძეგლიგი დაადვა,

“Now, I’ve got you, heathen dog!”

loudly he shrieks at his Chechen foe.

“My heart is hit, my heart, heathen
dog,

woe to Mutsali’s prowess in battle.

You killed my brother, you’ve killed
me too:

what can I say of the grace of God?”

Mutsali does not wish to die,
he does not lose his wolfish colour,

he tears at the green mountain

grasses,

spreading the herbs all over his
wound.

He fired once more at Aluda,

losing no chance of fighting on.

Then he flung his gun to Aluda,

speaking to him one more time:

“Now let it be yours, you heathen
dog,

lest it fall in another man’s hands.”

The very words dried on his lips,

he lay low, sprawling on the earth.

Aluda doesn’t want the rifle.

He burst like a woman into tears.

His eyes do not covet his enemy’s
weapons,

he does not strip the armour off.

He placed the dagger by Mutsali’s
head

(it had a handle of ivory),

he put the flint gun on his chest

and on his arm he laid his sabre.

Aluda does not cut off

Mutsali’s right hand. Instead he says,

მკლავზედ ფრანგული
ხმალიო.
მარჯვენას არ სჭრის
მუცალსა,
იტყოდა: ცოდვა არიო;
ვაჟკაცო, ჩემგან მოკლულო,
ღმერთმა გაცხონოს
მკვდარიო.
მკლავზედაც გეზას მარჯვენა,
შენზედ ალალი არიო,
შენ ხელ შენს გულზედ
დამიწდეს,
ნუმც ხარობს ქავის კარიო,
კარგი გყოლია გამდელო,
ღმერთმ გიდლეგრძელოს
გვარიო!
სიგძივ გაჰხურა ნაბადი,
ზედ გადაადვა ფარიო.

“It’s wrong. Man, whom I have
killed,
God let your body rest in peace.
The least that I can do for you
is leave your arm and right hand
joined.
Let your hand on your heart go back
to dust;
the stone wall’s door shall not have
your hand
hanging up to gladden it.
Good people must have brought you
up.
God prolong the days of your kin.”
He covered him from head to toe
with his cloak, and the shield on top.

ბერნარდე ნეაპოლელისეული ხელნაწერების კვალდაკვალ

გაგა შურდაია

საეკლესიო მეცნიერებათა დოქტორი, ვენეციის სახელმწიფო უნივერსიტეტ „კა' ფოსკარის“ აზიისა და ჩრდილოეთ აფრიკის კულტურების კათედრის მკვლევარი, რომის პაპის აღმოსავლური ინსტიტუტის პროფესორი, ვატიკანის სამოციქულო ბიბლიოთეკის მეცნიერი კონსულტანტი.

რეზიუმე: სტატიაში გამოკვლეულია 1670-1677 წწ.-ში საქართველოში მოღვაწე კაპუცინი ბერის, ბერნარდე ნეაპოლელის, ხელნაწერი მასალების ისტორია. კერძოდ, დადგენილია, რომ ეს მასალები თავდაპირველად კაპუცინთა მონასტრის წიგნსაცავში ინახებოდა, ხოლო 1936 წ.-ის თებერვლიდან გადაიტანეს ნეაპოლის ეროვნულ სამეფო ბიბლიოთეკაში (დღევანდელი ნეაპოლის ეროვნული ბიბლიოთეკა), სადაც დღემდე დაცულია შიფრით „XX.122“. XVIII-XX სს.-ში სხვადასხვა მეცნიერის მიერ შედგენილ ჩამონათვალთა შესწავლის საფუძველზე გამოვლენილია, რომ 1886-1936 წლებში დაიკარგა ბერნარდე ნეაპოლელისეული ერთი ქართული ხელნაწერი, ანუ ის, რომელიც შეიცავდა „რომანცს ან ქართულ ზღაპარ ზაამას“, ჟამთააღმწერლის ე. წ. „ასწლოვანი მატიანის“ ორმოცგვერდიან უძველეს ფრაგმენტსა და „პატარა პოემა რესკარიანს“.

საკვანძო სიტყვები: *ბერნარდე ნეაპოლელი, ქართული ხელნაწერი, კაპუციანთა მონასტერი*

2007 წ.-ის ზაფხულში თბილისში, აკადემიკოს ელენე მეტრეველის ანოტირებულ ბიობიბლიოგრაფიაზე მუშაობისას, აწ განსვენებულმა პროფესორმა ვალერი სილოგავამ გამაცნო მის მიერ იმხანად აღმოჩენილი „ქართლის ცხოვრების“, კერძოდ, ჟამთააღმწერლის ე. წ. „ასწლოვანი მატიანის“ ორფურცლიანი უძველესი ფრაგმენტი (H-1076), რომელიც

თავდაპირველად ქართლში XVII ს.-ის 70-იან წწ.-ში ნამყოფ იტალიელ ბერს, ანტონიო ჩოფის ეკუთვნოდა და საქართველოში მიხეილ თამარაშვილს ნეაპოლის ახლოს მდებარე დაბა ტორე დელ გრეკოს ფრანცისკელი კაპუცინი ბერების მონასტრიდან ჩამოეტანა. ბატონმა ვალერიმ შემომთავაზა, იტალიაში დაბრუნებისას მომეძია ზემოაღნიშნული ფრაგმენტის დანარჩენი ნაწილი. მიხეილ თამარაშვილის ცნობით, საკვლევი ფრაგმენტი მთლიანად 40 გვერდისგან შედგებოდა.

იტალიაში დაბრუნებისას დავიწყე ხელნაწერის ძიება. აღმოჩნდა, რომ ტორე დელ გრეკოს ფრანცისკელ კაპუცინ ბერთა მონასტერი დაუხურავთ, ხოლო მისი წიგნსაცავის ნაწილი ამავე დაბის მუნიციპალური ბიბლიოთეკისთვის გადაუციათ.

2008 წ.-ის თებერვალში ვეწვით ტორე დელ გრეკოს მუნიციპალურ ბიბლიოთეკას და პირადად გავეცანი კაპუცინთა მონასტრისეულ წიგნებს, რომლებიც დაახლოებით სამ ათას ნაბეჭდ ტომს შეიცავს. მათი უმეტესი ნაწილი XVI-XVII სს.-შია დასტამბული. იმჟამად ამ წიგნებიდან ორი ათასი ერთეული სპეციალურად გამოყოფილ სათავსში ინახებოდა, რომელთგან მხოლოდ 956 ტომი იყო კატალოგიზებული, დანარჩენი წიგნები და ხელნაწერების ფრაგმენტები კი უწესრიგოდ ეყარა სხვა სათავსში. სათითაოდ გადავათვალიერე თითოეული მათგანი. იმედი მქონდა, რომელიმე ტომში მაინც წავაწყდებოდი ჩვენთვის საინტერესო ხელნაწერს. სამწუხაროდ, ყველა მცდელობა ამაო გამოდგა: არსად ჩანდა არათუ ჟამთააღმწერლის თხზულების ფრაგმენტი, არამედ – თვით მონასტრის არქივიც. ამან მაფიქრებინა, მონასტრის დახურვის შემდეგ ხელნაწერები კაპუცინთა ორდენის ცენტრალურ ისტორიულ არქივში ხომ არ გადაიტანეს-მეთქი. ტორელ კაპუცინთა არქივის ძიებისას დასახმარებლად მივმართე კაპუცინთა ისტორიის ინსტიტუტს, რომელიც რომში მდებარეობს. ინსტიტუტის არქივის არქივარიუსმა, მამა ალექსანდრე ჰოროვსკიმ, 2008 წ.-ის 4 მაისის ელბარათით მაცნობა შემდეგი: „შევსწავლე ჩვენი [ორდენის] საერთო

არქივი, მაგრამ აქ არ აღმოჩნდა ბერნარდე მარია ნეაპოლელის [ანუ ანტონიო ჩოფის – გ. შ.] ხელნაწერი მასალები. საქართველოში [წარგზავნილი კათოლიკური] მისიისადმი მიძღვნილ სექციაში გვაქვს მხოლოდ იმ დოკუმენტების ასლები, რომლებიც პროპაგანდა ფიდეს არქივში ინახება. ადვილი შესაძლებელია, ტორე დელ გრეკოს მონასტრის არქივი XIX საუკუნეში – ნაპოლეონის [დროს], ანდა [მის] შემდგომ პერიოდში გაუქმებულიყო. იტალიაში კაპუცინების პროვინციათა არქივების XIX საუკუნემდელი დოკუმენტები მილანის პროვინციის არქივში ინახება, [ხოლო] სხვა მასალები გაბნეულია [იტალიის] სახელმწიფო, ანდა პარიზის არქივებში“.

არქივარიუსის პასუხმა კიდევ ერთხელ დამარწმუნა, რომ საკვლევ ხელნაწერთა მოსამიებლად საჭირო იყო თვით მონასტრის ისტორიის საფუძვლიანი შესწავლა და ანტონიო ჩოფის პიროვნების იდენტიფიკაცია, მით უფრო, რომ საქართველოში მისი ყოფნის დრო პირდაპირ ემთხვევა ქართველი საზოგადოებისათვის კარგად ცნობილი ბერნარდე ნეაპოლელის ჩვენს ქვეყანაში მოღვაწეობის პერიოდს.

ამ მიმართებით ჩემ მიერ დღემდე ჩატარებულმა კვლევა-ძიებამ შემდეგ დასკვნებამდე მიმიყვანა:

I. დაბა ტორე დელ გრეკო პირველად 1019 წლის 23 მაისით დათარიღებულ ეტრატში იხსენიება. 1568 წელს ტორე დელ გრეკოს მუნიციპალიტეტმა ტორელი მოქალაქეების: ტომაზო კუჩინიელოსა და ფერდინანდო ბრანკაჩოსაგან შეიძინა მიწის ნაკვეთი და საჩუქრად გადასცა კაპუცინ ბერებს, რომლებმაც 1574 წელს აქ მონასტერი და ხარების ეკლესია ააშენეს. სავანემ მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა არა მარტო ტორე დელ გრეკოს, არამედ, საზოგადოდ, მთელი სამხრეთ იტალიის კულტურულ ცხოვრებასა და კათოლიკური ეკლესიის სამისიონერო მოღვაწეობაში. 1861 წელს რომის პაპის სახელმწიფოს დაცემისა და იტალიის გაერთიანების შემდეგ მონასტრების დახურვის შესახებ მიღებული კანონის თანახმად, კაპუცინ ბერთა მონასტერი ოფიციალურად გაუქმდა, შენობა კი 1867 წელს ტორე დელ გრეკოს მერიის გამგებლობაში გადავიდა. მერიამ იგი იმავე წელს გადასცა წმინდა სამების

სახელობის უპატრონო ბავშვთა თავშესაფარს, რომელსაც ალკანტარელი ფრანცისკელი მონაზვნები კი არ მეურვეობდნენ, როგორც მკვლევრებს აქამდე მიაჩნდათ, არამედ – წმინდა ფრანცისკ ასიზელის სტიგმატების სახელობის ორდენის ფრანცისკელი მონაზვნები, რომლებიც ამ მისიას 1872 წ.-ის 23 დეკემბრიდან ასრულებდნენ. არც ერთ სტიგმატელ მონაზონს არ ჰქონდა პედაგოგის დიპლომი. ამიტომ მოგვიანებით, 1879 წ.-ის 11 სექტემბერს, იმდროინდელი განათლების კანონმდებლობის შესაბამისად, ორდენს ჩამოერთვა უპატრონო ბავშვთა თავშესაფარზე მზრუნველობის უფლება. ასე გახდნენ თავშესაფარის ახალი მეურვეები ალკანტარელი ფრანცისკელი მონაზვნები, რომლებიც მას 1976-1977 სასწავლო წ.-ის ბოლომდე პატრონობდნენ;

II. ტორე დელ გრეკოს მონასტერში მოღვაწეობდა ანტონიო ჩოფი, იგივე ჩოფო (1628 - 2.02.1707), რომელიც 1628 წელს დაიბადა ნეაპოლში, ხოლო 1653 წ.-ის 14 იანვარს ბერად აღიკვეცა ბერნარდე მარიას სახელით. დანამდვილებით შეიძლება, ითქვას, რომ სწორედ ეს არის ქართველი საზოგადოებისთვის კარგად ცნობილი ბერნარდე ნეაპოლელი, რომელიც, როგორც მისიონერი, 1670-1677 წწ.-ში იმყოფებოდა საქართველოში. მან საუცხოოდ შეისწავლა ქართული ენა და ქართულ და იტალიურ ენებზე უნიკალური მასალები დაგვიტოვა იმდროინდელი საქართველოს შესახებ. მისი მიმოწერა მოწმობს, რომ მას არც ნეაპოლში დაბრუნების (1677 წ.) და არც კაპუცინთა ორდენის ნეაპოლის პროვინციის წინამძღვრად არჩევის (1686 წ.) შემდეგაც გაუწყვეტია კონტაქტები ჩვენს ქვეყანაში მყოფ თავის სულიერ შვილებთან და ახლობელ-მეგობრებთან;

III. 1896 წელს კაპუცინთა მონასტრის წიგნსაცავის უდიდესი ნაწილი (ტორელი ისტორიკოსის, ფრანჩესკო კასტალდისეული კატალოგის მიხედვით – 2.649 ნაბეჭდი წიგნი) ჯერ ტორე დელ გრეკოს მერიაში, ხოლო შემდეგ კომუნალურ ბიბლიოთეკაში გადაიტანეს. რაც შეეხება ბერნარდე ნეაპოლელის ქართულ ხელნაწერებს, ისინი, როგორც კაპუცინთა წიგნსაცავის ყველაზე ძვირფასი ნაწილი,

ალკანტარელ დედათა ილუმენის ზედამხედველობის ქვეშ დატოვეს. მერიამ, იტალიის ეროვნული განათლების სამინისტროს 1935 წ.-ის 20 ნოემბრის გადაწყვეტილების საფუძველზე, ეს ხელნაწერები 1936 წ.-ის 7 თებერვალს შესანახად მიაბარა ნეაპოლის ეროვნულ სამეფო ბიბლიოთეკას (დღევანდელი ნეაპოლის ეროვნული ბიბლიოთეკა), სადაც დღემდე დაცულია შიფრით „XX.122“;

IV. ქართველმა საზოგადოებამ ტორე დელ გრეკოს ქართულ ხელნაწერთა არსებობის შესახებ 1896 წელს შეიტყო, როდესაც ცნობილმა ავსტრიელმა ქართველოლოგმა, ჰუგო შუხარდტმა ჟურნალ „ივერიაში“ გამოაქვეყნა მის მიერ იმავე წელს გერმანულ გაზეთ „Allgemeinen Zeitung“-ის დამატებაში დასტამბული სტატიის „ტორე დელ გრეკოს ქართული ხელნაწერები“ ქართული რედაქცია. ჩვენი საზოგადოებისათვის, ასევე, ცნობილია ზემოაღნიშნულ ხელნაწერთა მიხედვით თამარაშვილისეული ჩამონათვალიც, რომელიც მოგვიანებით შედგა. სამაგიეროდ, დღემდე უცნობია ამ ხელნაწერთა როგორც 3. შუხარდტამდელი, ისე – მიხ. თამარაშვილის შემდგომ შედგენილი მოკლე აღწერილობები, რომლებსაც დიდი მნიშვნელობა აქვს საკვლევ ხელნაწერებთან დაკავშირებული ბუნდოვანი საკითხების გასარკვევად;

V. პირველი ცნობები ბერნარდე ნეაპოლელის თხზულებების შესახებ დაცულია ემანუელ ნეაპოლელის მიერ XVIII ს.-ის შუა ხანებში დაწერილ და დღემდე გამოუქვეყნებელ ნაშრომში „ისტორიულ-ქრონოლოგიური ცნობები ნეაპოლის პროვინციის უმცროს კაპუცინ ძმათა შესახებ“, თუმცა, სპეციალისტებმა ამ თხზულებების შესახებ პირველად 1873 წელს კაპუცინთა ორდენის ისტორიკოსის, როკო და ჩეზინალეს წყალობით შეიტყვეს. მისი „კაპუცინთა მისიის ისტორიის“ მესამე ტომში საგანგებო ყურადღება ეთმობა ბერნარდე ნეაპოლელს, აღნიშნულია მისი განსწავლულობა ფილოსოფიასა და ღვთისმეტყველებაში, მოთხოვნილია მისი ნაყოფიერი სამისიონერო მოღვაწეობის შესახებ და დასახელებულია მის მიერ ქართულ ენაზე დაწერილი, თარგმნილი ან, უბრალოდ, გადანუსხული შვიდი თხზულება. ამ ორი ისტორიკოსის

ცნობებს ემყარება კაპუცინი ბერის, აპოლინარე ვალენსელის 1886 წელს დასტამბული წიგნი „ნეაპოლის პროვინციის კაპუცინ ძმათა ბიბლიოთეკა“, სადაც დასახელებულია საკვლევ ხელნაწერთა თერთმეტი საარქივო ერთეული და მოტანილია მეტად საყურადღებო კოდიკოლოგიური მონაცემები მათ შესახებ. აპოლინარე ვალენსელის სია შეიცავს არა მხოლოდ როკო და ჩეზინალეს მიერ დასახელებულ ყველა თხზულებას, არამედ – სხვა ნაწარმოებებსაც, რომლებიც მოთავსებულია ქართულ და იტალიურ ენებზე დაბეჭდილ წიგნებსა და ხელნაწერებში. 3. შუხარდტს არ უნახავს აპოლინარე ვალენსელის ნაშრომი. როგორც თავად აღნიშნავს, მან სწორედ როკო და ჩეზინალეს „ისტორიის“ გაცნობის შემდეგ, 1896 წ.-ის გაზაფხულზე მოიკვლია კაპუცინთა მონასტრის არქივის ხელნაწერთა კოლექცია;

VI. აპოლინარე ვალენსელის შემდეგ საკვლევ ხელნაწერების ჩამონათვალი შეადგინეს: ჰუგო შუხარდტმა – 1896 წელს (11 დასახელება), მიხეილ თა-მარაშვილმა – 1902 წელს (13 დასახელება), უცნობმა იტალიელმა არქივარიუსებმა – XIX ს.-ის მეორე ნახევარში (15 დასახელება; სიის პირი თბილისში, ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში ალექსანდრე ცაგარლის ფონდში ინახება) და გაეტის ეპარქიის მღვდელმა ვინჩენცო დი დონამ – 1912 წელს (15 დასახელება). ზემოაღნიშნული ხელნაწერებიდან 15 საარქივო ერთეული უწმინდესი სამების სახელობის უპატრონო ბავშვთა თავშესაფრის პრეზიდენტმა ვინჩენცო ბალცანომ და თავშესაფრის მდივანმა ვინჩენცო ავენამ 1936 წლის 7 თებერვლით დათარიღებული აქტით გადასცეს ნეაპოლის ეროვნული სამეფო ბიბლიოთეკის ოფიციალურ წარმომადგენელს, ბიბლიოგრაფიული სექტორის ხელმძღვანელს, პროფესორ რაფაელე კანტარელას;

VII. სხვადასხვა მეცნიერის მიერ შედგენილ ჩამონათვალში სხვადასხვანაირადაა მითითებული ხელნაწერთა რაოდენობა, რაც გამოწვეული უნდა იყოს იმით, რომ ზოგიერთი მეცნიერი მხოლოდ ქართულ ხელნაწერებს ასახელებს, ზოგიერთი კი – სხვაენოვან ხელნაწერებსაც.

ცალკეულ შემთხვევაში განსხვავებას განაპირობებს ისიც, რომ ერთ ხელნაწერში, მაშასადამე, ერთ საარქივო ერთეულში მოთავსებული თხზულებები ცალკე ხელნაწერებადაა დასახელებული. მაგალითად, როგორც მიხეილ თამარაშვილის შემდეგ შედგენილ აღწერილობებზე დაკვირვება გვარწმუნებს, მის მიერ შედგენილ ჩამონათვალში მითითებული „რომანცი ან ქართული ზღაპარი „ბაამა“, „ქართლის ცხოვრება“ და „განთქმული პატარა პოემა რესკარიანისა“ სინამდვილეში ერთ ხელნაწერშია მოთავსებული;

VIII. ზოგიერთი უზუსტობის მიუხედავად, 1936 წელს საკვლევი ხელნაწერების ნეაპოლის ეროვნული სამეფო ბიბლიოთეკისათვის გადაცემის აქტისეული ჩამონათვალი ზუსტად ასახავს ხელნაწერთა ამჟამინდელ ვითარებას, რაც იმას ნიშნავს, რომ ბიბლიოთეკას მას შემდეგ აღარ მიუღია სხვა ქართული ხელნაწერები და აღარც რომელიმე ხელნაწერი დაკარგულა. ამავე დროს, ზუსტად შეიძლება იმის დადგენაც, თუ რომელი ხელნაწერები დაიკარგა 1886-1936 წლებში. დაკარგულია მხოლოდ ერთი ქართული ხელნაწერი, ანუ ის, რომელიც შეიცავდა „რომანცს ან ქართულ ზღაპარ «ბაამას»“, „ქართლის ცხოვრების“ ზემოაღნიშნულ ფრაგმენტსა და „პატარა პოემა რესკარიანის“;

IX. ნეაპოლის ეროვნულ ბიბლიოთეკაში შიფრით „XX.122“ დაცულია შემდეგი მასალები: 1) კარდინალ ბელარმინის „მოკლე კატეხიზმოს“ ბერნარდე ნეაპოლელის მიერ იტალიურიდან შესრულებული ქართული თარგმანი, რომელიც რომში დაიბეჭდა 1681 წელს, 2) ბერნარდე ნეაპოლელის მიერ ჩაწერილი 12 ზღაპარი და ერთი პოემის ფრაგმენტი ქართულად, 3) ერთად შეკრული ორი „ლოცვანი“ სომხურად, რომლებიც რომში დაიბეჭდა 1666-1667 წწ.-ში, 4) ბერნარდე ნეაპოლელის მიერ შედგენილი იტალიურ-ქართული ლექსიკონი, 5) მის მიერვე ერთ ხელნაწერ წიგნაკში გადანუსხული XVII ს.-ის ისტორიულ პირთა ბარათები, 6) სხვადასხვა პირის რამდენიმე წერილი (შენახვის ცუდი მდგომარეობის გამო რესტავრაციამდე აკრძალულია მათი ნახვა), 7) ბერნარდე ნეაპოლელის მიერ გადანუსხული

„პავლენი“ და „სამოციქულონი“, 8) მის მიერვე ქართულ და იტალიურ ენებზე დიალოგის ფორმით შედგენილი თეოლოგიური ტრაქტატი სულიწმიდის მოვლინების შესახებ, 9) სხვადასხვა პირის მიერ ბერნარდე ნეაპოლელისადმი მიწერილი წერილები და მის მიერ იტალიურიდან ქართულად თარგმნილი „რიგი ცხორებისა“, 10) მის მიერვე ასომთავრულსა და მხედრულში ხელის გასაწაფად შესრულებული კალიგრაფიული ნიმუშები: ქართული ანბანი, გრაფემათა ფონოლოგიური მნიშვნელობანი და ასოთა გადაბმანი; 11) კარდინალ ბელარმინის „დიდი კატეხიზმოს“ ბერნარდე ნეაპოლელის მიერ იტალიურიდან შესრულებული ქართული თარგმანი, 12) მის მიერვე იტალიურიდან ქართულად თარგმნილი „კატეხიზმო“, ანუ „საგონებელი საქრისტიანო დღითი დღედ თუემდის“, 13) მის მიერვე იტალიურიდან ქართულად თარგმნილი ფრანცისკ სალესელის (1567-1622) „ფილოტეა“, ანუ „საღვთისმოსავო ცხოვრება“, 14) მის მიერვე შედგენილი ქართულ-იტალიური ლექსიკონი, 15) მის მიერვე გადანუსხული „სახარება-ოთხთავი“;

X. ნეაპოლის ეროვნულ ბიბლიოთეკაში დაცული საარქივო მასალები წარმოდგენას გვიქმნის იმ მეცნიერთა ვინაობის შესახებაც, ვინც დაინტერესდა საკვლევე ფონდის შესწავლით.

უკვე შევადგინე საკვლევ ხელნაწერთა სრული აღწერილობა, რომელიც ახლო მომავალში დაისტამბება იტალიაში. გარდა გარდა ამისა, გადმოვიწერე ბერნარდე ნეაპოლელის მიერ ქართულ და იტალიურ ენებზე დიალოგის ფორმით შედგენილი თეოლოგიური ტრაქტატი სულიწმიდის მოვლინების შესახებ; ამჟამად ვმუშაობ ტექსტის ფილოლოგიურ და თეოლოგიურ კომენტარებზე. ამავე დროს, მივაკვლიე და გამოსაცემად ვამზადებ კაპუცინი ბერის მიერ გადანუსხულ XVII ს.-ის ისტორიული პირების მიმოწერის ზოგიერთ ორიგინალს. რაც შეეხება ჟამთააღმწერლის ე. წ. „ასწლოვანი მატანის“ უძველეს ფრაგმენტულ ნუსხას, რის გამოც წამოვიწყე კვლევა-ძიება, მას საბოლოოდ მხოლოდ მაშინ ჩავთვლი დაკარგულად, როდესაც გავეცნობი ბერნარდე

ნეპოლელის სრულ ხელნაწერ მასალებს რამდენიმე სხვა არქივსა და ხელნაწერთა კერძო კოლექციაში, რაც სხვადასხვა მიზეზის გამო დღემდე ვერ მოვახერხე.

In the Wake of the Manuscripts of Bernarde of Naples

Gaga Shurgaia

Doctor of Ecclesiastical Sciences, Researcher of the Chair of the Cultures of Asia and North Africa, 'Ca'Foscari State University of Venice, Pontifical Professor of the Oriental Institute, Research Consultant of the Vatican Apostolic Library.

Abstract: The paper deals with the history of the manuscript materials of Bernarde of Naples, a Capuchin monk on a mission to Georgia in 1670-1677. In particular, it has transpired that originally the materials were preserved in the library of the monastery of Capuchins, and on 7 February 1936 they were moved to the National Royal Library (at present National Library of Naples), where they are preserved to the present day, under the call number "XX. 122". A study of the lists drawn up by various scholars in the 18th-20th centuries, has shown that in 1886-1936 one Georgian manuscript of Bernarde of Naples was lost, which contained the "Romance" or the Georgian Fairy Tale "Baama", an earliest, forty-page fragment of the so-called chronicle of "One Hundred Years" of the "Zhamtaaghmtsereli", and "A small poem "Reskariani".

Key words: *Bernarde of Naples, Georgian manuscript, the library of the monastery of Capuchins*

While working on an annotated biobibliography of Academician Hellen Metreveli in Tbilisi in the summer of 2007, the late Professor Valeri Silogava showed me an old fragment of *Kartlis Tskhovreba* in two pages (H-1076), namely of the "Chronicle of one Hundred Years" by an anonymous author. It had earlier belonged to the Italian monk Antonio Cioffi who had sojourned in Kartli in the 1670s. The fragments had been brought to Georgia by Mikheil Tamarashvili from the monastery of Franciscan Capuchin monks at

Torre del Greco close to Naples. Mr. Silogava suggested that, upon my return to Italy, I should look for the remaining part of the cited fragment. According to Tamarashvili, the fragment in question was comprised of 40 pages.

Upon my return to Italy I began to search for the manuscript. It transpired that the Torre del Greco Monastery of Franciscan Capuchin monks had been closed down, and part of its library transferred to the municipal library of the same commune.

In February 2008 I visited the municipal library of Torre del Greco and familiarized myself with the books of the Capuchin monastery, numbering up to three thousand printed volumes, most of them dating from the 16th-17th centuries. At the time of my visit, two thousand books were kept in a special facility: only 956 of these volumes were catalogued; the remaining books and fragments of MSS were scattered about in another room. I looked through each of them in the hope of lighting upon the MS of our interest in some volume. Unfortunately, all my attempts failed: neither the fragment H-1076 of the work of the Chronicle of One Hundred Years nor the archive of the monastery could be found. I conjectured that, upon the closure of the monastery, the MSS might have been moved to the central historical archive of the Order of the Capuchins. While searching for the archive of the Torre Capuchins, I addressed the Institute of the History of the Capuchins for assistance. The archivist of the Institute's Archives, Father Alexander Horowski sent me an E-mail on 4 May 2008, saying: "I have studied our general archive (of the order), but the MSS of Bernarde Maria of Naples [or of Antonio Gioffi – *G. Sh.*] were not to be found here. In the section assigned to the Catholic Mission [sent to Georgia] we have only copies of the documents that are preserved in the Archive of the *Sacra Congregazione di Propaganda Fide*. The archive of the Monastery of Torre del Greco may well have been abolished in the 19th century – in Napoleon's time or later. In Italy, the provincial archives of the Capuchins prior to the 19th century are kept in the archive of the Milan province, while other materials are scattered throughout [Italy's] state archives or in Paris".

The reply of the archivist convinced me once again that in order to trace the MSS in question it was necessary to make a thorough study of the history of the Monastery itself and to identify the person of Antonio Cioffi, the more so that the time of his stay in Georgia coincides directly with the period of activity in Georgia of Bernarde of Naples, well known to the Georgian community.

The research carried out by me to date along these lines has led me to the following conclusions:

1. The Torre del Greco commune is first mentioned on a parchment dated 23 May 1019. In 1568 the Municipality of Torre del Greco bought a plot of land from Tommaso Cuciniello and Ferdinando Brancaccio, turning the plot over to Capuchin monks as a gift. In 1574 the monks built a monastery and the church of the Annunciation here. The monastery played a significant role not only in the life of Torre del Greco but, in general, in the cultural life of the entire south Italy and the missionary activity of the Catholic Church. Following the fall of the Pontifical's state in 1861 and the unification of Italy, according to the law passed on the closing down of the monasteries, the monastery of the Capuchin monks was officially abolished. In 1867 its building came under the management of the town council of Torre del Greco, and in the same year the latter turned it over to the Holy Trinity Asylum for Homeless Children. The Asylum was not under the guardianship of the Franciscan monks of Alcantara, as was hitherto believed by researchers, but under the trusteeship of the Franciscan monks of the Stigmata Order of St. Francis of Assisi. None of the Stigmata monks held a teacher's diploma. Hence, later, on 11 September 1879, in conformity with the then legislation on education, the Order was stripped of the right of trusteeship of the asylum for homeless. This is how the Franciscan monks of Alcantara became the trustees of the asylum, fulfilling this mission to the end of the 1976-1977 academic year.

2. Antonio Cioffi, the same Cioffo (1628-2.02.1697), born in 1628 in Naples, ministered in the monastery of Torre del Greco. He took the monastic vows on 14 January 1653 under the name of

Bernarde Maria. It can be said with certainty that this is the same Bernarde of Naples, well known to the Georgian public as a missionary who resided in Georgia in 1670-1677. He mastered the Georgian language perfectly and left behind unique material in the Georgian and Italian languages about the Georgia of that period. His correspondence in this country with his spiritual children and acquaintances and friends shows that he did not sever contacts with his spiritual children and friends following his return to Naples (1677) and after his election (in 1686) as governor (head) of the Naples province of the Order of the Capuchins.

3. In 1896 the major part of the library of the Capuchin monastery (2649 printed books, according to the catalogue of Francisco Castaldi, a Torre historian) was moved first to the city hall of Torre del Greco, and later to the communal library of Torre del Greco. As to the Georgian MSS of Bernarde Maria of Naples, these – as the most valuable part of the Capuchin library – were left under the care of the Mother-Superior of the nunnery of Alcantara. On the basis of the decision of the Italian Ministry of National Education of 20 November 1935, the City Hall transferred these MSS to the National Royal Library of Naples (today Naples's National Royal Library), where they are kept to the present day (call number "XX. 122").

4. The Georgian public learnt about the existence of the Torre del Greco MSS in 1896, when the well-known Austrian Kartvelologist Hugo Schuchardt published the Georgian version of his article "Torre del Greco's Georgian Manuscripts" in the journal *Iveria*, printed in the same year in the German newspaper *Beilage zur Allgemeinen Zeitung*. Georgian society is also aware of Mikheil Tamarashvili's list of the above-noted MSS, compiled later. Yet, to date the brief descriptions that pre-date Schuchardt's description and those compiled after Tamarashvili's listing, which are of considerable value in shedding light on moot questions connected with the MSS under study, are unknown.

5. The first reports on the works of Bernarde of Naples are to be found in a hitherto unpublished work written by Emanuel of

Naples in the mid-18th century, entitled “Historical-chronological Evidence on the Junior Capuchin Brethren of the Naples Province”. However, specialists first learnt about this work in 1873 thanks to Rocco de Chesinalle, historian of the Order of Capuchins. In volume three of his “History of the Capuchin Mission” special attention is given to Bernarde of Naples, his erudition in philosophy and theology is noted, the story of his fruitful missionary activity is told, and seven works are named, written by him in Georgian, translated or simply listed. It is on the evidence of these two historians that the book “The Library of the Capuchin Brethren of Naples Province”, printed by the Capuchin monk Apollinare of Valence in 1886, is based. The latter book names eleven archival units of the MSS under study, and highly noteworthy codicological data on them are cited. The list of Apollinare of Valence contains not only all the works named by Rocco da Chesinalle, but other works as well that are given in books and MSS printed in Georgian and Italian. H. Schuchardt had not seen the work of Apollinare of Valence. As he himself notes, it was after he familiarized himself with Rocco da Chesinalle’s “History” that he studied the collection of the Archive of the Monastery of Capuchins in the spring of 1896.

6. After Apollinare of Valence lists of the MSS in question were compiled by: Hugo Schuchardt, 1896 (11 titles), Mikheil Tamarashvili, 1902 (13 titles), anonymous Italian archivists in the second half of the 19th century (15 titles) Vincenzo Di Donna, priest of the Gaeta eparchy, 1912 (15 titles), as well as by an anonymous Italian archivist (15 titles), a copy of whose brief description is preserved in the Aleksandre Tsagareli *fonds* of the National Centre of Manuscripts in Tbilisi. Of the above MSS 15 archival units were transferred by the President of the Holy Trinity Asylum of Homeless Children Vincenzo Balzano and the Secretary of the Asylum Vincenzo Avernia to Professor Raffaele Cantarella, official representative of the National Royal Library of Naples, Head of the Bibliographic Department, by a deed dated 7 February 1936.

7. The number of MSS differs in lists compiled by various scholars, which must be due to the fact that some scholars name only

Georgian MSS, while others the other-language MSS as well. In some cases the difference is due to the naming of works as MS, i.e. an archival unit as a separate MS. For example, observation of the descriptions compiled after Mikheil Tamarashvili, in the list compiled by him the numbers 2, 3 and 13. “Romance or the Georgian fairy-tale “Baama”, “Kartlis Tskovreba” and “The renowned short poem of Reskariani”, respectively, are actually included in one MS.

8. Notwithstanding some imprecisions, the list of the Deed of transfer of the MSS under discussion to the National Royal Library of Naples in 1936 reflects precisely the present situation. This means that since then the library has not received any other Georgian MSS, nor has any MS been lost. At the same time, it can be determined precisely which MS was lost in the 1886-1936 period. Only one Georgian MS is lost, i.e. the one that contained “The Romance or Georgian Fairy-tale “Baama”, the above-noted fragment of “Kartlis Tskhovreba” and the “Short Poem of Reskariani”.

9. The following materials are preserved in the Neapolitan National Library under the call number: XX.122. a) The “Short Catechism” of Cardinal Bellarmino, translated from the Italian into Georgian by Bernarde of Naples, printed in Rome in 1681; b) 12 fairytales recorded in Georgian by Bernarde of Naples; c) two “Prayer-books” in Armenian, bound together, printed in Rome in 1666-1667; d) an Italian-Georgian dictionary, compiled by Bernarde of Naples; e) a list of 17th century historical persons, copied by him in a manuscript notebook; f) several letters of several persons; g) “Paul’s letters” and the “Acts of the Apostles”, copied by Bernarde of Naples; h) a theological treatise on the descent of the holy spirit, compiled in dialogue form by him in Georgian and Italian; i) letters written by various persons to Bernarde of Naples and his translation from Italian into Georgian of the “Order of Life”; j) his own calligraphic specimens, done to practice his hand: the Georgian Alphabet, the phonological values of graphemes and joining of letters; k) the “Great Catechism” of Cardinal Bellarmino, translated into Georgian from Italian by Bernarde of Naples; l) his translation of “Catechism” or “For Christian Meditation from Day to Day to a Month” from Italian

into Georgian; m) his translation from Italian into Georgian of “Philothea” or “Devout Life” by St. Francis of Sales; n) “A Georgian-Italian Dictionary”, compiled by him. o) The “Four Gospels”, copied by him.

10. The archival materials preserved at the Neapolitan National Library help us form an idea about the identity of the scholars who became interested in the study of the *fonds* under discussion.

I have already compiled a comprehensive description of the MSS under study in Italian, which will be printed in the near future in Italy. Besides, I have copied the theological treatise on the descent of the Holy Spirit, compiled in dialogue form in Georgian and Italian by Bernarde of Naples. At present I am working on the philological and theological commentaries of the text. At the same time I have traced and am preparing for publication the originals of the copies of the correspondence of 17th century historical figures, made by a Capuchin monk. As to the early fragmentary MS of the so-called “Chronicle of One Hundred Years”, for which I engaged in this research, I shall consider it finally lost only after I acquaint myself with the comprehensive manuscript material of Bernarde of Naples in several more archives, and in private collections of MSS, which I have so far failed to do for various reasons.

მეფისნაცვალ მიხეილ ვორონცოვის კულტურულ-საგანმანათლებლო პოლიტიკის შეფასებისათვის

თამაზ ჯოლოგუა

ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სოციალურ და პოლიტიკურ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ასოცირებული პროფესორი.

რეზიუმე: მეფისნაცვალ მიხეილ ვორონცოვის (1844-1854) `კავკასიური პოლიტიკის` შეფასება როგორც ქართულ, ისე რუსულ წყაროებსა თუ ლიტერატურაში დიამეტრულად განსხვავებულია – უაღრესად პოზიტიურიდან (დ. ყიფიანი, ა. წერეთელი, მ. შერბინინი, მ. მაკიევსკი-ზუბოვი, ა. ჯორჯაძე, მ. თამარაშვილი, შ. ამირეჯიბი, ს. ყუბანეიშვილი...) უკიდურესად ნეგატიურამდე (ნ. ავალიშვილი, მ. კატკოვი, ვახტ. კოტეტიშვილი, ლ. ასათიანი, გ. აბზიანიძე, რ. ჩხეიძე, ნ. ვახანია...). საკითხის სპეციალურმა კვლევამ აჩვენა, რომ მ. ვორონცოვი კავკასიაში ჩამოვიდა საფუძვლიანად გააზრებული რეფორმისტული გეგმით, რომელიც ითვალისწინებდა საქართველოს (ზოგადად – კავკასიის) პოლიტიკურ-ეკონომიკურ შერწყმას რუსეთის იმპერიაში და ამასთანავე, ევროპეიზაციის გზით ქართული კულტურის აღორძინებას. მეფისნაცვლის ამ გეგმის პრაქტიკულმა განხორციელებამ 1840-1850 წწ. საქართველოს საზოგადოებრივი და კულტურულ-საგანმანათლებლო ცხოვრების უაღრესად მნიშვნელოვანი ტრანსფორმაცია, მისი ინტენსიური და შეუქცევადი ევროპეიზაცია, გამოიწვია.

ვორონცოვის ხელშეწყობითა და ქართველ მოღვაწეთა განმსაზღვრელი მნიშვნელობის მონაწილეობით გაშლილმა მიზანმიმართულმა და გეგმაზომიერმა კულტურულ-საგანმანათლებლო პოლიტიკამ წარმოშვა პროცესი, რომელიც 1860-იან წწ. ი. ჭავჭავაძის (ზოგადად – `თერგდალეულთა`) მიერ ახალი დროის მოთხოვნათა შესაფერისი, მკაფიოდ ჩამოყალიბებულ მსოფლმხედველობრივ და ლიტერატურულ პრინციპებზე დაფუძნებული ეროვნული იდეოლოგიის შექმნითა და დამკვიდრებით დასრულდა.

საკვანძო სიტყვები: *ვორონცოვი, „კავკასიური პოლიტიკა“, ევროპეიზაცია, „თერგდალეულები“*

XIX საუკუნის დასაწყისიდანვე კავკასიაში რუსეთის სახელმწიფოებრივი პოლიტიკის განმსაზღვრელი ნიშანი ის იყო, რომ ახალდაპყრობილი მხარე (Край; იმპერიის განაპირა მხარე – Украина) განიხილებოდა ასიმილაციური მანიპულაციების სარეალიზაციო ერთიან ტერიტორიულ-ადმინისტრაციულ სივრცედ და იგნორირებული იყო არსებითი მნიშვნელობის გარემოება – კავკასია სინამდვილეში სხვადასხვა ისტორიის, კულტურის, განსხვავებული ეროვნული ინდივიდუალობის მქონე ერების სამშობლო იყო. საკუთრივ საქართველოში ზემოხსენებულმა პოლიტიკურმა კურსმა მკაფიო ფორმულირება პოვა `კავკასიური პრობლემისადმი` მთავარმართებელ ალექსი ერმოლოვის (1816-1827) დამოკიდებულებაში: `არ იარსებებს საქართველო და აღარც კავკასიის საკითხი იარსებებს` [4, გვ. 30].

`კავკასიური პრობლემის` ამგვარ გადაწყვეტას ხისტი და სწორხაზოვანი პოლიტიკური კურსითა და მეტ-ნაკლები `წარმატებით` ცდილობდნენ კავკასიის მომდევნო მმართველებიც (ივ. პასკევიჩი, გრ. როზენი, ე. გოლოვინი, ალ. ნეიდგარტი), თუმცა 1840-იან წლებში ვითარება მკვეთრად შეიცვალა და ეს არსებითი ხასიათის ცვლილება დაკავშირებულია მიხეილ ვორონცოვის `კავკასიურ პოლიტიკასთან`.

1840-იანი წლების დასაწყისში, ერთი მხრივ, უაღრესად გამწვავდა მდგომარეობა ჩრდილოეთ კავკასიაში, სადაც შამილმა რუსულ ჯარებზე ზედიზედ მოიპოვა შთამბეჭდავი გამარჯვებები; ამასთანავე, ახალი ძალა და მასშტაბები შეიძინა მიურიდიზმმაც, რომელიც ყოველი არამართლმორწმუნის (არამუსლიმის) უპირობო ფიზიკურ განადგურებას ითვალისწინებდა და ჩრდილოეთ კავკასიაში ანტიკოლონიალური ბრძოლის არა მხოლოდ სარწმუნოებრივი, არამედ პოლიტიკური იდეოლოგიის ქვაკუთხედად იქცა. მეორე მხრივ, პოლიტიკური რეჟიმისადმი ქართველი თავადაზნაურობის `სერვილური` დამოკიდებულება ქმნიდა საფუძველს, ამიერკავკასია ზოგადად და, კერძოდ, საქართველო სამხედროდან სამოქალაქო მმართველობით სისტემაზე

გადასულიყო და იგივე ქართველი თავადაზნაურობა რუსეთის მონარქიას კავკასიაში იმპერიული პოლიტიკის მოკავშირედ და დასაყრდენად გადაექცია.

ასეთ ვითარებაში ნიკოლოზ I-მა გადაწყვიტა, კავკასიის მართვა ჩაებარებინა ისეთი პიროვნებისათვის, რომელშიც გაერთიანებული იქნებოდა პოლიტიკური, ადმინისტრაციული, სამხედრო და დიპლომატიური ნიჭი და პრაქტიკული შესაძლებლობები. 1844 წლის დეკემბერში იმპერატორის არჩევანი შეჩერდა გრაფ მიხეილ ვორონცოვზე (1782-1856), რომელიც იმ დროისათვის იყო რუსეთსა და ევროპაში სახელმწიფო გენერალი, რუსეთის სახელმწიფო საბჭოს წევრი, პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიის საპატიო წევრი, ნოვოროსიის გენერალ-გუბერნატორი და ბესარაბიის სრულუფლებიანი ნამესტნიკი. ამასთანავე, ვორონცოვი იყო უაღრესად განათლებული და დიპლომატიური უნარით აღჭურვილი სახელმწიფო მოღვაწე, რომელიც ჯერ კიდევ 1800-იანი წლების დასაწყისში მსახურობდა საქართველოში მთავარმართებელ პავლე ციციანოვთან და იცნობდა ამიერკავკასიასა და მის თავისებურებებს [12, 8-22].

თავის მხრივ, ვორონცოვმა წამოაყენა აუცილებელი პირობა, რომელიც ითვალისწინებდა კავკასიის გარდაქმნას სამეფისნაცვლოდ და მეფისნაცვლისათვის გადაწყვეტილებათა მიღების საგანგებო, რუსეთის იმპერიისათვის უპრეცედენტო უფლების მინიჭებას – არსებითად პირდაპირ იმპერატორს დაქვემდებარებული ადმინისტრაციული ავტონომიის შექმნას, რისი პირობაც ვორონცოვმა ნიკოლოზ პირველისგან მიიღო კიდევ (კავკასიაში წამოსვლის წინ იმპერატორმა ვორონცოვს უთხრა: "შენ იქნები ალტერ ეგო" [13, გვ. 301].

ბრიტანეთში განსწავლულ, ბრიტანულ პოლიტიკურ და დიპლომატიურ გამოცდილებაზე აღზრდილ მიხეილ ვორონცოვს სწამდა, რომ *ენობრივი და კულტურული მრავალფეროვნება წყარო იყო იმპერიის ძლიერებისა და არა მისი სისუსტის მაჩვენებელი*. იგი კავკასიაში ჩამოვიდა ფართო და საფუძვლიანი რეფორმისტული გეგმით, რომელიც ითვალისწინებდა, ერთი მხრივ, საქართველოს (ზოგადად,

კავკასიის) უმტკივნეულო პოლიტიკურ-ეკონომიკურ შერწყმას რუსეთის ერთიან და განუყოფელ სახელმწიფოებრივ სივრცეში, ხოლო მეორე მხრივ, *ევროპეიზაციის გზით* ქართული კულტურის აღორძინებასა და განვითარებას.

ვორონცოვის ცხრაწლიანი მმართველობის პერიოდში, მისივე ინიციატივითა თუ განმსაზღვრელი მნიშვნელობის მხარდაჭერით თბილისში დაარსდა რუსული და ქართული თეატრები, იტალიური ოპერა, საბალეტო დასი, საჯარო ბიბლიოთეკა, სალიტერატურო ჟურნალი 'ცისკარი', კავკასიის მუზეუმი, 'რუსეთის გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიის განყოფილება' (თავისი პერიოდული გამოცემით), კავკასიის სასწავლო ოლქი, ახალი ფორმები და შინაარსი შეიძინა სასწავლებლებში ქართული ენისა და სიტყვიერების სავალდებულო სწავლებამ (მათ შორის, არაქართველთა და იმ სამხედრო პირთა შვილებისათვის, რომლებიც მხოლოდ დროებით იმყოფებოდნენ საქართველოში), ახალგაზრდებისათვის ხაზინის ხარჯზე დაარსდა 160 სტიპენდია რუსეთის უმაღლეს სასწავლებლებში განათლების მისაღებად, გაიხსნა გიმნაზიები თბილისსა (კომერციული) და ქუთაისში, მთელი საქართველოს მასშტაბით დაფუძნდა სკოლები (ბიჭვინთა, ოზურგეთი, თიანეთი და სხვ.). ვორონცოვმა საგანგებო ყურადღება გაამახვილა ქალთა განათლებაზე, რისთვისაც თბილისსა და ქუთაისში დააფუძნა წმ. ნინოს სახელობის ქალთა სასწავლებლები და რეალური შინაარსი და ფუნქცია მისცა თბილისშივე 1840 წელს დაარსებულ 'ამიერკავკასიის ქალთა ინსტიტუტს' (1855 წლის მონაცემებით, საქართველოში უკვე არსებობდა სხვადასხვა ტიპის 147 სასწავლებელი 6023 მოწაფით _ 3, გვ. 298-300).

ვორონცოვი უშუალოდ მეურვეობდა საქართველოს ისტორიისა და ქართული კულტურის ისტორიის შესწავლა-პოპულარიზაციას, ისტორიული ძეგლებისა და ეკლესიამონასტრების აღდგენა-რესტავრაციას, ძველი ქართული ტექსტების გამოცემას (ხშირ შემთხვევაში, საკუთარი ხარჯით; მანვე მიავლინა 1849 წელს პ. იოსელიანი ათონის ქართულ მონასტერში იქ დაცული სიძველეების შესასწავლად), იწვევდა

რუს და უცხოელ მეცნიერებს (მ. ბროსე, გ. აბიხი, ი. ბარტოლომეი, ა. მურავიოვი, ნ. ხანიკოვი და სხვ.), მორალურად თუ მატერიალურად ხელს უწყობდა ლიტერატურული პროცესების აღორძინებასა და განვითარებას, მისი უშუალო დავალებით დ. მეღვინეთუხუცესიშვილმა არქეოლოგიური თვალსაზრისით შეისწავლა უფლისციხე და ა. შ. საგულისხმოა, რომ 1854 წელს, როდესაც ავადმყოფობის გამო ვორონცოვი იძულებული გახდა, იმპერატორისათვის ხანგრძლივი შვებულება გამოეთხოვა (ამის მერე ვეღარც დაბრუნდა კავკასიაში), მან თავის შემცვლელს, გენერალ რეადს დაუტოვა ინსტრუქცია, რომელშიც სპეციალურადაა აღნიშნული, რომ არ უნდა შენელებულიყო კავკასიის ხელისუფლების საგანგებო ზრუნვა ქართული კულტურის განვითარებაზე... [1, გვ. 99-100].

ვორონცოვი ხაზგასმით გამოხატავდა პატივისცემას ქართული ენის, ქართველი ხალხის ისტორიის, კულტურის, ადათ-წესებისა თუ ზნე-ჩვეულებების მიმართ (სხვათა შორის, ქართლ-კახეთის ყოფილი სამეფო ოჯახის წევრთა მიმართაც). როგორც ჩანს, იგი მიიჩნევდა, რომ *ქართველთა ენობრივი და კულტურული (ამ სიტყვის ფართო მნიშვნელობით) თვითმყოფადობა საფუძვლად უნდა დასდებოდა რუსეთის ერთიანი და განუყოფელი იმპერიის ფარგლებში საქართველოს, როგორც ავტონომიური უფლებებით აღჭურვილი პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული ერთეულის, ჩამოყალიბებას. სარგის კაკაბაძის თვალსაზრისით, [ვორონცოვი] ამზადებდა ნიადაგს საქართველოს ავტონომიისათვის რუსეთის იმპერიის ფარგლებში* [5, გვ. 126]¹.

საგანგებოდ უნდა ითქვას, რომ ვორონცოვს საქართველოს აღორძინების ერთადერთ გზად მიაჩნდა

¹ უნდა ვიფიქროთ, მკვლევარი აქ გულისხმობს პოლიტიკურ (ან: პოლიტიკური ელემენტების შემცველ) ავტონომიას, რამდენადაც ადმინისტრაციული ავტონომია საქართველოს (თბილისისა და ქუთაისის გუბერნიების ფარგლებში) ისედაც ჰქონდა და ეს თვითონ ს. კაკაბაძეს აქვს აღნიშნული: "როგორც იმპერატორის მოადგილე (ნამესტნიკი), ის (ვორონცოვი - თ. ჯ.) ემორჩილებოდა არა მინისტრებს, არამედ პირდაპირ იმპერატორს და აღჭურვილი იყო განსაკუთრებული უფლებებით კავკასიის საქმეების მოსაგვარებლად" [5, გვ. 119]

ქართული საზოგადოებრივ-პოლიტიკური, სოციალურ-ეკონომიკური, კულტურულ-საგანმანათლებლო და სალიტერატურო ცხოვრების ევროპეიზაცია, რაც ძირეულად ეწინააღმდეგებოდა რუსეთის სახელმწიფოებრივ-იდეოლოგიურ პოლიტიკას – რუსეთის მონარქია საქართველოში ევროპეიზმის ერთადერთ წყაროდ რუსულ კულტურას, ცხოვრებისა და აზროვნების რუსულ წესს მიიჩნევდა (ჩვენ ამჯერად ყურადღებას ვამახვილებთ მ. ვორონცოვის კულტურულ-საგანმანათლებლო პოლიტიკაზე და აღარაფერს ვამბობთ მის ეკონომიკურ რეფორმებზე, რომლებმაც ქართველი თავადაზნაურობის უუნარობის გამო მისი, როგორც კლასის, მატერიალური დეგრადაცია გამოიწვია და ხელი შეუწყო საქართველოში სომხური ბურჟუაზიის ჩამოყალიბებას. ეს პროცესი ასახულია ქართულ მწერლობაში: გ. ერისთავი, ზ. ანტონოვი, ლ. არდაზიანი... არ ვეხებით აგრეთვე ვორონცოვის პოლიტიკას რელიგიის სფეროში. ორიოდე სიტყვით კი უნდა ითქვას, რომ იგი, ერთი მხრივ, აღიარებდა საქართველოს ეკლესიის სარწმუნოებრივ და ისტორიულ დამსახურებებს, ხოლო მეორე მხრივ, ისლამისადმი გამოვლენილი იმ დროისათვის უჩვეულო ტოლერანტობით ვორონცოვმა პოლიტიკური რეჟიმისადმი ლოიალურად განაწყო ამიერკავკასიის მუსლიმი მოსახლეობა და ამით შამილსა და ოსმალეთს კავკასიაში პირდაპირ ხელიდან გამოჰგლიჯა მოკავშირე და დასაყრდენი).

არჩილ ჯორჯაძის შეხედულებით, ვორონცოვის დანიშვნა კავკასიის ნამესტნიკად ფრიად სასარგებლო და გამოსადეგი გახდა ქართულ ახალ კულტურის აღორძინებისათვის. მიძინებული ერი თითქოს გამოფხიზლდა და დეზორგანიზაციაში მოყვანილი საზოგადოებრივი სხეული გამრთელების და განკურნების იმედმა შეიპყრო... ვორონცოვის ხანა შეიქმნა ქართულ კულტურის აღორძინების ხანად... ვორონცოვის პოლიტიკა იყო სწორედ ის პოლიტიკა, რომელსაც საუკუნეების განმავლობაში ამაოდ ეძებდა რუსეთის მმართველობის წრეში ქართველთა პოლიტიკური აზროვნება – ერთგულება და მჭიდრო კავშირი რუსეთთან, ხოლო ნაცვლად

ამისა, ქართველების ეროვნულ-კულტურული აღორძინების უზრუნველყოფა რუსეთის მფარველობის ქვეშ... ვორონცოვმა პირველმა გაბედულად გამოაცოცხლა ეს დღემდე განუხორციელებელი იმედი. ქართველთა ეროვნული კულტურა რუსეთის მფარველობის ქვეშ _ ეს ოცნება რეალობად იქცა...~ [18, გვ. 104-105]. ამასთანავე, ა. ჯორჯაძე დასძენს: `ეჭვს გარეშეა, ვორონცოვი ვერ შეჰქმნიდა ჩვენში ვერც თეატრს, ვერც პერიოდულ პრესას, თვით საზოგადოებაში რომ არ ყოფილიყო ამისათვის საჭირო ელემენტები~ [19, გვ. 104].

ნაციონალურ-კულტურული აღორძინებისათვის `საჭირო ელემენტები~ 1840-იანი წლების დასაწყისში საქართველოში მართლაც არსებობდა და აქ, პირველ რიგში, უნდა აღინიშნოს ვოლოგდის გადასახლებიდან ახალდაბრუნებული დიმიტრი ყიფიანის `ეროვნული ხსნის პროგრამა~, რომელიც დაფუძნებული იყო თავადაზნაურულ-ლიბერალური განმანათლებლობის იდეოლოგიაზე და ითვალისწინება განათლების გავრცელების გზით რუსეთის იმპერიის ფარგლებშივე ქართული კულტურისა და საერთო-ეროვნული თვითშემეცნების აღორძინებას. საამისოდ გადადგმული იყო კიდევაც პირველი ნაბიჯები. კერძოდ, 1842 წელს დ. ყიფიანმა დააარსა `ტფილისის კერძო ბიბლიოთეკა~ _ საზოგადოებრივ ინიციატივაზე დაფუძნებული პირველი საზოგადოებრივ-კულტურული და საგანმანათლებლო დაწესებულება, რომლის წევრები იყვნენ: ალ. ჭავჭავაძე, ნ. ბარათაშვილი, გრ. და ვ. ორბელიანები, მ. თუმანიშვილი, ზ. ფალავანდიშვილი და სხვ. [16, გვ. 74-95]. უნდა აღინიშნოს მანანა ორბელიანის ლიტერატურული სალონიც, სადაც წარმოიშვა და დამუშავდა არაერთი ეროვნული მნიშვნელობის იდეა (პროფესიული ქართული თეატრის ჩამოყალიბება, ჟურნალ `ცისკრის~ დაარსება და სხვ.) [2, გვ. 181-190].

ქართველ მოღვაწეთა მოწინავე ნაწილისა და ვორონცოვის გეგმები დაემთხვა ერთმანეთს და ამგვარმა უნისონმა კულტურის სფეროში ხელისუფლებისა და საზოგადოების სათანამშრომლოდ შექმნა მყარი საფუძველი მისგან გამომდინარე უაღრესად პოზიტიური შედეგებით. უნდა

ითქვას, რომ თავისი ადმინისტრაციული და კულტურულ-საგანმანათლებლო რეფორმების განხორციელებისას ვორონცოვმა მთავარ თანამშრომლად და დასაყრდენად აირჩია დ. ყიფიანი, რომელსაც, ბარონ ალ. ნიკოლაის მიერ იმპერიის უმაღლესი ხელისუფლებისადმი გაგზავნილი კონფიდენციალური მოხსენების მიხედვით, მიიჩნევდნენ `ავტონომიურ საქართველოზე მეოცნებედ` [17, გვ. 227] და ს. კაკაბაძეც მას უწოდებს `ავტონომიის იდეის... თვალსაჩინო მოტრფიალეს` [5, გვ. 126]. დ. ყიფიანმა, თავის მხრივ, კავკასიაში განხორციელებული ძირეული ცვლილებები მაქსიმალურად შეუფარდა ქართველთა ეროვნულ-კულტურულ ინტერესებსა და საჭიროებებს [15, გვ. 23-26; 18; 8, გვ. 307].

ვორონცოვის `კავკასიური პოლიტიკის` შეფასება ქართულ წყაროებსა და ლიტერატურაში დიამეტრულად განსხვავებულია _ უაღრესად პოზიტიურიდან (გრ. ორბელიანი, დ. ყიფიანი, პ. იოსელიანი, ა. ფურცელაძე, ი. მეუნარგია, ა. ჯორჯაძე, მიხ. თამარაშვილი, შ. ამირეჯიბი, ს. ყუბანეიშვილი და სხვ.) უკიდურესად ნეგატიურამდე (ნ. ავალიშვილი, ვახტ. კოტეტიშვილი, ლ. ასათიანი, ს. გერსამია, ალ. კალანდაძე, რ. ჩხეიძე, ნ. ვახანია და სხვ.). ვახტანგ კოტეტიშვილის შეხედულებით, `ვორონცოვის ხანა უნდა ჩაითვალოს იმ სისტემატური რეაქციის ეპიზოდად, რომელსაც მეფის რუსეთი აწარმოებდა საქართველოს მიმართ... ვორონცოვმა დიდი სამსახური გაუწია რუსეთს, მაგრამ რა მფარველობა გაუწია საქართველოს, _ არა ჩანს. მართალია, მან ენერგიულად მოკიდა ხელი ჩვენს ქვეყანას, კულტურას თითქოს სათავეში ჩაუდგა, მაგრამ იგი თავის საქმეს აკეთებდა. და თუ ზოგჯერ ქართულ საქმეს გადმოხედავდა, ეს იყო თვალის ახვევა და შირმა... იგი ქმნიდა იმ ცენტრებს, სადაც აჩქარებით და სისტემით ხდებოდა ეროვნული დეგრადაცია...` [7, გვ. 171-172].

ვორონცოვის მიმართ წინააღმდეგობრივი დამოკიდებულება ჰქონდათ ნ. ნიკოლაძესა და, განსაკუთრებით, ალ. ორბელიანს, რომლის თხზულებებშიც ჩამოყალიბებულია ორი ურთიერთგამომრიცხავი თვალსაზრისი: `ის დრო ვარანცოვისა საქართველოში,

ჩუენგნით გამოუცდელი სულ სხუა გუარი მოსატყუებელი დრო იყო... მითამ კაიკაცობას გვაჩვენებდა, ნამეტნავად უფრო კიდევ იმათ მომატებით, ვინც რუსეთის ინტერესზე იქცეოდა... ვარანცოვამდისინ ქართულები შორს ვიდექით რუსებზე და იმან რუსებში გაგვრია, შეგვაერთა ამ ცვიერმა დიპლომატმა [11, გვ. 54-57]; მეორე მხრივ, ალ. ორბელიანის თქმით, [ვორონცოვმა] მოგვცა ქართული თიატრი და ქართული სალიტერატურო ჟურნალი – `აჰა, მარადის გქონდეთ და თქვენის მამა-პაპის კარგის ენით ისიამოვნეთო... კნიაზ ვარანცოვი იყო დიდი გონების კაცი, სრული განვითარებული და სურდა ჭეშმარიტად ჩვენი კეთილი [10, გვ. 129-130].

ქართულ სამეცნიერო თუ პუბლიცისტურ ლიტერატურაში ვორონცოვის `კავკასიური პოლიტიკისადმი` ნეგატიურ დამოკიდებულებას საფუძვლად ძირითადად ორი წყარო დაედო: ა) ალ. ორბელიანის ზემოხსენებული პირველი თვალსაზრისი (თუმცა იგნორირებულია მისივე მეორე – პირველის გამომრიცხავი – შეხედულება) და ბ) ვორონცოვის მიერ ნიკოლოზ პირველისათვის წარდგენილი 1849-1851 წწ. ანგარიში, რომელშიც ვკითხულობთ: `დაარსდა თეატრი, ლიტერატურა გამოცოცხლდა, წიგნები იბეჭდება, ეს ყველაფერი მაფიქრებინებს – თქვენი იმპერატორობითი უდიდებულესობა კეთილინებებს და ჩათვლის, რომ ამგვარი შედეგი უაღრესად კეთილისმყოფელ გავლენას იქონიებს განათლების გავრცელებაზე, გემოვნების განვითარებაზე, ზნე-ჩვეულებათა დახვეწასა და რუსებში ადგილობრივთა შერწყმაზე` (...слияние туземцев с русскими) [1, გვ. 881].

ვორონცოვი იმპერატორს, ცხადია, ვერ მისწერდა, რუსებისგან ქართველების ჩამოშორება მსურსო და, რაც მთავარია, მას არც ჰქონია ამგვარი განზრახვა. პირიქით, ვორონცოვის `კავკასიური პოლიტიკის` მიზანდასახულობა, როგორც ზემოთ ითქვა, სწორედ ეს იყო – რუსეთის სახელმწიფოებრივ-პოლიტიკურ და ეკონომიკურ სივრცეში საქართველოს ინტეგრაცია, ოღონდ აუცილებლად ქართველთა ენობრივი და კულტურული თვითმყოფადობის შენარჩუნებითა და აღორძინებით. ხაზგასმით უნდა ითქვას, რომ ქართველი

მოღვაწეებისათვის, – დროისა და ვითარების სპეციფიკიდან გამომდინარე, – სავსებით მისაღები აღმოჩნდა ასეთი პერსპექტივა, მით უმეტეს, *ეს ყველაფერი ხდებოდა ჩვენი საზოგადოებრივი ცხოვრებისა და ეროვნული კულტურის ევროპეიზაციის გზით*. დ. ყიფიანისადმი, – იმდროინდელი საზოგადოებრივ-კულტურული ცხოვრების მეთაურისა და თვალსაჩინო ევროპეისტისადმი, – მიმღვნილ ერთ-ერთ ნაშრომში ა. ჯორჯაძე აღნიშნავს: `დიად, ჩვენ რუსეთის ქვეშევრდომნი ვართ და ამავე დროს ქართველნი – ჰფიქრობდა ყიფიანი. ქართველობით გვინდა გამოვიდეთ კულტურულ ასპარეზზე. მაგრამ იცოდეთ კარგად, რომ `ქართველობა` მოითხოვს ქართულ საზოგადოებრივ დაწესებულებათა არსებობას, ქართული ენის უზრუნველყოფას სკოლებსა და ეკლესიაში. თუ ამას არ გვანებებთ, ჩვენი ქართველობა შეილახება და თუ შეილახება ქართველობა, შეილახება ჩვენი ერთგულების გრძნობაცაო. იმ ხანებში უფრო ფართოდ საკითხის დაყენება შეუძლებელი იყო...` [19].

ვორონცოვის `კავკასიური პოლიტიკისადმი` დამოკიდებულება არც რუსეთში იყო ერთგვაროვანი. ვორონცოვის მმართველობის წლებშივე მის კურსს აკრიტიკებდნენ როგორც კავკასიის ადმინისტრაციულ, ისე რუსეთის ცენტრალურ მმართველობით სფეროებში, ხოლო მოგვიანებით გავლენიანი ფიგურა რუსეთის პოლიტიკურ წრეებში და არსებითად რუსული დიდმპყრობელურ-შოვინისტური იდეოლოგიის მეთაური 1860-1880 წლებში მიხეილ კატკოვი ვორონცოვს უწოდებდა ლიბერალიზმის სახელით ნაციონალური ინტერესების უგულვებელმოფელს, არარუსული თვითშეგნებისა და კავკასიაში სეპარატიზმის წამახალისებელ მმართველს და პირდაპირ სდებდა ბრალს რუსეთის სახელმწიფოებრივი ინტერესების ღალატში; ამასთანავე, ამტკიცებდა – სწორედ ვორონცოვის პოლიტიკამ აქცია კავკასიაში რუსი დამცირებულ და შეურაცხყოფილ, არსებითად მეორეხარისხოვან ადამიანადო [6. გვ. 554].

ვორონცოვი თვალსაჩინო ფიგურაა აკაკი წერეთლის შემოქმედებაში (ლექსები, პუბლიცისტიკა, მემუარები, პოემა

ვორონცოვი). აკაკის თხზულებებში ვორონცოვის სახე წარმოჩენილია როგორც პიროვნებისა და მმართველისა, რომელიც იყო საქართველოში მშობისა და სიყვარულის დამნერგავი (ზეზიას ნაამბობი), უსამართლობით გატანჯული ერის გულისტკივილის გამზიარებელი (ქართველი ძეგლის წინ), ქართველი ხალხის მამაშვილურად მოყვარული, რომლის ხელშიც საქართველომ `სული იბრუნა` (ვარანცოვის ძეგლი), ცით მოვლენილი... ზეკაცი, რომელმაც საქართველოში გაავრცელა სწავლა-განათლება და ჩაჰწერა წრფელი სიყვარული (ვორონცოვი), მმართველი, რომელსაც აღტაცებით უყვარდა ქართველები, დიდ პატივს სცემდა მათ წარსულს და მომავალზე იმედობდა (ჩემი თავგადასავალი), ქართული მწერლობის ქომაგი და მასზე უანგაროდ მზრუნველი (მცირე შენიშვნა) და ა. შ.; აკაკი ეკამათება იმათ, რომლებიც საქართველოზე ვორონცოვის ზრუნვას ფარისევლობად მიიჩნევდნენ და აღნიშნავს: `ბრალი არა აქვს, სხვის ხელში / მისი ნამყენი თუ გახმა...` (ვარანცოვის ძეგლი).

აკაკიმ სიცოცხლის ბოლომდე შეინარჩუნა გულწრფელი პატივისცემა ვორონცოვის მიმართ და მანვე მოგვცა, ჩვენი აზრით, ვორონცოვის `კავკასიური პოლიტიკის` ყველაზე ლაკონური და ზუსტი შეფასება – *ვორონცოვი მომავლის საქართველოს განიხილავდა როგორც `პოლიტიკურად გარუსებულს, მაგრამ თავის სარწმუნოებით, ენით და ეროვნულ ელფერით` და ამას იგი აკეთებდა `საევროპიო სწორის გზით`* (ქართული თეატრის დაარსება საქართველოში [14, გვ. 458]. ანალოგიურ თვალსაზრისს იმეორებს ა. წერეთელი 1912 წელს დაწერილ კიდევ ერთ თხზულებაში `ნარკვევი` (რაჭა-ლეჩხუმში ჩემი სტუმრობა... [14, გვ. 492].

ვორონცოვის `კავკასიურ პოლიტიკასა` და მისგან გამოწვეულ კულტურულ-ლიტერატურულ პროცესებს, ვფიქრობთ, პირდაპირი კავშირი აქვს 1860-იანი წლების საზოგადოებრივ და სალიტერატურო ვითარებასთან და, ამ მხრივ, მართებული გვგონია ქ. ნინიძის შეხედულება: `ეს (თერგდალეულთა – თ. ჯ.) ფენა ყალიბდება ვორონცოვის საგანმანათლებლო პოლიტიკის შედეგად` (9, გვ. 68). საქმე ისაა,

რომ თითქმის ყველა ენობრივი თუ ლიტერატურული პრობლემა, რომელიც ილია ჭავჭავაძემ წამოაყენა და ამა თუ იმ ფორმით დაამუშავა 1860-იან წლებში, მეტ-ნაკლები სიღრმითა და ინტენსივობით უკვე დასმული იყო წინა ათწლეულში (ქართული სალიტერატურო ენის დემოკრატიზაციის აუცილებლობა, ცხოვრების რეალისტურად ასახვისა და ლიტერატურის საზოგადოებრივი დანიშნულების, ქართული ლიტერატურული აზროვნების ევროპეიზაციის, მთარგმნელობითი პოლიტიკის და სხვ. საკითხები).

ერთი სიტყვით, 1860-იანი წლებისათვის მომზადებული იყო ნიადაგი ახალი, დროის მოთხოვნათა შესაფერისი, მკაფიოდ ჩამოყალიბებულ მსოფლმხედველობრივ და ლიტერატურულ პრინციპებზე დაფუძნებული ეროვნული იდეოლოგიის შესაქმნელად და ცხოვრებაში დასამკვიდრებლად. დიდად საგულისხმოა, რომ ი. ჭავჭავაძე, როგორც მოაზროვნე და მესვეური საზოგადოებრივ-კულტურული ცხოვრებისა, სწორედ 60-იანი წლების დასაწყისში მოევლინა ქვეყანას, როცა წარსულს ბარდებოდა ვორონცოვის მიერ გატარებული ლოიალური, სამოქალაქო და კულტურული ცხოვრების აღმავლობაზე ორიენტირებული პოლიტიკური კურსი და იწყებოდა ახალი ფორმებით საქართველოს რუსიფიკაციის იმპერიული პოლიტიკის განხორციელება. ამგვარ პირობებში კი მეტისმეტად ძნელი იქნებოდა (თუ შეუძლებელი არა) ნოვატორული კულტურულ-იდეოლოგიური სისტემების შექმნა ვორონცოვისდროინდელი მონარქისტულ-კონსერვატორული მსოფლმხედველობით, პოლიტიკური რეჟიმისადმი გამოცხადებული უპირობო ლოიალიზმითა და არსებული კულტურულ-ინტელექტუალური რესურსებით. ამდენად, ეროვნულმა სასიცოცხლო ენერგიამ, რომელიც იმ დროისათვის სიცოცხლისა და მოქმედებისუნარიანი აღმოჩნდა, ილია ჭავჭავაძე მაინცდამაინც მაშინ წარმოშვა, როცა ამისი სასიცოცხლო აუცილებლობა შეიქმნა და ის, რასაც ილია თავის პროგრამულ თხზულებაში `საქართველოს მოამბეზედ` ზოგადად ამბობდა: `გენიოსი ნაყოფია თავის დროებისაო~ (ილია აქ `გენიოსში`

წინამძღოლს გულისხმობს), თვითონ ამ სიტყვების ავტორზეც უნდა გავრცელდეს – ილია ჭავჭავაძე ნაყოფია იმ `დროებისა`, რომლის ფესვებიც, გარდა ნაციონალური საზოგადოებრივ-პოლიტიკური და კულტურულ-ლიტერატურული ტრადიციებისა, ვორონცოვის `კავკასიურ პოლიტიკაშიც` უნდა ვეძებოთ.

დამოწმებული ლიტერატურა:

1. Акты, собранные Кавказской археографической комиссией, т. X. Тфл., 1885.
2. ბალახაშვილი, ი., ლიტერატურული წრეები და სალონები საქართველოში (XIX საუკუნის პირველი ნახევარი). თბ., 1940.
3. თავზიშვილი, გ., რჩეული პედაგოგიური თხზულებანი, ტ. I. ი. ბოცვაძის რედაქციით, თბ., 1974.
4. "Ноздрей к ноздре". По поводу решения "грузинского вопроса" г. Максимовым: `ივერია`. #30. პარიზი, 1986,
5. კაკაბაძე ს., ქართველი ხალხის ისტორია (1783-1921). თბ., 1997.
6. Катков, М. Н. Собрание передовых статей Московских Ведомостей (1865 год). М., 1897.
7. კოტეტიშვილი, ვ., რჩეული ნაწერები ორ წიგნად. წგნ. I. დ. გამეზარდაშვილის რედაქციით, თბ., 1965.
8. ნიკოლაძე, ნ., თხზულებანი, ტ. IV. დ. გამეზარდაშვილის რედაქციითა და შენიშვნებით. თბ., 1964.
9. ნინიძე, ქ., მილიტარისტული ნარატივის მორფოლოგია (ლიტერატურული პოლიტიკის საკითხები). თბ., 2009.
10. ორბელიანი, ალ., მე და ის. წიგნში: თ. ალექსანდრე ჯამ. ორბელიანის ნაწერი და ოთხი ლექსი თ. ვახტანგ ვახტანგის ძე ორბელიანისა. გამოცემული ზაქ. ჭიჭინაძისაგან, თბ., 1879.
11. ორბელიანი, ალ., რუსების დასი ქართულები ჩემზედ. წიგნში: ალ. ორბელიანი, სიტყვა მამულის ტრაპეზზედ. შემდგენელი ნ. ვახანია, თბ., 1999.
12. Щербинин, М. П., Биография генерал-фельдмаршала, князя Михаила Семеновича Воронцова. С.-Пб., 1858.

13. Щербинин М. П., Воспоминания. „Русский архив“. 1876, кн. III.
14. წერეთელი ა., თხზულებათა სრული კრებული თხუთმეტ ტომად, ტ. XIV. გ. აზიანის რედაქტორობით, თბ., 1961.
15. ჭიჭინაძე ზ., დიმიტრი ყიფიანი. ტფ., 1892.
16. ჯოლოგუა თ., დიმიტრი ყიფიანი (1830-1860 წლები). თბ., 2002.
17. საშვილიშვილო მოკავშირე _ დიმიტრი ყიფიანი (მასალები XIX საუკუნის ქართული საზოგადოებრივი აზრის ისტორიისათვის). შეადგინა, რუსული ტექსტები თარგმნა, გამოსაცემად მოამზადა, წინასიტყვა, ბიბლიოგრაფიული შენიშვნები, კომენტარები და საძიებლები დაურთო თ. ჯოლოგუამ, ტ. II. თბ., 2007.
18. ჯორჯაძე ა., წარსულის გაკვეთილი. `დროება~, 25. XI. 1909, #262.
19. ჯორჯაძე ა., წარსულის გაკვეთილი. `დროება~, 26. XI. 1909, #263.
20. ჯორჯაძე ა., მასალები ქართველ ინტელიგენციის ისტორიისათვის. წიგნში: ა. ჯორჯაძე, წერილები. შემდგენელი ა. ბაქრაძე, თბ., 1989.

Towards the Assessment of Viceroy Mikhail Vorontsov's Cultural-enlightenment Policy

Tamaz Jologua

Doctor of Philological Sciences, Professor, Associated Professor of the Faculty of Social and Political Sciences of Ivane Javakishvili Tbilisi State University.

Abstract: The assessment of Viceroy Mikhail Vorontsov's (1844-1854) "Caucasian policy" differs diametrically – from highly positive (D. Qipiani, A. Tsereteli, M. Shcherbinin, M. Makievski-Zubok, A. Jorjadze, M. Tamarashvili, Sh. Amirejibi, S. Qubaneishvili...) to to extremely negative (N. Avalishvili, M. Katkov, V. Kotetishvili, L. Asatiani, G. Abzianidze, R. Chkheidze, N. Vakhania...). A special study of the issue has shown that Vorontsov arrived in the Caucasus with a basically thought out reformist plan, envisaging the political and economic merger of Georgia (and the Caucasus in general) in the Russian empire, and at the same time revival of Georgian culture through Europeanization. The practical implementation of the Viceroy's plan in 1840-1850 brought about highly significant transformation of the social and cultural enlightenment life of Georgia, and intensive and irreversible Europeanization of the country.

A purposeful and planned cultural-enlightenment policy, launched with Vorontsov's support and the decisive participation of Georgian public figures, gave rise to a process that was crowned with the creation and establishment of a national ideology, based on the world view and literary principles, clearly formulated by I. Chavchavadze (generally by the "Tergdaleulis") in the 1860s.

Key words: *Vorontsov, "Caucasian policy", Europeanization, the "Tergdaleulis".*

From the early 19th century the determining feature of Russia's state policy in the Caucasus was consideration of the newly

conquered region (*krai*: the outlying region of the empire: *okraina*) as a single territorial administrative space for the implementation of assimilative manipulations. At the same time, one circumstance of crucial significance was neglected, namely that the Caucasus was the homeland of peoples of different history, culture and differing national individuality. In Georgia proper the above-cited political course was clearly formulated in the attitude of the Viceroy Aleksei Yermolov 1816-1827) to the Caucasian problem: "Georgia will not exist, and neither will the Caucasian question exist" [4, p. 30].

Such solution of the Caucasian problem was sought with more or less "success" through a rigid and straightforward policy by subsequent governors of the Caucasus (I. Paskevich, G. Rozen, E. Golytsin, A Neidgart). However, in the 1840s the situation changed drastically, and this basic change is linked to Mikhail Vorontsov's "Caucasian policy".

In the early 1840s the situation in the Northern Caucasus became extremely tense, where Shamil won impressive victories in a row over Russian troops and Muridism gained in strength and zeal. On the other hand, the servile attitude of the Georgian nobility and gentry to the political regime paved the way for south Caucasia, in general, and Georgia in particular, to change from the military to a civil system of government, turning the same Georgian nobility and gentry into an ally and mainstay of imperial policy in the Caucasus. In these circumstances, Nicholas I decided to entrust the rule of Caucasia to a person in whom political, administrative, military and diplomatic gift and practical abilities were combined. In December 1844 the emperor's choice fell on Count Mikhail Vorontsov (1782-1856), who was by the time a famed general in Russia and Europe, Member of Russia's State Council, Honorary Member of the St. Petersburg Academy of Sciences, Governor-General of Novorossiisk and plenipotentiary vicegerent in Bessarabia. At the same time, Vorontsov was a highly educated statesman endowed with diplomatic talent. Back in the 1800s he served under Pavel Tsitsianov in Georgia and was familiar with Transcaucasia and its peculiarities [12, pp. 8-22].

Educated in Britain and reared on British political and diplomatic experience, Vorontsov believed that linguistic and cultural diversity were the source of the might of the empire rather than an indication of its weakness. He arrived in the Caucasus with a broad and fundamental plan of reforms, envisaging, on the one hand, the painless political and economic merger of Georgia (and in general of the Caucasus) into Russia's single and indivisible state space, and on the other, revival and development of Georgian culture through Europeanization.

During Vorontsov's nine-year rule, on his initiative or his decisive support, Russian and Georgian theatres, an Italian opera, a ballet group, the public library, the literary magazine *Tsiskari*, the Caucasian Museum, the Caucasian Department of the Geographic Society of Russia" (with its own periodical publication), the educational region of the Caucasus were founded; the obligatory teaching of the Georgian language and literature assumed new forms and content (including for the children of non-Georgians and those servicemen who resided in the Caucasus temporarily), 160 grants were created for young people in Russia's higher educational institutions at the expense of the treasury, gymnasia were opened in Tbilisi (commercial) and Kutaisi, schools were set up throughout Georgia (Bichvinta, Ozurgeti, Tianeti, etc.). Vorontsov gave special attention to the education of women. To this end he founded women's educational institutions named after St. Nino in Tbilisi and Kutaisi, and imparted real content and function to the "Transcaucasian Womens Institute" founded in Tbilisi in 1840 (by data of 1855 various types of 147 schools with 6023 pupils already existed in Georgia – 3, pp. 298-300).

Vorontsov personally directed the study and popularization of Georgian history and Georgian culture, the restoration of historical monuments, churches and monasteries (often at his own expense; in 1849 he sent P. Ioseliani to the Georgian monastery on Mount Athos to study the antiquities preserved there; he invited Russian and foreign scientists and scholars (M. Brosset, G. Abich, I. Bartolomei, A. Muravyov, N. Khanikov, and others), gave moral and

material support to the revival and development of literary processes; at his personal request, D. Megvinetukhutsesishvili studied Uplistsikhe archaeologically, and so on. It is worth noting that in 1854 when, owing to ill health, Vorontsov was obliged to ask the Emperor to be allowed a long-term leave (after which he failed to return to the Caucasus), he gave special instructions to his successor General Read according to which special care for Georgian culture should not diminish in the Caucasus [1, pp. 99-100].

Vorontsov emphasized his respect for the Georgian language, history, culture, customs and mores (incidentally for the members of the former royal family of Kartli and Kakheti). He appears to have believed that the linguistic and cultural uniqueness of the Georgians should form the basis for the establishment of a political-administrative unit enjoying autonomous rights within the single and indivisible Russian empire. In Sargis Kakabadze's view [Vorontsov] was paving the way for Georgian autonomy within the Russian empire [5, p. 126].¹

It should be stressed that Vorontsov considered Europeanization of Georgian socio-political, socio-economic, cultural-educational and literary life as the only way to the revival of Georgia. This view was radically opposed to Russia's state and ideological policy: the Russian monarchy considered Russian culture, the Russian way of life and thinking to be the only source of Europeanism in Georgia. (I focus attention on Vorontsov's cultural-enlightenment policy, to say nothing of his economic reforms, which, owing to the impotence of Georgian nobility and gentry caused its degradation as a class, and facilitated the formation of Armenian bourgeoisie in Georgia. This process is described in Georgian literature: G. Eristavi, Z. Antonov, L. Ardaziani. Neither do

¹ The researcher seems to have implied political (or containing political elements) autonomy, for, as it is, Georgia had administrative autonomy (within Tbilisi and Kutaisi gubernias). This is noted by S. Kakabadze himself: "As the viceroy (*namestnik*) of the Emperor, he (Vorontsov – T. J.) was subordinated not to the ministers but directly to the Emperor and was invested with special rights to tackle Caucasian affairs [5, p. 119].

I touch upon Vorontsov's policy in the religious sphere, yet a few words should be said to the effect that, on the one hand, he acknowledged the religious and historical contribution of the Georgian Church, but on the other, by the tolerance of Islam, unusual by that time, Vorontsov won the loyalty of the Muslim population of Transcaucasia to the political regime, wresting an ally and basis from the hands of Shamil and Turkey in the Caucasus.

In the view of Archil Jorjadze, "The appointment of Vorontsov as Viceroy for the Caucasus proved very useful and profitable for the new revival of Georgian culture. The dormant nation awoke, as it were, and the social organism, brought to disorganization, was seized with the hope of healing and recovery... the Vorontsov era turned into one of revival of Georgian culture... Vorontsov's policy was one which Georgian political thought looked for in vain for centuries in the government circles of Russia: loyalty and close ties with Russia, and in return, ensuring the national-cultural revival of the Georgians under Russia's protection... Vorontsov was the first who boldly revived this hitherto unrealized hope. The national culture of the Georgians and Russia's protection – this dream turned into reality ..." [18, pp. 104-105]. At the same time, Jorjadze adds: "There is no doubt that Vorontsov would have failed to create a theatre or periodical press in this country, had there not been the needed elements for this in the society itself" [19, pp. 104].

"The elements needed for" national-cultural revival did exist in Georgia in the early 1840s, and here mention should first be made of the "Programme of National Salvation", drawn by Dimitri Qipiani, newly returned from exile in Vologda. His programme was based on liberal ideology of enlightenment put forth by the nobility and gentry that envisaged the revival of Georgian and culture and general-national self-consciousness through spreading education within the Russian empire. The first steps were indeed taken to this end. In particular, in 1842 D. Qipiani founded the "Private Library of Tbilisi" – the first social-cultural and educational institution based on social initiative; its members were A. Chavchavadze, N. Baratashvili, G. and V. Orbelianis, M. Tumanishvili, Z. Palavandishvili, and others

[16, pp. 74-95]; mention should also be made of Manana Orbeliani's literary salon, where quite a few ideas of national significance originated and were elaborated (the setting up of a professional Georgian theatre, the foundation of the "Tsiskari" magazine, etc. [2, pp. 181-190]

The plans of the progressive part of Georgian figures and those of Vorontsov coincided and such concord created a firm basis of cooperation between the authorities and public, with a highly positive outcome. It should be said that in order to implement his administrative and cultural-educational reforms Vorontsov chose Dimitri Qipiani as his principal collaborator and mainstay. According to Baron A. Nikolai's confidential report to the imperial government, Qipiani was considered to be "a dreamer for autonomous Georgia" [17, p. 227]. S. Kakabadze too calls him "a prominent lover ... of the idea of autonomy" [5, p. 126]. For his part, D. Qipiani maximally aligned the radical changes implemented in the Caucasus to the national-cultural interests and needs of the Georgians [15, pp. 23-26; 18; 8, p. 307].

The assessments of Vorontsov's "Caucasian policy" in Georgian sources and literature are diametrically opposed – from highly positive (G. Orbeliani, D. Qipiani, P. Ioseliani, A. Purtseladze, I. Meunargia, A. Jorjadze, M. Tamarashvili, Sh. Amirejibi, S. Qubaneishvili, and others) to extremely negative (N. Avalishvili, V. Kotetishvili, L. Asatiani, S. Gersamia, A. Kalandadze, R. Chkheidze, N. Vakhania, and others). In Vakhtang Kotetishvili's view, "The Vorontsov era should be considered an episode of the systematic reaction carried on by tsarist Russia in relation to Georgia ... Vorontsov did a great service to Russia, but what protection did he render Georgia – there does not seem to be any. True, he took up care for our country's culture energetically, - took the lead, as if, but he was doing his business, and if he occasionally took interest in the Georgian cause, it was an eye-wash and cover ... he created centres where national degradation occurred at a rapid pace and methodically ..." [7, pp. 171-172].

N. Nikoladze's attitude to Vorontsov was contradictory: this is especially true of A. Orbeliani in whose works two mutually exclusive views are stated: "That period of Vorontsov in Georgia was quite a different time for deceiving us – inexperienced as we were ... he pretended to show us his magnanimity, especially towards those who acted in Russia's interests. ... Prior to Vorontsov we distanced ourselves from the Russians, and he mixed us up with the Russians, this sly diplomat joined us to the Russians [11, pp. 54-57]; on the other hand, in Orbeliani's words, [Vorontsov] gave us a Georgian theatre, a Georgian literary magazine – "Here you are, have it for eternity and take pleasure in your good language of your ancestors"... Prince Vorontsov was a broad-minded man, fully developed and truly wished good for us [10, pp. 129-130].

The negative attitude to Vorontsov's "Caucasian policy" in Georgian scholarly and publicistic literature was largely based on two sources: a) the above-mentioned first view of A. Orbeliani (though his second view - exclusive of the first – is ignored) and b) Vorontsov's report of 1849-1851 submitted to Nicholas I, which reads: "A theatre has been set up, literature has revived, books are printed - all this makes me think that Your Imperial Majesty will deign to consider that this outcome will have a highly beneficial influence on the spread of education, development of the taste, refinement of morals and customs and the merger of the natives with the Russians [1, p. 881].

Obviously, Vorontsov could not write to the Emperor that he wished to separate the Georgians from the Russians and, which is most important, he had no such intention. On the contrary, the objective of Vorontsov's "Caucasian policy" was, as said above, integration of Georgia in Russia's state, political and economic space but with doubtless preservation and revival of the linguistic and cultural originality of the Georgians. It should be stressed that, proceeding from the specificity of the time and situation, such a prospect proved fully acceptable – the more so that all this was done through Europeanization of our social life and national culture. In one of his works devoted to Dimitri Qipiani, the leader of the then

socio-cultural life of Georgia and a prominent Europeanist, A. Jorjadze notes: “Yes, we are subjects of Russia and Georgians at the same time, Qipiani thought. We want to enter the cultural arena with our Georgianness. But we know well that “Georgianness” requires the existence of Georgian social institutions, guaranteed use of the Georgian language in schools and the church. If you do not allow us this, our Georgianness will be infringed upon and if Georgianness is encroached, the feeling of our loyalty will also suffer. At that time the question could not be raised in a broader sense ... “ [19].

The attitude to Vorontsov’s “Caucasian policy” was not uniform in Russia either. His course came under fire in the years of his rule in Caucasian administrative as well as in the central administrative spheres of Russia. And later, Mikhail Katkov, an influential figure in Russian political circles and virtual leader of Russian great-power-chauvinistic ideology in the 1860s-1880s, called Vorontsov an ignorer of national interests in the name of liberalism, a governor of non-Russian self-consciousness and supporter of separatism in the Caucasus, charging him directly with betrayal of Russia’s state interests; at the same time he asserted that it was Vorontsov’s policy in the Caucasus that turned Russians in the Caucasus into humiliated and insulted, virtually second-rate persons [6, p. 554].

Vorontsov is a prominent figure in Akaki Tsereteli’s works (poems, journalism, memoirs, his poem “Vorontsov”). In Akaki’s works Vorontsov’s image is depicted as a person and ruler who inculcated brotherhood and love in Georgia (“Grandmother’s Story”), sharer of the woe of a nation suffering from injustice (“A Georgian in Front of the Statue”), “One who had paternal affection for the Georgian people”, in whose hands Georgia “had a respite” (“Vorontsov’s Statue”), “Superman ... sent from Heaven”, who spread literacy in Georgia and “instilled genuine love” (“Vorontsov”), governor “who ecstatically loved the Georgians, held their past in high esteem and had hope in their future” (“The Story of My Life”), supporter of Georgian literature and selfless carer for it (“A Short

Note”), and so on. Akaki polemizes with those who consider Vorontsov’s care to be hypocrisy and he noted: “It is not his fault, if his graft withered in other’s hand” (“Vorontsov’s Statue”).

To the end of his life, Akaki preserved his sincere respect for Vorontsov and, I believe, he gave the most laconic and precise assessment of Vorontsov’s “Caucasian policy”: Vorontsov considered the future Georgia as “politically Russianized, but with her own religion, language and national colour”, and he did this by taking the correct European path” (“The foundation of the Georgian theatre in Georgia – 14, p. 458). Tsereteli repeats an analogous view in his “Essay” of 1912 (“My journey to Racha-Lechkhumi” – 14, p. 492).

I believe Vorontsov’s “Caucasian policy” and the ensuing cultural-literary processes were directly related to the social and literary situation in the 1860s, and in this respect, K. Ninidze’s view seems correct: “This stratum (of the “Tergdaleulis” – *T. G.*) took shape as a result of Vorontsov’s educational policy” [9, p. 68]. The point is that almost all language and literature problems, raised by Iliia Chavchavadze and elaborated in one or another form in the 1860s, had already been posed, with more or less profundity and intensity, in the preceding decade (the need for democratization of the Georgian literary language, realistic reflexion of life and the social purpose of literature, Europeanization of Georgian literary thought, policy of translation, and other issues).

In short, by the 1860s the way had been paved for the creation and implementation of a national ideology based on clearly formulated world view and literary principles meeting the new demands of the time. I. Chavchavadze, as a thinker and leader of socio-political life was sent to the country precisely at the beginning of the 1860s, when Vorontsov’s political course oriented to the upsurge of loyal, civic and cultural life was being relegated to the past and the implementation of the imperial policy of Russification began in new forms. In such conditions it would be very difficult (if not impossible) to create novel cultural-ideological systems with monarchic-conservative outlook and unconditional loyalty proclaimed to the political regime of Vorontsov’s epoch and with the

available cultural-intellectual resources. Hence, the national energy that by the time proved viable and effective gave rise to Ilia Chavchavadze just in time when a vital need for this arose, and what Ilia stated generally in his programme work in “Georgia’s Herald”: “A genius is the fruit of his time” (under “genius” he implied “leader”) should be extended to the author of these words: Ilia Chavchavadze was the fruit of the “times” whose roots should be sought – apart from the national, socio-political and cultural-literary traditions – in Vorontsov’s “Caucasian policy” as well.

References:

1. “Akty”, Sobrannye Kavkazskoi arkheograficheskoi komissieyu, t. X. Tiflis, 1885.
2. Balakhashvili, I., Literary circles and salons in Georgia (first half of the 19th century). Tbilisi, 1940. (in Georgian)
3. Tavzishvili, G., Selected Pedagogical Works: ed. by I. Botsvadze. v. I, Tbilisi, 1974. (in Georgian)
4. Nostril to nostril. Concerning the solution of the “Georgian question” by Mr. Maksimov: “Iveria”, #30. Paris, 1986.
5. Kakabadze, S., A History of the Georgian People (1783-1921). Tb., 1997.
6. Katkov, M. N., Sobranie peredovyikh statei Moskovskikh Vedomostei (1865). M., 1897.
7. Kotetishvili, V., Selected writings in two books: ed. by D. Gamezardashvili. Book 1. Tb., 1965.
8. Nikoladze, N., Works: ed. with notes by D. Gamezardashvili. v. IV. Tb., 1964.
9. Ninidze, K., The morphology of militarist narrative (questions of literary policy). Tb., 2009.
10. Orbeliani, A., I and He: Prince Aleksandre Jambakur Orbelianis essay and four poems by Vakhtang V. Orbeliani. Ed. by Zakaria Chichinadze. Tbilisi, 1879.

11. Orbeliani, A., Russophil Georgians about me: A. Orbeliani: Speech at father's banquet. Compiled by N. Vakhania. Tbilisi, 1999.
12. Shcherbinin, M. P., Biography of General Field Marshal, Prince Mikhail Semenovich Vorontsov. St. Petersburg, 1858.
13. Shcherbinin, M. P., Reminiscences: "Russian Archive". Book III. 1876.
14. Tsereteli, A., Complete Collected Works in Fifteen Volumes: Ed. by G. Abzianidze. v. XIV. Tb., 1961.
15. Chichinadze, Z., Dimitri Qipiani (1830-1860). Tbilisi, 1892.
16. Jologua, T., Dimitri Qipiani. Tb., 2002.
17. Jologua, T., An ally for ever – Dimitri Qipiani (Materials towards the history of 19th-century Georgian social thought): compiled, translated the Russian texts, prepared for publication, supplied with foreword, bibliographic notes, commentaries and indexed by T. Jologua. v. II. Tb., 2007.
18. Jorjadze, A., A lesson of the past: "Droeba". #262, 25.XI.1909^a.
19. Jorjadze, A., A lesson of the past: "Droeba". #263, 26.XI.1909^b.
20. Jorjadze, A., Materials towards the history of the Georgian intelligentsia: A. Jorjadze, Articles. ed. by A. Bakradze, Tb., 1989.

**რუსთველის ვეფხისტყაოსანი – კულტურული ხიდი
აღმოსავლეთიდან დასავლეთისკენ და სეფიანთა ირანის
ქართველები**

ელგუჯა ხინთიბიძე

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი, ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტის ხელმძღვანელი, ქართველოლოგიური სკოლის ფონდის ხელმძღვანელი.

რეზიუმე: გზა აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ შუასაუკუნეებში იყო არა მხოლოდ სავაჭრო და ეკონომიკური, არამედ აგრეთვე კულტურული ხიდი. საქართველოც ამ კულტურული ხიდის ერთი მნიშვნელოვანი ნაწილი იყო. წინამდებარე გამოკვლევაში ამ მიმართულებითაა გამახვილებული ყურადღება რუსთველის *ვეფხისტყაოსანზე*. უკანასკნელი წლების კვლევა-ძიებებმა მე საშუალება მომცა, განმეცხადებინა და მემტკიცებინა სრულიად ახალი ფაქტი როგორც ქართველოლოგიისათვის, ასევე ინგლისური ლიტერატურათმცოდნეობისათვის: რუსთველის *ვეფხისტყაოსანი* XVII საუკუნის დასაწყისში გამოყენებულია როგორც სიუჟეტური წყარო ინგლისელი დრამატურგების ფრანსის ბომონტისა და ჯონ ფლეტჩერის მიერ. *ვეფხისტყაოსნის* მთავარი მოქმედი გმირების ტარიელისა და ნესტანის სიყვარულის ამბის საფუძველზე შექმნილია ორი პიესა – *ფილასტერი* და *მეფე და არა მეფე*, რომლებიც მთელი XVII საუკუნის მანძილზე წარმატებით იდგმებოდა ინგლისის თეატრალურ სცენებზე. თუ რა გზით უნდა მიეღწია რუსთველის პოემის ამბავს შექსპირის ეპოქის ინგლისის ინტელექტუალურ წრეებამდე, საიდუმლოდ რჩება. ამ საკითხზე მხოლოდ სხვადასხვა ვარაუდი შეიძლება იქნას გამოთქმული. ამ ვარაუდთაგან ერთი, ჩემი აზრით შედარებით უფრო სარწმუნო, უნდა იყოს სპარსეთის სეფიანთა კარზე დაწინაურებული გამაჰმადიანებული ქართველების წრე, კერძოდ ალავერდი ხანი და მისი ოჯახი. საქმე ისაა, რომ XVI საუკუნის დამლევს ირანის სამეფო კარს ინგლისელთა დიდი წარმომადგენლობა ეწვია ცნობილი დიპლომატის ანტონი შერლის მეთაურობით.

ინგლისელები დიდხანს დარჩნენ შაჰის კარზე და შაჰ აბასის და მასთან ერთად შაჰის უპირველესი მრჩეველისა და მხედართმთავრის ალავერდი ხანის ხელშეწყობით ირანის არმიის რეორგანიზაცია და გადაიარაღება მოახდინეს. ამის შემდეგ თვითონ ანტონი შერლი შაჰის დესპანის რანგში ევროპაში გაემგზავრა და წლების მანძილზე მოღვაწეობდა ირანსა და ევროპას შორის პოლიტიკური და სავაჭრო ურთიერთობების დასამყარებლად. ეს დრო ზუსტად ემთხვევა ინგლისში ვეფხისტყაოსნის ამბის შესვლის ჩემს მიერ გამოვლენილ ფაქტს.

საკვანძო სიტყვები: *"ვეფხისტყაოსანი", ფრანსის ბომონტი, ჯონ ფლეტჩერი, ალავერდი ხანი*

როგორც ცნობილია, გზა აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ შუა საუკუნეებში იყო არა მხოლოდ სავაჭრო და ეკონომიკური, არამედ აგრეთვე კულტურული ხიდი. ამისი ცხადი მაგალითია: სპარსული *ვისრამიანი*, რომლის კვალი *ტრისტან და იზოლდას* ევროპულ რომანში ჩანს და ინდური *პანჩატანტრა*, *ქილილა* და *დამანას* სახით სპარსულად გადამუშავებული, რომელმაც ევროპაში იგავ-არაკული ჟანრის განვითარებაში გარკვეული როლი შეასრულა.

შუასაუკუნეების საქარველო ამ კულტურული გზის ერთი მნიშვნელოვანი წევრი იყო, რაც მტკიცდება ინდური წარმოშობის, შემდგომში არაბული *ბალაჰვარისა* და *ბუდასფის* წიგნიდან ქართულად ქრისტიანულ ნოველად გადამუშავებული *ბალაგარიანით*. X საუკუნის დასასრულს ქართველმა ავტორმა ეს თხზულება ქართული წყაროებიდან ბერძნულ აგიოგარფიულ-პოლემიკურ თხზულებად გადააკეთა, რომელიც შემდგომში, XII-XV საუკუნეებში, ევროპის თითქმის ყველა ხალხში უაღრესად პოპულარულ რომანად იქცა [33, გვ. 192-292].

ამჯერად მე მინდა უფრო დეტალურად განვიხილო ჩემ მიერ უკანასკნელი წლების სამეცნიერო კვლევების შედეგად გამოვლენილი ერთი ლიტერატურული ფაქტი, რომელიც მნიშვნელოვანი სიახლეა როგორც ქართული, ასევე ზოგადად ევროპული ფილოლოგიისათვის. აღმოჩნდა, რომ ქართული

ლიტერატურულ-საზოგადოებრივი აზრის მწვერვალი რუსთველის *ვეფხისტყაოსანი* ასევე იყო კულტურული ხიდი აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ.

XII-XIII საუკუნეების მიჯნის ქართველი პოეტის შოთა რუსთველის ლირიკული პასაჟების შემცველი ეპიკური პოემა ქართულ რეალობასთან მისადაგებულ აღმოსავლური ტიპის ამბავზე იშლება. ამას თვითონ ავტორიც მიუთითებს: `ესე ამბავი სპარსული, ქართულად ნათარგმანები, ვპოვე და ლექსად გარდავთქვი~ო. *ვეფხისტყაოსნის* მთავარი შეყვარებული წყვილის – ნესტანისა და ტარიელის თავგადასავალი – ინდოეთის სამეფო კარის ინტრიგის შედეგად დაკარგული სატრფოს მებნა ტარიელის და მისი მეგობრის ავთანდილის მიერ; გატაცებული ქალის კვალზე მინიშნება შემთხვევით გაცნობილი მეფე ფრიდონის, შემდგომში მათი მეგობრის, მიერ; ფრიდონის მეომრების თავდადებით სამი მეგობრისაგან ქაჯეთში გამომწყვდეული ნესტანის განთავისუფლება – ტიპური აღმოსავლური ნარატივია, ზღაპრული სიუჟეტით მორაული შუასაუკუნეების აღმოსავლეთში, რომლის ერთი არქეტიპი უძველეს ინდურ ეპოსში *რამაიანაშიც* ჩანს [23]. *ვეფხისტყაოსნის* ნარატივი აღმოსავლურ სურნელს სიუჟეტის ცალკეულ კომპონენტებშიც ინარჩუნებს. ერთად აღზრდის შემდეგ დიდი ხნის უნახავი ნესტანის პირველი ხილვით ტარიელის დაბნედის უშუალო პარალელია *ვისრამიანში*: რამინის დაბნედა ვისის დანახვისას [14]. სიყვარულით გახელებული ტარიელის მიერ თავისი ამბის მბოზა ავთანდილისათვის და ამ უკანასკნელის მიერ მიჯნურის დასახმარებლად თავდადების გადაწყვეტა ლეილის და მაჯნუნის სიყვარულის აღმოსავლეთში პოპულარული ამბიდან მაჯნუნისა და რაინდ ნავფალის დამეგობრების სცენასთან ამჟღავნებს მიმართებას [26].

აღმოსავლური ტიპის ამბავს რუსთველი XII საუკუნის ქართული სამეფო კარის ისტორიის ალეგორიულ დატვირთვას შესძენს, მასში ტახტის მემკვიდრეობის პრობლემის ორიგინალურ გადაწყვეტას შემოიტანს – ორი მემკვიდრის მტრობის ნაცვლად მათ სიყვარულს იქადაგებს; მოყვრის

სიყვარულის ქრისტიანულ თეზას ადამიანური სიყვარულის რენესანსულ იდეალად გადაიაზრებს; აღმოსავლური ნარატივის ზღაპრულ მდინარებაში ანტიკურ ფილოსოფიას ჩადებს; სატრფოს ძებნის უსასრულო ხეტიალს ბოროტის არსებობა-არარსებობის თეოლოგიური თეზის ძიებად აქცევს და ყველაფერს ერთად ქართული პოემის ორიგინალურ სიუჟეტად გარდაქმნის.

უკანასკნელი წლების ჩემი კვლევების საფუძველზე მე წილად მხვდა ბედნიერება განმეცხადებინა და მემკვიდრებინა სრულიად ახალი ფაქტი ქართული კულტურისათვის და ასევე ევროპული ლიტერატურული კრიტიკისათვის. კერძოდ, *ვეფხისტყაოსნის* სიუჟეტი ნაცნობი იყო XVII საუკუნის დასაწყისის ინგლისის უმაღლესი ლიტერატურული წრეებისათვის, რომელთაც იგი ლიტერატურული თვალსაზრისით წარმატებით გამოუყენებიათ [35, გვ. 50-84]. უილიამ შექსპირის სიცოცხლეში, მისი უშუალო მემკვიდრეების ფრანსის ბომონტისა და ჯონ ფლეტჩერის ორი პიესა *ფილასტერი* [9] და *მეფე და არა მეფე* [10] შექმნილია *ვეფხისტყაოსნის* სიუჟეტის გადამუშავებით. ამ თხზულებათა უშუალო სიუჟეტური წყარო ინგლისურ ლიტერატურულ კრიტიკაში დღემდე უცნობად ითვლებოდა [29, გვ. 168; 41, გვ. 15].

ორივე პიესის ამბავი, მსგავსად *ვეფხისტყაოსნისა*, აგებულია ტახტის მემკვიდრეობის პრობლემაზე. მემკვიდრე ორია: მეფის ერთადერთი ასული და ასევე მემკვიდრედ მიჩნეული ახალგაზრდა ვაჟი, რომელიც ერთ შემთხვევაში გაერთიანებულ სამეფოში შემავალი ერთი ქვეყნის მეფის ძეა, ხოლო მეორე შემთხვევაში სამეფო კარის მიერ ნაშვილები მემკვიდრე. ორივე პოემაში პრობლემა გადაწყდება ამ ორი მემკვიდრის სიყვარულით და ქორწინებით. ზუსტად ეს ვითარებაა *ვეფხისტყაოსანში*.

დავიწყოთ *მეფე და არა მეფით*. ჩემი მიგნება დაფუძნებულია შემდეგ გარემოებებზე:

1. ბომონტისა და ფლეტჩერის პიესაში მოქმედება მიმდინარეობს იბერიაში. პიესის იბერია არის საქართველო და

არა საისტორიო წყაროებისეული პირენეს ნახევარკუნძულის იბერია. საკმარისია მივაქციოთ ყურადღება, რომ *მეფე და არა მეფის* მთავარი მოქმედი პირი – იბერიის ახალგაზრდა მეფე ამარცხებს მისი მეზობელი ქვეყნის სომხეთის მეფეს, მოყავს იგი ტყვედ იბერიის სამეფო კარზე, სადაც მიმდინარეობს შემდგომი მოქმედება.

2. ინგლისური პიესის *მეფე და არა მეფის* შეყვარებული წყვილის რომანტიკული ინტრიგის ძირითადი ფაქტები ემთხვევა *ვეფხისტყაოსნისეული* ინდოეთის შეყვარებული წყვილის თავგადასავლის ფაქტებს: ორივე თხოვლელაში უშვილო მეფე-დედოფალი შვილად აიყვანენ უახლოესი დიდებულის ახალშობილ ვაჟს; მოგვიანებით დედოფალს შეეძინება ქალიშვილი; როცა სრულწლოვნები ხდებიან, ქალი და ვაჟი გახელებული სიყვარულით განიმსჭვალებიან ერთმანეთის მიმართ; დრამატული თავგადასავლების შემდეგ ისინი შეუღლდებიან და ტახტის მემკვიდრეობის საკითხიც გადაწყდება.

3. ფაბულის ძირითადი ფონის იგივეობის გარდა, არის პრინციპული მსგავსებანი ცალკეულ სიუჟეტურ პასაჟებში, მაგალითად: დედოფლის დაფხმძიმება ვაჟის შვილად აყვანიდან ზუსტად ხუთი წლის შემდეგ; ახალგაზრდების ჯერ ერთად აღზრდა და შემდეგ ბავშობაშივე ერთმანეთისაგან დაშორება; უფლისწულის დაბნედა, როცა დიდი ხნის უნახავ ასულს პირველად ნახავს; ქალის საქმროდ მეზობელი ქვეყნის ახალგაზრდა მეფის თუ უფლისწულის მოწვევა; შეყვარებული პრინცის მიერ მისი სატოფოს გარდაცვლილად წარმოდგენა და მისი მედიტაცია იმაზე, თუ თვითონაც როგორ წავა იმ ქვეყნად და სხვა.

4. როგორც *მეფე და არა მეფეში*, ისევე *ფილასტერში*, არის ისეთი დეტალები, რომლებიც მინიშნებენ უშუალოდ *ვეფხისტყაოსანზე*, როგორც ინტერტექსტზე და გამორიცხავენ ინგლისელ ავტორთა მიერ ამ ფაბულის მოპოვებას სხვა უფრო ძველი წყაროდან, იმ მთავარი ფაბულიდან, რომელიც შეიძლება თვითონ რუსთველისთვისაც ყოფილიყო ნაცნობი. ინგლისელ ავტორთა მინიშნება ქართულ

თხზულებაზე – ვეფხისტყაოსანზე არ ამოიწურება მხოლოდ მეფე და არა მეფის მოქმედების საქართველოში ლოკალიზებით. ინგლისური პიესის შეყვარებული წყვილის პრინცესას, რომლის პროტოტიპი ვეფხისტყაოსნის ნესტანია, სახელად ჰქვია პანთეა (*Panthea*), რაც ინგლისურ ენაზე წარმოითქმის მსგავსად სიტყვისა *პანტერა (panther)*. ეს უკანასკნელი კი რუსთველის ვეფხის ზუსტი ინგლისური თარგმანია. ვეფხი ვეფხისტყაოსნის მიხედვით ნესტანის სიმბოლოა. თუ პრინციპულ მნიშვნელობას მივანიჭებთ იმას, რომ ბომონტისა და ფლეტჩერის თხზულების მთავარი გმირის პანთეას სახელი არის მინიშნება პანტერაზე (ვეფხზე), როგორც ნესტანის სიმბოლოზე და რუსთველის პოემის სახელწოდებაზე, კიდევ უფრო სარწმუნო გახდება ის, რომ ინგლისელი დრამატურგები იცნობდნენ რუსთველის პოემას იმდენადაც კი, რომ პოემის ძირითად სიმბოლოურ სახეებსაც აცნობიერებდნენ.

ახლა რამდენიმე სიტყვა ფილასტერის შესახებ.

მსგავსად ვეფხისტყაოსნისა ფილასტერშიც ორი სამეფოა გაერთიანებული. ამ გაერთიანებული სამეფოს მეფეს მემკვიდრედ მხოლოდ ქალიშვილი ჰყავს, მაგრამ გაერთიანებული სამეფოებიდან მეორეს მემკვიდრე ვაჟს ტახტზე აქვს პრეტენზია. მეფე მოიწვევს მეზობელი სამეფოს უფლისწულს თავისი ასულის საქმროდ. ყველაფერი ეს ზუსტად ემთხვევა ვეფხისტყაოსნის ფაბულას. პრობლემა გადაწყდება ამ ორი მემკვიდრის სიყვარულით, რომელიც ვაჟისადმი ქალის შეთავაზებით იწყება.

მსგავსად მეფე და არა მეფისა ფილასტერშიც მთელი რიგი სიუჟეტური სიტუაციებისა პრინციპულად ემსგავსება ვეფხისტყაოსანს. რომ გამოუცხადოს თავისი სიყვარული, პრინცესა თავისთან მიიწვევს ვაჟს, თან მასთან წერილით აგზავნის თავის მსახურ ქალს. გაირკვევა, რომ ვაჟსაც თურმე უყვარს პრინცესა. ისინი ერთად შეიმუშავებენ მოწვეული სასიძოს ჩამოშორების გეგმას და ოცნებობენ ერთად გამეფებაზე. ასე რომ, მსგავსება ვეფხისტყაოსნის სიუჟეტთან აშკარაა.

გარდა ჩემს მიერ ფაბულის ძირითადი ხაზის განვითარებაში გამოვლენილი პარალელებისა, ინგლისელი დრამატურგების ორივე პიესაში ჩანს პრინციპული მიმართებები *ვეფხისტყაოსანთან* იდეურ–თემატური პრობლემების დასმის, ხასიათების ფორმირების და სიუჟეტის ნიუანსური მიმოხვრის მიმართულებითაც.

ბუნებრივია, ისმის კითხვა: როგორ, რა გზით უნდა გაცნობოდნენ რუსთველის პოემას ინგლისელი მწერლები ჯერ კიდევ XVII საუკუნის დასაწყისში. ამის გასარკვევად ფაქტობრივი მასალა თუ უშუალო ცნობები ქართულ და ინგლისურ წყაროებში არ ჩანს. მე შემოდღია მხოლოდ რამდენიმე ვარაუდი გამოვთქვა:

1. მეთხოუმეტე და მეთექვსმეტე საუკუნეებში ქართველმა მეფეებმა ევროპასთან, კერძოდ ესპანეთთან, უშუალო კონტაქტი დაამყარეს, აგზავნიდნენ ელჩებს, წერილებს, საჩუქრებს. ესპანელი ელჩებიც გამოჩნდნენ საქართველოში. კერძოდ, 1495 წელს, საქართველოს მეფემ კონსტანტინე II წერილითა და მვირფასი საჩუქრებით ელჩები გაგზავნა ესპანეთში ქრისტიანობის დიდ დამცველ სახელგანთქმულ დედოფალ იზაბელასთან, სთხოვდა მას დახმარებას თურქეთის წინააღმდეგ. ამ წერილის პასუხის ორიგინალი მეფე ფერდინანდისა და დედოფალ იზაბელას ხელმოწერით ინახება ბარსელონას სამეფო არქივში. ესპანეთის ძლიერი მეფეებიდან დახმარების იმედი ქართველთა სამეფო კარს საუკუნეების მანძილზე შერჩა. XVI საუკუნის დასასრულს ქართლის მეფემ სიმონ I, ოტომანთა იმპერიის დაუძინებელმა მტერმა, წერილები გაუგზავნა ესპანეთის დიდ მეფეს ფილიპე II. ესპანეთში შედგენილი საპასუხო წერილიდან ჩანს, რომ დიდმა მონარქმა შეასრულა ქართველი მეფის სურვილი და ქართველთა დახმარების წინადადებით მიმართა რომის პაპს და გერმანიის იმპერატორს. სიმონ მეფის წერილი იხილებოდა ესპანეთის სამეფო კარზე 1598 წლის ივლისში [32]. ეს ფაქტები მოწმობს, რომ XVI საუკუნის დასასრულს საქართველოს შესახებ ინფორმაცია ესპანეთში მოიპოვებოდა. წერილების გაცვლა XV და XVI საუკუნეების დასასრულს არ იყო შემთხვევითი

ეპიზოდები. XV საუკუნის დასასრულს კონსტანტინე II ელჩი საქართველოსთვის მხარდაჭერის საძიებლად მრავალ დიდ ქვეყანას ეწვია: ეგვიპტეს, პოლონეთ-ლიტვის გაერთიანებულ სამეფოს, ესპანეთს და იტალიას. ეგვიპტიდან დაბრუნებულმა იერუსალიმში შეიარა, იქ შეხვდა ესპანელ ელჩებს და საქართველოში ჩამოიყვანა. ესპანელები საქართველოს სამეფო კარზე სავარაუდოდ გარკვეულ ხანს უნდა დარჩენილიყვნენ, შემდეგ კი ქართველი ელჩების თანხლებით დაბრუნდნენ ესპანეთში. უნდა ვიფიქროთ, რომ ესპანელმა ელჩებმა ფერდინანდს და იზაბელას არა მხოლოდ ქართველი ელჩები, არამედ თავიანთი ინფორმაციით ქართველთა ქვეყანაც წარუდგინეს. ამიტომ არ მიმაჩნია მოულოდნელად, რომ XVI საუკუნეში ესპანეთში ინფორმაცია ყოფილიყო საქართველოს კულტურისა და თვით ლიტერატურის შესახებაც. ასე რომ, შესაძლებელია ვივარაუდოთ, რომ *ვეფხისტყაოსნის* ამბავი იმდროინდელ ესპანეთში შესული იყო. როგორც ცნობილია, ბომონტი და ფლეტჩერი ესპანური წყაროებით სარგებლობდნენ.

2. მეორე შესაძლებლობა იმისა, რომ *ვეფხისტყაოსანს* გზა ეპოვა ინგლისისაკენ, ბრიტანელი და ქართველი ვაჭრების კავშირებია. ეს კონტაქტები შედეგი იყო ინგლისის მოსკოვური კომპანიისა, რომლის წარმომადგენლები წარმატებით ვაჭრობდნენ სპარსეთის პროვინციებთან ვოლგა-ასტრახანის გზით 1560-70-იან წლებში. ისინი აბრეშუმით ვაჭრობდნენ საქართველოს საზღვართან შედარებით ახლოს მდებარე სპარსულ ქალაქებში – შემახიასა და ჯულფაში და თვით კახეთის სამეფოსთანაც ამყარებდნენ კავშირს [31]. ინგლისელი მოგზაურებისა და ვაჭრების (ანტონი ჯენკინსონის, ლაურენს ჩაპმენის, კარტრაიტის) ჩანაწერები მრავალ ცნობას შეიცავს კახეთის მეფის ლევან II (1518/1520-1574) ინგლისელებთან ვაჭრობით დაინტერესებაზე; მოლაპარაკებებზე მეფის ელჩებსა და ინგლისელ ვაჭრებს შორის კახეთსა და მოსკოვს შორის მეგობრული ურთიერთობის დამყარებაზე; ინგლისური კომპანიის ცდაზე კახეთში ვაჭრობაზე ნებართვის მიღებისა; ქართველი ვაჭრების მონაწილეობაზე ჯულფის ვაჭართა საზოგადოებაში, და ა. შ. ინგლისელ ვაჭრებს, რომლებიც

მოსკოვის სამეფოსთან კახეთის დამეგობრებას ცდილობდნენ, კახეთიდან ქართველთა კულტურის შესახებაც უნდა წაეღოთ გარკვეული ცნობები. მოსკოვის კომპანიის საქმიანობის ამბები ინგლისის ინტელექტუალური წრეებისათვის XVI საუკუნის დასასრულს უკვე ცნობილი უნდა ყოფილიყო და ისინი ჯონ ფლეტჩერისთვისაც მისაწვდომი იქნებოდა. ეს იქედანაც დასტურდება, რომ მისი ბიძა გილეს ფლეტჩერი (1546-1611), რომელსაც მნიშვნელოვანი წვლილი აქვს ჯონ ფლეტჩერის აღზრდაში მამამისის გარდაცვალების შემდეგ, იყო მწერალი, პარლამენტის წევრი და დიპლომატი. 1588 წელს იგი ინგლისის დედოფლის ელისაბედ I-ის მიერ საგანგებო წარმომადგენლად იყო გაგზავნილი მოსკოვში, სადაც კარგა ხანს დარჩა და დაბრუნდა ინგლისსა და რუსეთს შორის სავაჭრო ხელშეკრულებით, რომელიც ძალზე სასარგებლო იყო ინგლისისათვის. მან ამ მოგზაურობის შესახებ 1591 წელს ლონდონში წიგნი გამოაქვეყნა (*Of the Rus Commonwealth*). ისიც ცნობილია, რომ ჯონ ფლეტჩერი სარგებლობდა ბიძამისის მიერ მონათხრობი ამბით.

3. როდესაც ჩვენ ვმსჯელობთ რუსთველის პოემის უკვე XVII საუკუნის დასაწყისისათვის ინგლისში შედწევაზე, არ უნდა გამოვრიცხოთ ჩვენთვის უცნობი შემთხვევითი გზები; მაგალითად ვინმე ქართველი, რომელიც რაიმე მისიით ან შემთხვევით აღმოჩნდა ინგლისში. ევროპული წყაროებით ცნობილია, რომ დასავლელი მეცნიერების ადრინდელი მითითებები ქართულ ლიტერატურაზე და საზოგადოდ კულტურაზე ქართველ კონსულტანტებთან კონტაქტებით კეთდებოდა, უშუალო ცნობები ამის შესახებ გვხვდება XVIII საუკუნის გერმანელი მეცნიერების გ. ადლერის (G. J. Adler, *Museum Cuficum Borgianum Velitris*, Rome 1782) და ფ. ალტერის (F. K. Alter, *Über georgianische Literatur*, Vienna 1798) შრომებში. აღმოსავლეთით დაინტერესებულ ევროპელ დიპლომატებს, მოგზაურებს, ვაჭრებსა და ინტელექტუალებს XVI და XVII საუკუნეებში მჭიდრო კონტაქტები ჰქონდათ სპარსეთისა და თურქეთის სამეფო კარებთან, სადაც ქართველ დიდგვაროვან ქალთა მრავალრიცხოვანი წარმომადგენლობა ყურადღებას

იპყრობდა არა მხოლოდ სილამაზით და ნიჭიერებით, არამედ მათი მოგონებებითა და ინტერესებით თავიანთ მიტოვებულ სამშობლოსადმი. ეს ნათლადაა ასახული XVII-XVIII საუკუნეების ევროპულ მხატვრულ ლიტერატურაში. ყურადღება უნდა მიექცეს იმ ფაქტს, რომ ჩვენამდე მოღწეული ევროპაში დაბეჭდილი უძველესი მონათხრობი ქართული ენის, შრიფტის და საეკლესიო მწერლობის შესახებ მოპოვებულია გერმანელი მოგზაურის მიერ მისი თურქეთში ყოფნის დროს 1579 წელს [34, გვ. 25-27, 85]. ამ გზით ევროპაში შეღწეული ინფორმაცია მნიშვნელოვანია და არაა მოულოდნელი, რომ მასში *ვეფხისტყაოსანიც* მოხვედრილიყო: ქართველთა მეხსიერებას მტკიცედ შემორჩა ცოდნა იმის შესახებ, რომ *ვეფხისტყაოსანი* ქართველი ქალის მზითვის აუცილებელი ნივთი იყო. ქართველთა ექსპანსია ქვეყნის საზღვრებს გარეთ, რომელიც სამხრეთ საქართველოს დიდი ნაწილის თურქეთის იმპერიის მიერ მითვისების გამო განსაკუთრებით ინტენსიური XV და XVI საუკუნეებში იყო, გამოიწვევდა რუსთველის წიგნის უცხოეთში გატანას და *ვეფხისტყაოსნის* ამბის არაქართულ საზოგადოებაში შეღწევას. იმისთვის, რომ უფრო ნათელი წარმოდგენა შეგვექმნას უკვე გვიანდელი შუასაუკუნეებიდან ქართველი პიროვნებების და მათი მემკვიდრეების ევროპულ ოჯახებთან დაკავშირებაზე და თვით ისეთ შემთხვევებზე, რომლებმაც გაგრძელება ევროპის სამეფო დინასტიებში ჰპოვეს, მე მინდა ერთ ფაქტზე მივუთითო. ტრაპიზონის იმპერატორი ალექსი II და მისი ქართველი მეუღლე დიადჯაკ ჯაყელი (Djiadjak Jaqueli), დიდი ქართველი ფეოდალის და სამცხის ათაბაგის ბექა II ჯაყელის ქალიშვილი, როგორც დადგენილია ბერძნული და რომაული ბიოგრაფიების ევროპელი სპეციალისტების გამოკვლევების საფუძველზე, იყვნენ XIV საუკუნის წინაპრები ინგლისის დედოფალ ელისაბედ II-სა. გენეალოგიის იგივე ჩამონათვალი დიადჯაკ ჯაყელს მიიჩნევს არა მხოლოდ ინგლისის დედოფლის 22-ე წინაპრად, არამედ 22-ე დიდ დიდედად ხუან კარლოსისა, მე-17-დ ლუი XVII-სა და 23-ედ ბელგიის პრინცისა (<http://archiver.rootsweb.ancestry.com/th/read/GEN-MEDIEVAL/2004-03/1080611845>).

დიდი ფეოდალი ბექა ჯაყელი იყო ერისთავი სამცხისა,

რომელიც საქართველოს ძალზე მნიშვნელოვანი რეგიონი იყო. იმ დროისათვის სამცხე იყო საქართველოს კულტურულად ძალზე დაწინაურებული მხარე. ქართველთა ისტორიული მეხსიერება რუსთველს უპირატესად ამ კუთხის მკვიდრად მოიაზრებს და დიდ პოეტთან დაკავშირებული მატერიალური მემკვიდრეობაც (ძველ ხელნაწერთა ფრაგმენტები, არქეოლოგიური ნივთები, ტოპონიმები) უმეტესად ამ რეგიონში ჩანს. ბექას ქალიშვილი დიადჯაკ ჯაყელი შეუუღლდა ტრაპიზონის პრინცს, შემდგომში იმპერატორს, დაახლოებით 1300 წელს. მათ ექვსი შვილი ჰყავდათ, რომელთაგან ორი მიჩნეულია იმ გენეალოგიური ხაზის გამგრძელებლად, რომელსაც ინგლისის სამეფო სახლთან მივყავართ. (იხილეთ სხვა გენეალოგიური ცხრილებიც: <http://209.85.129.132/search?q=cache: http://archiver.rootsweb.ancestry.com/th/read/GEN-MEDIEVAL/2004-04/1080922915>). საგანგებო შენიშვნა მინდა გავაკეთო: მე ამ ფაქტზე იმიტომ არ ვუთითებ, რომ ვივარაუდო ამ გზით ქართული წიგნის, *ვეფხისტყაოსნის*, ევროპულ გარემოში შეტანა. ეს ფაქტი მეტყველი მაგალითია იმისა, რომ ქართული ელემენტი – ქართველთა კულტურულ-ისტორიული მეხსიერება XVI-XVII საუკუნეების ევროპაში უკვე შეტანილია.

4. კიდევ ერთი შესაძლებელი ვარაუდი *ვეფხისტყაოსნის* XVII საუკუნის დასაწყისის ინგლისში შეღწევისა არის გზა, რომელიც XVI-XVII საუკუნის მიჯნის სეფიანთა ირანის ქართულ სათვისტომოზე გადის. ევროპული (ადამ ოლეარიუსი, ანტონი შერლი, პიეტრო დელა ვალე, ანტონიო გოვეა, დონ პიეტრო ავიტაბილე... [1; 6; 21; 22; 5; 12ა]), ქართული (ფარსადან გორგიჯანიძე, არჩილ II, იოანე ბაგრატიონი, სეხნია ჩხეიძე, ალექსანდრე ორბელიანი... [15; 8; 17; 25; 2; 3], სომხური (არაქელ დავრიჟეცი [18]) და ნაწილობრივ, სპარსული (ფაზალი ხუზანი, მირ მუჰამედ საიდ მაშიზი, ვალიყული შამლუ, ვინმე ბეჟანი, ჯალალ ალ-დინ მონაჯემი, ისქადერ მუნში... [16; 20; 27; 11; 18; 13] საისტორიო წყაროები ამკარად მეტყველებენ, რომ XVI საუკუნის უკანასკნელი მეოთხედისა და XVII საუკუნის პირველი ათწლეულების სპარსეთის სამეფო კარზე ქართული ელემენტი ძალზე მნიშვნელოვანი იყო, როგორც ქვეყნის

პოლიტიკურ ცხოვრებაში, ასევე სამხედრო არისტოკრატის წრეებში და ქვეყნის ადმინისტრაციულ მოწყობაში. უკანასკნელი ათწლეულების სამეცნიერო მიმდინარეობა კი გამოავლინა, რომ ეს ქართული ელემენტი არ არის მხოლოდ გატაცებული, გაყიდული ან ტყვედწაყვანილი გოგო-ბიჭების, შემდგომში გამაჰმადიანებულ-გასპარსელებული, მშობლიურ გარემოსა და ტრადიციებს აბსოლუტურად გაუცხოებულ მონა-მხევალთა და მეომართა მრავალათასეულ, მაგრამ განმარტოვებულ და დაქსაქსულ ადამიანთა სიმრავლე. ისინი ქმნიან ირანის სეფიან მბრძანებელთა, კერძოდ შაჰ თამაზ I-ისა და შაჰ აბას I-ის, სამეფო კარზე დაწინაურებულ წარმომოხებით ქართველ არისტოკრატთა წრეს, ერთმანეთთან ნათესაური ურთიერთობით და ეროვნული ინტერესებითაც დაკავშირებულ, გამაჰმადიანებულ ქართველ თავად-აზნაურთა, სპარსეთის უაღრესად გავლენიანი მმართველების დიდ ჯგუფს. ხაზგასმით უნდა ითქვას, რომ ეს გამაჰმადიანებულ-გასპარსელებული ქართული წრე არც წარმომავლობით და არც სოციალური მდგომარეობით არ უნდა იყოს გაიგივებული სპარსეთის ე.წ. მონა-ჯარისკაცთა კორპორაციასთან; უფრო მეტიც, ისინი არ იყვნენ მხოლოდ გამოჩენილი მხედართმთავრები. ეს წრე სპარსეთის ინტელექტუალურ ელიტას განეკუთვნებოდა [11]. სპარსეთის ამ ქართული წარმომოხების ელიტიდან გამოვლენილია ოთხი დიდი გვარის წარმომადგენლები: ბარათაშვილთა, სააკაძეთა, უნდილაძეთა და მირიმანიძეთა ოჯახებიდან. ისინი წარმომოხებით ქვემო ქართლის რეგიონიდან, უპირატესად იმ ოლქებიდან იყვნენ, რომლებსაც ქართულ წყაროებში ხან საბარათიანო (ბარათილი) და ხან სომხითი ეწოდებოდა. ამ კუთხის თავად-აზნაურთა სწრაფვა სპარსეთის ქვეშევრდომობისკენ უმთავრეს შემთხვევებში გამოწვეული იყო XVI-XVII საუკუნეების სპარსეთ-ოსმალეთის დაუსრულებელი ომებით, რომლებიც ამ რეგიონის დაუზოგავ აოხრებას იწვევდა. ზოგიერთ საისტორიო წყაროში სპარსეთის სამსახურში შესულ რამდენიმე გამაჰმადიანებულ ქართველთა ეთნიკური წარმომოხებით სომხობაზე მითითება, როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაში დასაბუთებულია, მათი

ქვემო ქართლის *სომხთის* პროვინციიდან წარმომავლობის არასწორი გაგებით უნდა იყოს გამოწვეული. ჩამოთვლილი საგვარეულოების გამაჰმადიანებულ ქართველთაგან მხოლოდ მირიმანიძეთა გვარის წინაპრები არიან მიჩნეული სომხური ეთნოსის წარმომადგენლად, რამდენადაც ისინი მედიის წოდებას ფლობენ, რაც ადგილობრივ სომეხს ნიშნავდა. თუმცა ამ გვარიდან სპარსეთის სამეფო კარზე დაწინაურებულ მირიმანიძეებს ზოგიერთი როგორც სპარსული (ფაზალი ხუზანი ესფაჰანი), ასევე სომხური (არაქელ დავრიჟეცი, იგივე თაბრიზელი) წყარო ქართველებად თვლის.

სპარსეთის სამეფო კარზე ამ უაღრესად დაწინაურებულ წარმოშობით ქართველ დიდ მხედართმთავართა და მმართველთა წრიდან ჩვენი საკვლევი პრობლემის ინტერესით საგანგებოდ მინდა შევჩერდე ალავერდი ხანზე, უნდილაძეზე. იგი არის სეფიანთა ირანში უაღრესად დაწინაურებულ წარმოშობით ქართველ მმართველთა უმთავრესი და ერთ-ერთი პირველი წარმომადგენელი. მან და მისმა შვილებმა – იმამ-ყული ხანმა, დაუდ ხანმა და შვილიშვილმა სეფი-ყული ხანმა სამეფო კარზე უდიდესი ავტორიტეტი, უმაღლესი ადმინისტრაციული თანამდებობანი (ბეგლარბეგობა) და უდიდესი სიმდიდრე თითქმის 40 წლის მანძილზე შეინარჩუნეს. საკმარისია ორიოდ ფაქტზე მითითება.

პორტუგალიის ელჩი შაჰ აბასის კარზე ანტონიო გოვეა წერს, რომ მისთვის შაჰს უთქვამს: მთელი სპარსეთი მე მემორჩილება, ხოლო მე ალავერდი ხანს ვემორჩილებიო [5, გვ.43]. ალავერდი ხანი და მისი ოჯახი დიდ სიმდიდრეს ფლობდა. ალავერდი ხანის სახსრებით შენდებოდა სასახლეები და ხიდები. ისპაჰანის ერთ-ერთი ულამაზესი ხიდი ალავერდი ხანის სახელითაა ცნობილი. ალავერდი ხანის ქართველი მეუღლის სახსრებით გაიყვანეს გზები ცენტრალური ირანის მთიანეთის უღელტეხილზე. უმდიდრესი იყო იმამ-ყული ხანი. მისი წარსაგებელით ისპაჰანის მახლობლად გრანდიოზული საირიგაციო მშენებლობები მიმდინარეობდა. როგორც ინგლისელი, ისე ქართველი ისტორიკოსები იმოწმებენ ერთი სპარსული ხელნაწერის ცნობას. ერთხელ შაჰ აბასს იმამ-ყული

ხანისთვის უთქვამს: შენ ჩემზე ერთი დირჰემით ნაკლები დახარჯე, ხალხმა შაჰსა და ხანს შორის განსხვავება რომ დაინახოსო [30, გვ. 65-66].

უნდილაძეთა გვარის სპარსეთის სამეფო კარზე ეს უპრეცედენტო გავლენა გრძელდებოდა XVI საუკუნის უკანასკნელი ათწლეულიდან XVII საუკუნის 30-იან წლებამდე – შაჰ აბას პირველის ეპოქა. ეს დრო კი არის ირანის ისტორიაში ევროპასთან ძალიან ინტენსიური ურთიერთობის პერიოდი და ეს ურთიერთობა ყველაზე მკაფიოდ გამოვლინდა ირანისა და ინგლისის დიპლომატიური, სამხედრო და სავაჭრო კონტაქტებით. ამ ურთიერთობების ცენტრში საკუთრივ შაჰის შემდეგ და მის გვერდით ალავერდი ხანი იდგა. აი, როგორ აღწერს შაჰ აბასის ურთიერთობას ალავერდი ხანთან ირანელი ისტორიკოსი, პროფესორი ნასროლა ფალსაფი: `შაჰ აბასი ალავერდი ხანს ირანის ყველა სხვა დიდ სარდალზე უფრო მეტად აფასებდა და პატივს სცემდა. რადგანაც იგი ხანდაზმული კაცი იყო, შაჰი მას `მამას` ეძახდა. ვერც ერთი სარდალი ვერ უტოლდებოდა მას ჩინისა და თანამედრობის მხრივ. იგი კარგად შეიარაღებული და ომში გამოწრთობილი ოცდაათათასიანი ცხენოსანი ჯარით ირანის სამხრეთით მდებარე ყველა ვილაიეთზე, სპარსეთის ყურის სანაპიროსა და კუნძულებზე მბრძანებლობდა. შაჰ აბასი დიდი ომებისას, რომელთაც ოსმალეთთან აწარმოებდა, უპირატესად მის სამხედრო ძალას ემყარებოდა ხოლმე` [28, გვ. 19-20].

სამეცნიერო ლიტერატურაში პრობლემურია ალავერდი ხანის ეროვნული სადაურობის საკითხი. ზოგიერთი ისტორიკოსი მას ეროვნებით სომეხად თვლის, მხოლოდ საქართველოდან გადმოსახლებულად. ამის საფუძველს ცნობილი იტალიელი მოგზაურის პიეტრო დელლა ვალეს ჩანაწერებში ხედავენ [22]. ამავე დროს როგორც უცხოელი, ასევე ქართველი მკვლევარები პიეტრო დელლა ვალეს ამ ცნობას შეცდომად თვლიან და იტალიელი მოგზაურის მიერ ძველ ჩანაწერებში ან ქართველთა ნაამბობში ქართლის ერთ რეგიონზე – სომხეთზე მითითებას სომეხთა ეთნოსში სავარაუდოდ აღრევით ხსნიან (ზ. ავალიშვილი, დ. ალენი, ვ.

გაბაშვილი, ჰ. მაედა). ალავერდი ხანის ქართველობას პიეტრო დელლა ვალეს ჩანაწერებზე უფრო ადრინდელი ევროპული წყაროები ადასტურებენ [იხ. 30, გვ. 68-69]: დონ-ხუან სპარსელი, რომელიც შაჰის მიერ ელჩად გამოგზავნილ ანტონი შერლის სპარსეთიდან ევროპაში გამოჰყვა, თავის 1604 წელს გამოქვეყნებულ რელაციაში გარკვევით მიუთითებს, რომ შაჰმა ალავერდი ხანი 12000 ქართველი მეომრის სათავეში დააყენა, რადგან იგი ქართველი რენეგატი იყო [24]. ირანში ანტონი შერლის ამალის წევრის ინგლისელი უილიამ პერის ცნობით ალავერდი ხანი ქართველი ქრისტიანი იყო [38]. ალავერდი ხანის ქართველობას ადასტურებს მისი და მისი დიდი ოჯახის მჭიდრო და ამავე დროს ნათესაური (მოყვრული) კავშირი ქრისტიანულ საქართველოსთან და კერძოდ მის სამეფო საგვარეულოსთან. ქართველი მეცნიერის ვ. გაბაშვილის მიერ გამოვლენილია, რომ უნდილაძეთა გვარი ქართულ წერილობით დოკუმენტებში XIII საუკუნიდან ფიგურირებს. იაპონელი მკვლევარის ჰ. მაედას დაზუსტების თანახმად, ეს გვარი ქართულ საბუთებში XVI საუკუნის ჩათვლით უწყვეტად იხსენიება. დღეისათვის ევროპულ ირანისტიკაში ალავერდი ხანის ქართველ უნდილაძეთა გვარისადმი მიკუთვნება აღიარებული ფაქტია [27ა, გვ. 28, 37, 119, 156].

ჩვენი საკვლევი საკითხის თვალსაზრისით, ძალზე მნიშვნელოვანი ის ფაქტია, რომ 1598-99 წლებში სპარსეთის სამეფო კარზე იმყოფებოდა ინგლისელთა დელეგაცია ცნობილი დიპლომატის ანტონი შერლის მეთაურობით. ინგლისელთა ამ წარმომადგენლობის ხელშეწყობით შესრულდა ირანელთა არმიის გადაიარაღება, კერძოდ ცეცხლმსროლელი იარაღის მოპოვება და დანერგვა. ამ საქმეს კი შაჰ აბასის საერთო მეთვალყურეობით უპირატესად ალავერდი ხანი ასრულებდა. ანტონი შერლისა და მის ძმას რობერტ შერლის ეხმარებოდა აგრეთვე საქართველოდან გამოსული შაჰის კარზე სხვა დაწინაურებული მოხელე – თამაზ-ყული, მირიმანიძეების საგვარეულოდან. ანტონი და რობერტ შერლიმ ძალზე მნიშვნელოვანი როლი შეასრულეს დასავლეთ ევროპის ქვეყნებთან ირანის დიპლომატიური და სავაჭრო

ურთიერთობების გაღრმავებასა და განვითარებისათვის. შაჰ აბასმა ჯერ ანტონი შერლი და შემდეგ მოგვიანებით მისი ძმა რობერტ შერლი საკუთარ ელჩებად გაგზავნა ევროპაში [37]. ამჯერად ჩვენთვის საინტერესოა, რომ შაჰის მიერ ევროპისადმი შეთავაზებულ ანტიოსმალური კოალიციის საკუთარ გეგმაში ძალზე მნიშვნელოვანი ფუნქცია ენიჭებოდა მის კეთილგანწყობლურ ურთიერთობას ქრისტიანებთან, რის გამოვლენასაც იგი ქართველ ქრისტიანებთან საკუთარი დამოკიდებულების აფიშირებით ცდილობდა. ამის ერთი დამამტკიცებელი აქტი იყო შაჰის მიერ ქართველთა მეფის სიმონის ქალიშვილის ცოლად შერთვა; უფრო მოგვიანებით კი პაპის მიერ ნაჩუქარი ოქროს ჯვრის საქართველოს მეფესთან გაგზავნა, ხოლო საქართველოს პატრიარქთან კი – საკუთარი ხელით გათლილი ხის ჯვრისა. შაჰ აბასი ყველანაირად ცდილობდა ევროპელთა თვალში ქრისტიან ქართველთა მიმართ საკუთარი ლოიალობა და კეთილგანწყობა გამოეხატა. ირანელი პროფესორი ნასროლა ფალსაფი იმასაც ფიქრობს, რომ შაჰ აბასმა ქართული ენა იცოდა. ესპანეთის ელჩის დონ გარსიას ჩანაწერების საფუძველზე იგი ერთ ფაქტს იხსენებს. ერთ-ერთ აუდიენციაზე, იმისთვის, რომ თურქეთის ელჩს მათი საუბრის არსი არ გაეგო, შაჰმა ესპანეთის ელჩს ქართულ ენაზე მიმართა და მის სიტყვებს ესპანური და ქართული ენების მცოდნე თარჯიმანი თარგმნიდა [28, გვ. 18]. ანტონი შერლი, შაჰ აბასის ელჩის რანგში, ევროპაში 1599 წელს გაემგზავრა. შაჰმა მას ბევრი დანაბარები, წერილი და საჩუქარი გაატანა ევროპელი მონარქებისათვის. გახმაურებული იყო შაჰის მიერ ევროპაში გაგზავნილი საჩუქრების 32 ყუთი, რომლებიც ანტონი შერლის გვიანდელი განცხადებით დაიკარგა, ხოლო მკვლევართა აზრით, შერლიმ გზაში გაყიდა. შაჰის ინგლისელმა ელჩმა მთელი ევროპა მოიარა. ყველგან შაჰის დახმარებას ეძებდა, ბევრი ჩანაწერიც დატოვა. მისი ჩანაწერები შაჰის კარზე მოგზაურობის შესახებ ახლაც ინახება ბრიტანეთის არქივებში.

ეს ხანა, ევროპისა და ირანის მჭიდრო დიპლომატიური ურთიერთობის, ინგლისელ დიპლომატთა მჭიდრო და აქტიური თანამშრომლობისა შაჰ აბასის ადმინისტრაციასთან,

ანტონი შერლის მოგზაურობისა ირანსა და ევროპას შორის, არის XVI საუკუნის დასასრული და XVII საუკუნის პირველი წლები. 1608-1611 წლებში კი ინგლისის სამეფო თეატრალური დასის წრეში ფრანსის ბომონტისა და ჯონ ფლეტჩერის მიერ *ვეფხისტყაოსნის* სიუჟეტზე დამყარებით დაიწერა ორი პიესა *ვილასტერი* და *მეფე და არა მეფე*. ამიტომ ვფიქრობ მე, რომ სპარსეთის ხელისუფლებაში უადრესად დაწინაურებულ ქართული წარმოშობის მოხელეთა ამ წრის მეშვეობით შესაძლოა *ვეფხისტყაოსანი* ან ამ პოემის ამბავი ევროპაში გასულიყო და მას ინგლისელ ინტელექტუალთა წრეებამდე მიეღწია.

ყურადღება უნდა მიექცეს შემდეგ გარემოებებსაც. იმდროინდელი ინგლისის მეცნიერთა და ჰუმანიტართა, კერძოდ, დრამატურგთა საზოგადოება მუშტრის თვალთ დაეძებდა აღმოსავლეთიდან მოდწეულ ყველა ამბავს, ცნობას, წიგნს თუ ლიტერატურულ სიუჟეტს. ლიტერატურული საქმიანობის ეს სტილი გამოკვეთილია ბომონტისა და ფლეტჩერის შემოქმედებაშიც. მეორე მხრივ, XV საუკუნის დასასრულიდან დაწყებული ქართული დიპლომატია დაბეჯითებით ცდილობს, პოლიტიკური მხადაჭერა მოიპოვოს დასავლეთ ევროპის ქვეყნებიდან და ამ მიზნით ქართველთა ქვეყანა მთელი თავისი ღირებულებებით, მათ შორის კულტურულით, წარმოაჩინოს. ჩემი დაკვირვებით, XVI საუკუნის დასასრულიდან გამოიკვეთა ქართველთა კულტურული წარსულის უდიდესი გამოხატულების *ვეფხისტყაოსნის* გადარჩენის ცდა. ამ პერიოდში უნდა იყოს შეკრებილი, შევსებული და ერთ რედაქციად დამუშავებული *ვეფხისტყაოსანი*, წამმღვარებული მისი სასულიერო იდეოლოგიისგან გამმიჯნელი და საერო ლიტერატურად გამომცხადებელი სტროფით, რომელიც გადამწერლებს მისი გავრცელების საშუალებას აძლევდა. ამ პერიოდში უნდა იყოს გააზრებული რუსთველის პოემის ქარველთა მაღალი ინტელექტუალური სახის წარმოჩენისათვის გამოყენების, ალბათ, პირველი ცდა, რაც შემდეგ მრავალგზის, თვით

უკანასკნელი ათწლეულების ჩათვლით, განმეორდა ქვეყნის საუკუნოვან და მძიმე ისტორიაში.

ბუნებრივია, რომ დაისმის ამგვარი კითხვა: იყო კი სპარსეთის წარმოშობით ქართველთა ეს მმართველი და დაწინაურებული წრე, კერძოდ ალავერდი ხანი და მისი ოჯახი, იმგვარი ეროვნული და კულტურული ინტერესებით შთაგონებული, რომ ქართული საზოგადოებრივი ინტერესის ეს მისია ეტვირთა? ჩემი აზრით, ამ კითხვას დადებითად უნდა ვუპასუხოთ. ჯერ ერთი, ქართულ საისტორიო მეხსიერებაში მტკიცეაა დამკვიდრებული ალავერდი ხანის ოჯახის უნდილაძეთა გვარიდან წარმომავლობის ფაქტი. ეს მტკიცდება არა მხოლოდ თეიმურაზ I-სა და არჩილ II-ის უშუალო მითითებით, არამედ XVII საუკუნის პირველი ნახევრის ქართლის ისტორიულ ამბებზე უცხოურ წყაროებში დაცული ცნობებითაც. XVII საუკუნის სპარსელი ქრონისტის ფაზალი ხუზანის ცნობით აჯანყებულმა ქართველებმა 1626 წელს იმამ-ყული ხანის ქალიშვილი და სიძე – ანდუყაფარ ამილახვარი დაატყვევეს. მათ გადასარჩენად შაჰ აბასმა საქართველოში დიდი ლაშქარი გამოგზავნა. შეშინებულმა აჯანყებულებმა თავს გაქცევით უშველეს, მაგრამ მანამდე ტყვედ აყვანილი ანდუყაფარი და მისი მეუღლე – იმამ-ყული ხანის ქალიშვილი საბარათიანოში ალავერდი ხანის ოჯახს გაუგზავნეს [36, გვ. 37].

უფრო მნიშვნელოვანი ისაა, რომ ალავერდი ხანი თავის ოჯახში მკაცრად იცავდა ქართულ ძირებს. მისი მეუღლე ქართველი ქალი იყო. მისი ორი ვაჟიშვილი დიდი ბეგლარბეგები - იმამ-ყული ხანი და დაუდ ხანი ქართულ საქმეს ემსახურებოდნენ, რისთვისაც შაჰ აბასის მემკვიდრემ შაჰ სეფიმ ორივე მოაკვლევინა. დაუდ ხანი თავდაპირველად ფარულად მიემხრო გიორგი სააკაძის აჯანყებას, ხოლო მოგვიანებით თეიმურაზ I-თან ერთად შაჰ სეფის აუჯანყდა.

ალავერდი ხანმა თავისი ვაჟიშვილი დაუდ ხანი თეიმურაზ I-ის დაზე – ელენეზე დააქორწინა. საისტორიო წყაროებით დადასტურებული იყო, რომ იმამ-ყული ხანის ოთხი ქალიშვილი ქართველებზე იყო გათხოვილი: ერთი მათგანი დაუდ-ბეგ გურჯიზე, მეორე – ალი-ყული-ბეგიზე

(როსტომ სააკაძის ძმაზე), მესამე – ნოურუზ თულაშვილზე და მეოთხე – ანდუყაფარ ამილახვარზე [30, გვ. 68; 36, გვ. 69]. XVII საუკუნის სპარსელები თხზულების „აფდალ ალ-თავარიხის“ მესამე ტომში დაცული ცნობის თანახმად, იმამ-ყული ხანის ქალიშვილები (მას ოცდაორი ქალიშვილი ჰყავდა), შაჰ აბასის ნებითა და შუამავლობით ქართული წარმომობის გამაჰმადიანებულ თავადიშვილებსა და აზნაურებზე იყვნენ გათხოვილნი [36, გვ. 46]. ევროპული წყაროები იმაზეც მეტყველებენ, რომ XVII საუკუნის ქართული საზოგადოება უნდილაძეთა ოჯახზე დიდ იმედებს ამყარებდა. იტალიელი მისიონერი დონ პიეტრო ავიტაბილე, რომელიც ამ დროს საქართველოში ცხოვრობდა, ასეთ ფაქტს აფიქსირებს: ირანის შაჰს სეფის საქართველოდან შეუთვალეს: თუ გინდა საქართველოს დაეპატრონო, იმამ-ყული ხანი უნდა მოიშორო, რადგანაც ქართველების თვალები მას მისჩერებიაო [12, გვ.47].

ბუნებრივია, რომ ალავერდი ხანის დიდი ოჯახის მწიგნობრობასთან, და კერძოდ ქართულ მწიგნობრობასთან, დამოკიდებულებაზე სპარსულ საისტორიო წყაროებში ცნობები არაა დაცული და მაინც უნდა მიექცეს ყურადღება რამდენიმე ფაქტს: ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში მითითებულია, რომ, გადმოცემის თანახმად, ისპაჰანში, ალავერდი ხანის ხარჯით მოხატულ ჩეჰელ-სუთუნის სასახლეში ქართული წარწერებიც იყო გაკეთებული [30, გვ. 65]. უფრო დანამდვილებით იმის აღნიშვნა შეიძლება, რომ იური მარს 1925–26 წლებში ირანში მოგზაურობისას, ისპაჰანში, ალი-კაპუს სასახლეში, სადაც გადმოცემით შაჰ აბას I-ის ცოლების რეზიდენცია იყო, შემდგომ ეპოქაში გაკეთებული შენაღესი ფენის ჩამოხსნის შედეგად ფრესკები გამოჩნდა. ერთ-ერთ მათგანზე გამოხატული იყო მამაკაცის ფიგურა, ხელში გადაშლილი წიგნით, რომელშიც უფორმო ასოები ჩანდა, რომელთა შორის ხშირად მეორდებოდა ორი ქართული ასო: ა, დ [37, გვ. 570]. სპარსეთის ქალაქ შირაზში რომის პაპის მიერ გაგზავნილ მისიონერთა (კარმელიტთა ორდენი) პრეფექტის 1623 წლის წერილი იუწყება, რომ იმამ-ყული ხანს უთხოვია, რომიდან მისთვის გამოეწერათ ბერძნულ და ლათინურ ენებზე

პლატონისა და არისტოტელეს თხზულებათა ტექსტები, არაბულ-ლათინური ლექსიკონი და არაბულად თარგმნილი ბიბლია [12, გვ. 279]. სპარსული ისტორიული წყაროების საფუძველზე დაყრდნობით უახლეს სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ალვერდი ხანი ხელს უწყობდა არა მარტო არქიტექტურული პროექტების განხორციელებას, არამედ ისტორიული ქრონიკების და რელიგიური ტექსტების შექმნას; უფრო მეტიც, თვითონ ქმნიდა საკუთარ პოეტურ ნაწარმოებებს [27ა, გვ. 121]. ალვერდი ხანსა და იმამ-ყული ხანს სპარსული წყაროები ილუსტრირებული ხელნაწერების მფარველებადაც მოიხსენიებენ. [27ა, გვ. 137].

დაბოლოს, ალვერდი ხანისა და მისი ოჯახის დამოკიდებულებაზე შაჰ აბასის მიერ საქართველოში წარმოებული სისხლისმღვრელი ლაშქრობებისადმი. ქართველ ისტორიკოსთა დასკვნით, ალვერდი ხანის და მისი ოჯახის წარმომადგენლებს, მიუხედავად იმისა, რომ ისინი სპარსეთის დიდი მხედართმთავრები იყვნენ, შაჰის მიერ საქართველოში განხორციელებულ ლაშქრობებში პირადად მონაწილეობა არც ერთხელ არ მიუღიათ [30, გვ. 69]. 1612 წლის ოქტომბერში ირანსა და ოსმალეთს შორის ზავი დაიდო და შაჰმა დაიწყო მზადება საქართველოს წინააღმდეგ ლაშქრობისა და ქართველთა მხარის საბოლოოდ დამორჩილებისათვის. უნდა ვიფიქროთ, რომ იგი თავის გეგმებს ალვერდი ხანს გაანდობდა: იგი შაჰის უპირველესი მრჩეველი იყო, ამავე დროს მთელი ირანის ჯარების მთავარსარდალი და ბაგრატიონთა სამეფო გვართან დამოყვრებული [39, გვ. 182]. შაჰის ყველა პოლიტიკური ინტრიგის მცოდნე ალვერდი ხანმა კარგად იცოდა, თუ როგორ დამთავრდებოდა ამ საკითხზე თათბირი მის ხელში გაზრდილ მრისხანე მბრძანებელთან. ერთი გადმოცემის თანახმად, რომელიც სპარსეთში ალვერდი ხანის სიკვდილზე გავრცელდა, გარდაცვალებამდე რამდენიმე დღით ადრე ალვერდი ხანმა იმ კაცს, რომელსაც მისი აკლდამის მშენებლობა ევალებოდა, ჰკითხა, თუ რა მდგომარეობაში იყო მისი საუკუნო განსასვენებლის მშენებლობა. დიდებულ ხანს აუწყეს, რომ ყველაფერი დასრულდა და აკლდამა მის

მიბრძანებას ელოდებოდა. ალავერდი ხანის მხლებლებმა ამ დაუფიქრებელი პასუხისათვის მშენებელი გაკიცხეს. ალავერდი ხანმა კი იგი დაიცვა, თქვა, რომ მისი წასვლის დრომ უკვე მოაღწია. როგორც ჩანს, შაჰმაც კარგად იცოდა, თუ როგორ დამთავრდებოდა ალავერდი ხანთან თათბირი. შაჰ აბასის მემატთანე ისქანდერ მუნში ასეთ ლეგენდას გადმოგვცემს: შაჰი შორი გზიდან ისპაჰანში დაბრუნდა. ალავერდი ხანი თავისი პროვინციიდან – ფარსიდან შაჰის შესახვედრად ჩამოვიდა (ალბათ დაიბარეს). როცა შაჰმა მას თვალი მოჰკრა, თანამგზავრებს გადაულაპარაკა: ალავერდი ხანს საიმქვეყნიო პირი უჩანსო. მემატთანე დასძენს: როგორც შაჰმა იწინასწარმეტყველა, რამდენიმე დღის შემდეგ ფარსის ამირათა ამირა შემთხვევით ავად გახდა და გარდაიცვალაო. შაჰმა ისიც იცოდა, როგორ უნდა გაცხადებულიყო დიდებული ხანის შემთხვევით გარდაცვალება. მან ერთგული ბეგლარბეგი დიდებულად დაიტირა, ირანის დიდ ხელისუფალთა დასწრებით სამეფო ხარჯით დაკრძალა. მეორე დღესვე მის ვაჟიშვილს იმამ-ყული ხანს ეწვია, მამის ყველა თანამდებობა და სიმდიდრე მას დაუმტკიცა და რამდენიმე თვეში, 1613 წლის ოქტომბერში, საქართველოსკენ სალაშქროდ გაემგზავრა. სპარსული წყაროები იმოწმებიან, რომ ხალხში ფარულად დადიოდა ეჭვი იმაზე, რომ ალავერდი ხანის სიკვდილში შაჰის ხელი ერია. სპარსული წყაროების შეფარვით ნაამბობი ევროპულ წყაროებში ნათლადაა გამჟღავნებული. 1635 წელს პარიზში კლოდ მალენგრის წიგნი გამოსულა (გამომცემელი დე სენ-ლაზარი) [19], რომელშიც ამ ამბავთან დაკავშირებით იკითხება: 'შაჰი მეტად განრისხებული იყო. შირაზის ხანი, სახელად ალავერდი (ალოავარდი) და მისი ჰარემის მეთვალყურე და მაღალი ხელისუფლებით აღჭურვილი ყორჩი-ბაში (კურში ბაში) შეეცადნენ უარი ეთქმევინებინათ შაჰისთვის თავის გადაწყვეტილებაზე, თვითონ პირადად წასულიყო ქართველების წინააღმდეგ. ამის გამო ისინი შაჰის რისხვას ვერ გადაურჩნენ: შაჰმა ბრძანა ალავერდი ხანი მოეწამლათ (იგი მოწამლეს). მან სიკვდილის წინ გამწარებულმა ხელები

დაუკბინა თავის ცოლს. ყორჩი-ბაში კი შაჰის ბრძანებით ჯოხით სცემეს~ [40, გვ. 64].

ამგვარად, რუსთველის *ვეფხისტყაოსნის* ამზის XVII საუკუნის დასაწყისის ინგლისის ინტელექტუალურ წრეებში შედგენის ჩემ მიერ შესაძლებლად მიჩნეულ სავარაუდო გზებიდან უფრო მეტად სარწმუნოდ მესახება სეფიანთა სპარსეთის კარზე დაწინაურებულ ეთნიკური წარმოშობით ქართველთა ურთიერთობა ევროპელ დიპლომატებთან და ევროპაში სპარსეთიდან გაგზავნილ ელჩებთან. ინგლისში *ვეფხისტყაოსნის* ამზის გამოჩენის უშუალოდ წინა პერიოდში ირანის ცნობილი ბეგლარბეგის და შაჰის უახლოესი მჩველის ალავერდი ხანის, უნდილამის ურთიერთობა ინგლისის ელჩობასთან, რომლის მეთაური ანტონი შერლი XVI საუკუნის დამლევს შაჰ აბასის ელჩად გაემგზავრა ევროპაში; ალავერდი ხანის ინტერესი ქართლის პოლიტიკური ცხოვრებისადმი, მისი მოყვრობა ქართველთა სამეფო კართან; პირადად მისი და მისი ოჯახის მწიგნობრული ინტერესები - ამ საკითხის შემდგომი კვლევის მიმართულებით ახალ პერსპექტივებს სახავს.

ფაქტი ისაა, რომ *ვეფხისტყაოსანი* სიუჟეტურ წყაროდაა გამოყენებული XVII საუკუნის დასაწყისის ინგლისურ ლიტერატურაში; მასზე დაფუძნებითაა შექმნილი ამ პერიოდის უაღრესად პოპულარული დრამატული თხზულებანი. ეს ერთი ახლად აღმოჩენილი მაგალითია იმ კულტურული ხიდისა, რომელიც აღმოსავლეთსა და დასავლეთს შორის არსებობდა შუა საუკუნეებში.

დამოწმებული ლიტერატურა

წყაროები:

1. Adam Olearius, *Relation du voyage de Moscovie, Tartarie, et de Perse... depuis l' An 1633 jusque en l'An 1639*, Paris 1661.
2. ალექსანდრე ორბელიანი, *ცოტაოდენი ამბავი ყაფლანიდგან*. ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, H2490.
3. ალექსანდრე ორბელიანი, *ჩემი სახლის წინაპარნი*. ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, H2412ა.

4. Allen, W. E. D. (ed), Anthony Mango (tr.), *Russian Embassies to the Georgian Kings (1589-1605)*, 2 vol., Cambridge 1970.
5. Antonio Gouvea, *Relations des grandes guerres et victoires obtenues par le roi de Perse de Chah-Abbas contres les empereurs de Turquie Ahmet et Muhamet*. Traduit de partougais, Roven, 1646.
6. Antony Sherley, *Sir Antony Sherley, his Relation of his Travels into Persia*, London 1613 (rep. 1972).
7. Arakel Davrizhetsi, "Livre d'Histoires", *Des historiens arméniens des 16e et 17e siècles*, vol.1. Tr. M. F. Brosset. St. Petersburg 1873; *არაქელ დავრეჯეტის ცნობები საქართველოს შესახებ*. კ. კუციას თარგმანი. თბილისი 1974.
8. არჩილ II, ბაგრატიონი, "გაბაასება თეიმურაზისა და რუსთველისა", *თხზულებათა სრული კრებული*. თბილისი 1999.
9. Beaumont, F. and Fletcher, J., *Philaster or, Love Lies A-Bleeding*. Edited by Andrew Gurr. Manchester University Press 2003.
10. Beaumont, F. and Fletcher, J., *A king and no King*. Edited by Lee Bliss. Manchester University Press 2004.
11. Bijan, [*Tārīkh-e Rostam Khān*], British Library, MS. Add. 7655; *La Vítæi Tempî di Rostam Khan* (edizione e traduzione del ms. British Library Add. 7655). Ed. Giorgio Rota. Ph. D. Thesis. Istituto Universitario Orientale, Naples 1996.
12. *The Chronicle of the Carmelites and Papal mission in Persia XVII-XVIII centuries*, v.1. London 1939.
- 12ა. დონ პიეტრო ავიტაბილე, *ცნობები საქართველოზე* (ბ. გიორგაძის თარგმანი). გამომც. „მეცნიერება“, თბილისი 1977.
13. Eskander Monshî, *Tārīkh-e ‘ālam-ārê-ye ‘Abbâsî*, ed. Īraj Afshâr, Tehran, 1971-72; ვლადიმერ ფუთურიძე, *ისქანდერ მუნშის ცნობები საქართველოს შესახებ*, თბილისი 1969.
14. *ვისრამიანი*. გამომცემლები: ა. გვახარია და მ. თოდუა. საქართველოს მეც. აკადემიის გამომცემლობა., თბილისი 1962.
15. ფარსადან გორგიჯანიძე, *ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია*. ს. კაკაბაძის გამოც., თბილისი 1926.
16. Fazlî Khûzânî al-Esfahânî, *Afzal al-tavârikh*. University of Cambridge, Ms Dd. 5.6.

17. იოანე ბაგრატიონი, *აღწერა საქართველოს შინა მცხოვრებთა თავადთა და აზნაურთა გვარებისა*. ზურაბ კაცელაშვილის გამოცემა, თბილისი 1997.
18. Jolâl al-Dîn Monajjem, *Târîkh-e ‘Abbasî*. Ed. Seyf-allâh Vaĥîdniyâ, Tehran 1987-88; British Library, MS Or. 6263.
19. Maligre Claude, *Histoires Tragiques de notre Temps, par sieur de S. Lazare Historiographe*. Paris 1635.
20. Mir Mohammad Sa’id Mashîzî, *Tarzkere-ye Şafavîye-ye Kermân*. Ed. Moĥammad Ebrâhîm Bâstanî-Pârîzî, Tehran 1990-91.
21. Pietro Della Valle, *Informazione della Giorgia datta alla Santita di nostro Signore Urbano VIII...*, Roma 1627.
22. Pietro Della Valle, *I vioggi di Pietro Della Valle, Lettre della Persia*, vol. I. Eds. F. Gaeta and L. Lockhart, Roma 1972.
23. რამაიანა. რ. გვეტაძის თარგმანი. თბილისი 1951.
24. *Relations de Don Juan de Persia dirigidas a la Magestad Chatolica de Don Philippe III, Rey de las Españos*. Valladolid 1604.
25. სეხნია ჩხეიძე, *საქართველოს ცხოვრება სეხნია ჩხიძისა*. დ. ჩუბინაშვილის გამოც., სანკტ პეტერბურგი 1854.
26. ნიზამი განჯელი, *ლეილი და მაჯნუნი*. მ. თოდუას თარგმანი. გამომც. საბჭოთა საქართველო, თბილისი 1974, გვ. 105-337.
27. Valîqolî Shâmlû, Qeşaş al-khâqanî. Ed. Ḥasan Sâdât-Nâşerî, vol. 1-2. Tehran 1992-96.
- 27a. Babaie, S., Babayan, K., Baghdiantz-McCabe, I., Farhad, M., *Slaves of the Shah. New Elites of Safavid Iran*. I. B. Tauris, London, New York 2004.

სამეცნიერო ლიტერატურა:

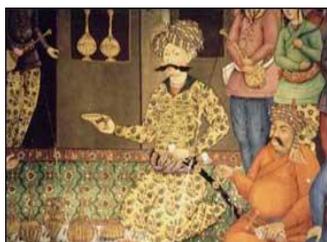
28. ფალსაფი, ნ., *შაჰ-აბას პირველის ცხოვრება* (სპარსულიდან თარგმანი ლ. ჟორჟოლიანისა). თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი 2003.
29. Finkelpearl, P. J., *Court and Politics in the Plays of Beaumont and Fletcher*. Princeton University Press, Oxford 1990.
30. გაბაშვილი, ვ., “უნდილაანთ ფეოდალური სახლი XVI-XVII სს. ირანში”, *მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიის საკითხები*, ტ. II. თბილისი 1972.

31. Gerson, A. J., *The Organization and Early History of the Muscovy Company*, New York 1912.
32. Khintibidze, E., 'Negotiations between the Georgian and Spanish Kings at the End of the Fifteenth Century', *Mediterranean Historical Review*, vol. 6, no. 2, December 1991, London, pp78-85.
33. Khintibidze, E., *Georgian-Byzantine Literary Contents*. Adolf-Hakkert-Publisher, Amsterdam 1996.
34. Khintibidze, E., *Georgian Literature in European Scholarship*, Adolf-Hakkert-Publisher, Amsterdam 2001.
35. Khintibidze, E., *Rustaveli's The Man in the Panthe Skin and European Literature*. Bennet and Bloom, London 2011.
36. Maeda, H., 'On the Ethno-Social Background of Four *Gholam* Families from Georgia in Safavid Iran'. *Studia Iranica*, tome 32. Paris 2003, p. 243-278.
- 36a. მაედა, ჰ., ახალი ინფორმაცია ალავერდი ხანის შესახებ აფდალ ალ-თავარახის მესამე ტომიდან, *ვალერიან გაბაშვილის დაბადების 90 წლისთავისადმი მიძღვნილი სამეცნიერო კონფერენციის მასალები*. თბილისი 2001.
37. Марр, Ю. Н., По поводу выставки копий фресок Али-Капу, *მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის*, ნაკვეთი VII. ტფილისი 1937.
- 37a. პავლიაშვილი, ქ., "ინგლისელი ძმები ენტონი და რობერტ შერლები ვატიკან-ირანის დიპლომატიურ ასპარეზზე", *ქართული დიპლომატია*, 4. თბილისი 1997.
38. Ross, E. Denison, *Sir Antony Sherley and his Persian adventure*. London 1933.
39. სვანიძე, მ., *საქართველო-ოსმალეთის ისტორიის ნარკვევები*. თბილისი 1990.
40. ტაბაღა, ი., *საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში*, III. გამომცემლობა "მეცნიერება", თბილისი 1987.
41. Waith, E. M., *The Pattern of Tragicomedy in Beaumont and Fletcher*. Archon Books 1969.

Rustaveli's *The Man in the Panther Skin*: Cultural Bridge from East to West and the Georgians of Safavid Iran

Elguja Khintibidze

Professor of Ivane Javakhishvili Tbilisi State University. Head of the University's Institute of the History of Georgian Literature. Head of the Fund for Kartvelian Studies.

Abstract: In the Middle Ages the road from East to West was not only a trade and economic route but it served as a cultural bridge as well, Georgia being an important user of this bridge. In the present study attention is focused on Rustaveli's *The Man in the Panther Skin* along these lines. My research of recent years has enabled me to state and argue an absolutely new fact both for Kartvelology (Georgian Studies) and for English literary criticism, namely that Rustaveli's MPS was used early in the 17th century as a plot source by the English dramatists Francis Beaumont and John Fletcher. On the basis of the story of the love of the main characters of MPS, Tariel and Nestan, the cited dramatists wrote two plays: *Philaster* and *A King and No King*, that were successfully produced through the 17th century on the English stage.

The means by which the story of Rustaveli's poem reached the intellectual circles of the England of Shakespeare's time remains a mystery. Only conjectures may be made on this issue. One of these conjectures seem to me relatively more convincing: the circle of Islamised Georgians at the Safavid court in Persia, in particular Allahverdi Khan and his family. The point is that towards the end of the 16th century the Iranian royal court was visited by a large embassy of Englishmen led by the well-known diplomat Antony Sherley. The Englishmen sojourned long at the Shah's court and, with the support of Shah Abbas and his foremost confidant and commander Allahverdi Khan, they reorganized and rearmed Iran's army. After this Antony Sherley left for Europe in the rank of the Shah's envoy, where for years he facilitated the establishment of political and trade relations between

Iran and Europe. This period coincides exactly with the entry of the story of MPS into England.

Key words: “*The Man in the Panther Skin*”, Francis Beaumont, John Fletcher, Allahverdi Khan

As is known, the historical road from East to West in the Middle Ages was not only a trade and economic route but it served as a cultural bridge as well. Clear examples of this are: the Persian *Vis o Ramin*, whose trace is seen in the European *Romance of Tristan and Iseult*, the Indian *Panchatantra* and the Persian *Kilila wa Dimna*, which influenced the development of the fable genre in Europe.

Medieval Georgia was one of the major links along this cultural route, as attested by a legend of Indian provenance, subsequently repeatedly adapted in Georgia from the Arabic *Kitab Bilawhar wa Būdasf* as the Georgian *Wisdom of Balavar*. A Georgian author of the end of 10th century rendered the story from Georgian sources into a Greek hagiographic work which turned into a highly popular novel of almost all countries of 12th-15th centuries Europe [33, pp.192-291].

On this occasion I want to discuss in more detail a fact brought to light as a result of my research of recent years, which is a significant novelty both for Georgian and European philology.

It has transpired that Rustaveli’s *The Man in the Panther Skin*, the acme of Georgian poetry and philosophy of his day, served as another cultural bridge from East to West.

The Man in the Panther Skin by Shota Rustaveli, a Georgian poet of the turn of the 12th -13th centuries, is an epic poem containing lyrical passages. The plot of the poem unfolds through an oriental type framework adapted to Georgian reality, as pointed out by the author himself: ‘This Persian tale, now done into Georgian ... I have found it and mounted it in a setting of verse’. The adventure of Rustaveli’s principal enamored couple: search by Tariel and his companion Avtandil for Tariel’s love Nestan lost through an intrigue at the Indian royal court; pointing to the trace of the lost beloved by

King Pridon, a casual acquaintance of Tariel; the freeing of Nestan from Kajeti, demons, fortress, by the three friends with the help of Pridon's warriors. This is a typical oriental narrative, like a fairy-tale plot migratory in the medieval East, one archetype of which is seen in the ancient Indic epic *Ramayana* [23]. The narrative of *The Man in the Panther Skin* retains this oriental flavour in individual components as well. A direct parallel of Tariel's losing consciousness at his first seeing Nestan after being reared together with her in their childhood is to be found in *Vis and Ramin's* story [14]; the telling by Tariel, gone mad with love, of his story to Avtandil and the latter's decision to lay his life to help his friend evince relationship with the scene of establishing friendship between Majnun and the knight Navfal from the popular oriental story of the love of *Leyla and Majnun* [26].

A story of oriental type is given allegorical significance of the history of the twelfth-century Georgian royal court by Rustaveli. He introduces an original solution of the problem of succession to the throne, preaching the love of the two successors in place of their enmity; he reinterprets the Christian thesis of the love of one's neighbour into the Renaissance ideal of human love; he puts Classical philosophy into the fabulous flow of oriental narrative; the endless roaming in search of the beloved is turned into a theological thesis of the existence-nonexistence of evil, and turns all into an original plot of a Georgian poem.

On the basis of my research of recent years I have had the honour to report and argue an absolute novelty to the history of Georgian culture and European literary criticism, namely that the highest and most popular literary circles of early seventeenth-century England were acquainted with Rustaveli's *The Man in the Panther Skin*, successfully putting it to literary use [35, pp.50-84]. In William Shakespeare's lifetime two plays by Francis Beaumont and John Fletcher – his direct successors – were performed on the English stage for a century: *Philaster* [9] and *A King and No King* [10], created by adaptation of the plot of Rustaveli's *The Man in the Panther Skin*. The direct plot source of the cited plays is hitherto

considered to be unknown to English literary criticism [29, p.168; 41, p. 15].

The plot of both plays unfolds round the problem of succession to the throne, involving the king's successor woman and the youth also considered heir to the throne. This problem is an immediate and basic theme of Rustaveli's *The Man in the Panther Skin*. In these plays of the English authors the king has a single female offspring, and the problem is solved through the love of the successor woman and the young man, and their marriage. This is the solution of the issue of succession to the throne according to Rustaveli's poem.

Now let us discuss the topic in more detail, beginning with *A King and No King*. My discovery was based on the following considerations:

1. The action in the play by Beaumont and Fletcher takes place at the Iberian royal court. Beaumont and Fletcher's Iberia refers to Georgia and not the Iberian peninsula of historical sources. Suffice it to say that the principal character of *A King and No King* – the young king of Iberia – defeats the king of the neighboring country Armenia, brings him captive to the Iberian royal court, where the subsequent action of the play takes place.

2. The basic facts of the romantic intrigue of the enamoured couple in the English play *A King and No King* coincides with the story of Nestan and Tariel – the enamoured pair of India in *The Man in the Panther Skin*: in both works the childless king and queen adopt the newborn son of a nobleman; later the queen gives birth to a daughter; upon reaching adulthood the boy and girl fall madly in love; following dramatic adventures they marry and the issue of succession to the royal throne is resolved.

3. In addition to the common elements of the plots of both stories, there are some strong similarities in both plots, for example: the pregnancy of the queen just five years after the adoption of a child; the isolation of the boy and girl from each other in their childhood; the prince's loss of his consciousness when he first sees the girl; the removal of a prince brought from a neighboring country

as groom for the daughter.

4. Such details are found in both *A King and No King* and *Philaster* that point directly to *The Man in the Panther Skin* as a direct plot source, ruling out the obtaining of this plot by the English authors from any other older source, i.e. migratory plot that may have been known to Rustaveli himself. The hint of the authors of *A King and No King* at *The Man in the Panther Skin* does not end with locating the action of the play in Georgia. The princess of the couple in love in the English play, whose prototype is Nestan from Rustaveli's *The Man in the Panther Skin*, is called Panthea. "Panther" is the translation of the Georgian *vepkhi*, and the *vepkhi* or "panther", is in Rustaveli's poem, whose title in Georgian is *Vepkhistqaosani* ('one who wears a panther's skin'), a symbol of Nestan. Assuming that Panthea's name is based on the panther as the symbol for Nestan provides the most acceptable explanation for Panthea's name, and that, of course, presupposes that Beaumont and Fletcher knew the plot of the *The Man in the Panther Skin* in detail, along with the symbols used.

Now a few words about *Philaster*.

Similarly to *The Man in the Panther Skin*, in *Philaster* two kingdoms are united. The king of the united kingdom has a female successor, but the son of the other kingdom has a claim to his throne. The king invites the prince of a neighbouring country as a groom for his daughter. The same occurs in *The Man in the Panther Skin*. The issue is solved through the love of the two successors, with the girl offering her love to the young prince. This plot coincides precisely with that of Rustaveli's poem. Similarity with *The Man in the Panther Skin*, as well as in *A King and No King*, is seen in *Philaster* in a number of essential details of the plot.

To announce her love, the woman invites the young man to visit her, sending him a letter through her handmaid. It transpires that the young man too is secretly in love with her. They together work out a plan of action in order to remove the invited bridegroom and dreaming of coregnancy. Thus, the coincidence of this plot with that of *The Man in the Panther Skin* is obvious.

Besides the parallels brought to light by me in the development of the principal line of the plot, essential relations are apparent in both plays of the English dramatists along the line of posing idea and thematic issues, the shaping of the characters and the nuance twists of the plot. It is natural to query how Rustaveli's poem came to be known to English writers early in the seventeenth century. To date there seems to be no answer to this question in Georgian or English sources. I can make several suppositions.

1. In the fifteenth and sixteenth centuries Georgian kings established direct contacts with Europe, sending their ambassadors, letters and gifts, predominantly to Spain. Spanish envoys too arrive in Georgia. In particular, in 1495, Constantine II, king of Georgia, sent an emissary bearing valuable gifts and a letter addressed to Queen Isabella, the great champion of Spanish Christianity, requesting her aid against Ottoman Turkey. The original of the letter sent in response to this letter by Ferdinand and Isabella is preserved in the Royal Archives of Aragon in Barcelona. The hope of Georgian kings for aid from the powerful Spanish monarchs continued for centuries. At the close of the sixteenth century Simon I, the valiant king of Kartli and a relentless enemy of the Ottomans, sent letters to Philip II, king of Spain. The latter too sent a response to his Georgian counterpart, fulfilling the Georgian king's request by confirming that he had sent a message of support for Georgia to the Pope and the German emperor. Simon's letters were discussed at the Spanish royal court towards the end of July 1598 [32]. Such material makes it evident that during the sixteenth century, information concerning Georgia was available in Spain. This exchange of two letters at the close of the fifteenth and early sixteenth century is no casual occurrence. Towards the end of the fifteenth century, Constantine's ambassador visited several major countries in the search for aid: Egypt, the Polish-Lithuanian Commonwealth, Spain, and Italy. Returning from his embassy to Egypt, he made a detour via Jerusalem. There he met the Spanish envoys, sent from Spain to Jerusalem, whom he brought to Georgia where they appear to have stayed for some time. Subsequently, the envoys returned to Spain in

company with Georgian ambassadors. It may be assumed that the Spanish envoys were getting ready not only to present the Georgian envoys to Ferdinand and Isabella but to introduce the country of the Georgians to the royal court. Hence I do not think it impossible that evidence on Georgian culture, in particular literature, to have entered Spain at that time. In this way, the story of *The Man in the Panther Skin* may have become known in Spain. As is known, Beaumont and Fletcher made use of Spanish sources.

2. Another more concrete possibility of MPS finding its way to English shores lies in the links between English and Georgian merchants. These contacts resulted from the activities of England's Muscovy Company, whose agents actively entered Persian provinces in the 1560s-1570s by the Volga-Astrakhan route. They traded in raw silk at Shemakha and Julfa, trading centres close to the Georgian border, and from there in Georgia proper, i.e. the kingdom of Kakheti [31]. The letters and records of English merchants and travellers (Anthony Jenkinson, Laurence Chapman, Cartwright) contain much on subjects such as the interest shown by the Kakhetian king Levan II (r. 1518/1520-1574) in trade with the English, a Georgian merchant buying goods for Levan from an English merchant, the conference between the king's envoys and agents of the English Company on the establishment of ties of friendship between Kakheti and Muscovy, the attempt of English trade companies to secure permission for trade in Kakheti, the participation of Georgians in the society of traders of Julfa, and so on. The English merchants who sought to promote friendship between the kingdom of Muscovy and Kakheti. Some evidence must have been taken from Khakheti about the culture of the Georgians. Reports on the activities of the Muscovy Company would therefore have reached educated circles in England by the end of the sixteenth century and this does seem to have been known to John Fletcher. This is evidenced by the fact that his uncle, Giles Fletcher (1546-1611), whose contribution to the education of the young John after the death of the latter's father was considerable, was a writer who was also a member of parliament and diplomat. In 1588 Giles was

sent as a special agent by Elizabeth I to Moscow where he stayed for some time, returning with a treaty concluded between England and Russia, the terms being highly favourable for England. He published *Of the Rus Commonwealth*, his impressions of Muscovy in London in 1591 and it is believed that John Fletcher used the stories told by his uncle in his works.

3. When we consider the introduction of Rustaveli's poem into England in the early seventeenth century, casual paths should not be excluded, in particular a Georgian who, on some mission or by pure chance, found himself in England. As it transpires from European sources, early reference by European writers to Georgian literature or culture was made through contact with Georgian consultants. Direct pointers to this can be found in works by German scholars of the eighteenth century such as G. J. Adler's *Museum Cuficum Borgianum Velitris* (Rome, 1782) and F. K. Alter's *Über georgianische Literatur* (Vienna, 1798). European diplomats, travellers, merchants and intellectual circles interested in the East in the sixteenth and seventeenth centuries had frequent and close contacts with the royal courts of Persia and Turkey, where the permanent presence of Georgian women in the harems of the shahs and sultans claimed their attention, not only for the beauty and cleverness of these women but also for their constant thoughts of their homeland. This is reflected in European literature of the seventeenth and eighteenth centuries. Attention should also be given to the fact that the earliest description of the Georgian language, alphabet, script and ecclesiastical writings was first published in Europe on the basis of material obtained by a German traveller during his journey through Turkey in 1579 [34, pp.25-27,85]. Information reaching Europe in this way is significant, and it would be no surprise to find *The Man in the Panther Skin* a part of this wave of information. Further, the memory of the Georgian people positively records that Rustaveli's book was considered a valuable gift of a Georgian girl's trousseau. The expansion of Georgians beyond the country's borders, which was more intensive in the fifteenth-sixteenth centuries, caused by the incorporation of a

large chunk of South Georgia into the Ottoman empire, would have entailed the taking of *The Man in the Panther Skin* abroad.

To form a clearer idea of individuals of Georgian ethnicity and their offspring being related to European families of aristocratic origin from the Late Middle Ages, finding continuation in royal dynasties of European countries, I should like to point to the following fact: the Emperor Alexios II of Trebizond and his Georgian spouse Djiajak Jaqueli, daughter of Beka II Jaqeli, a great feudal lord and *Atabag* of Samtzhke, were fourteenth-century ancestors of Queen Elizabeth II, as established by European specialists of Greek and Roman biographies. The same list of genealogy considers Djiajak Jaqueli not only the 22nd ancestor of the Queen of England, but also the 22nd great grandmother of Juan Carlos, the 17th of Louis XVII and the 23rd of Philippe of Belgium (<http://archiver.rootsweb.ancestry.com/th/read/GEN-MEDIEVAL/2004-03/1080611845>).

The big Georgian feudal lord Beka Jaqeli was *eristavi* or ruler of Samtzhke, an important region of old Georgia. Samtzhke was by the time a culturally advanced region of South Georgia. Incidentally, the historical memory of the Georgian people predominantly links Rustaveli to this region, and the material heritage connected with MPS (fragments of old manuscripts, archeological artefacts, place names) are found here. Beka's daughter Djiajak Jaqeli (of Samtzhke) married the prince of Trebizond, subsequently the Emperor Alexios II in circa 1300. They had six children, of whom two are believed to have been the continuers of the genealogical line leading to the English Royal House. (See the other versions of this genealogical table as well: <http://209.85.129.132/search?q=cache: http://archiver.rootsweb.ancestry.com/th/read/GEN-MEDIEVAL/2004-04/1080922915>).

I want to make this special note: I point out this fact not with the purpose of assuming the penetration of the Georgian book, namely *The Man in the Panther Skin*, into the European environment by this way. This fact is an example of the Georgian element – Georgian cultural-historical memory having already entered Europe of the sixteenth-seventeenth centuries.

4. Another possible conjecture of *The Man in the Panther Skin* finding its way to England early in the 17th century lies through

the Georgian diaspora in Safavid Iran at the turn of the 16th-17th centuries.

As is clearly indicated by European (Adam Olearius, Antony Sherley, Pietro della Valle, Antonio Gouvea, Don Pietro Avitabile... [1; 6; 21; 22; 5, 12a]), Georgian (Parsadan Gorgijanidze, Archil II, Ioane Bagrationi, Sekhnia Chkheidze, Aleksandre Orbeliani... [15; 8; 17; 25; 2; 3], Armenian (Arakel Davrizhetsi [7]) and partly Persian (Fazlî Khûzânî al-Esfahânî, Mir Mohammad Sa'îd Mashîzî, Valîqolî Shâmlû, a certain Bajan, Jolâl al-Dîn Monajjem, Eskander Monshî... [16; 20; 27; 11; 18; 13] historical sources the Georgian element was highly important at the Persian Royal Court in the last quarter of the 16th and first decades of the 17th century, involving the country's political life, military aristocracy and administrative system. Research of the last decades has shown that this Georgian element was not only the multitude of slaves, concubines and warriors formed of thousands of boys and girls abducted or sold into slavery, subsequently Islamized and Persianized and absolutely alienated from their native environment and traditions. These isolated and scattered persons formed a large group of highly influential rulers of ethnically Georgian aristocrats, interrelated through kinship and national interests, promoted at the court of Safavid Iran, namely Shah Tahmasp I and Shah Abbas I. It should be stressed that this Islamized and Persianized Georgian circle should not be identified – either by origin or social status – with Persia's so-called corporation of slave-soldiers. Furthermore, they were not only outstanding commanders: this circle belonged to the intellectual elite of Persia [11].

Representatives of four major houses have been identified in this ethnically Georgian elite of Persia: Baratashvilis, Saakadzes, Undiladzes and Mirimanidzes. They hailed from the Lower Kartli region, predominantly from the areas called Sabaratiano (Baratili) or Somkhiti in Georgian sources. The aspiration of the nobles of this region to become subjects of Persia was mainly due to the incessant wars between Persia and Turkey in the 16th-17th centuries, causing merciless devastation of this region. In some historical sources

several Islamized ethnical Georgians are proclaimed to have been Armenians but, as is argued in scholarly literature, this must have been due to the erroneous understanding of their provenance from the Somkhiti province of Kartli. Of the Islamized Georgians of the houses just listed only the ancestors of the Mirimanidze house are considered to have been representatives of the Armenian ethnos, for they bore the title of *melik* which meant a local Armenian. However, some Persian (Fazlî Khûzânî al-Esfahânî) as well as Armenian (Arakel Davrizhetsi, the same Tabrizi) sources consider the Mirimanidzes, promoted at the Persian royal court, to have been Georgians.

Of the circle of ethnically Georgian major commanders and administrators, promoted to very high offices at the Persian royal court of Safavid Iran, of I want to focus my attention on Allahverdi Khan-Undiladze, as he has a direct bearing on the present research topic. He is the principal and one of the first representatives of administrators of Georgian descent. He and his sons Imam-Quli Khan and Daud Khan and grandson Sefi-Quli Khan gained great authority, the highest administrative posts beglarbeg (beylerbey), and great wealth, retaining all this for almost over forty years. It will suffice to point to a couple of facts.

The Portuguese ambassador at the court of Shah Abbas, Antonio Gouvea writes that the Shah had told him that the entire Persia obeyed him, while he obeyed Allahverdi Khan [5, p.43]. Allahverdi Khan and his family had amassed great wealth: palaces and bridges were built with his money. One of the most beautiful bridges at Esfahan is known under Allahverdi Khan's name. Roads across the pass of the mountains of central Iran were built with the money of Allahverdi Khan's Georgian spouse. Imam-Quli Khan too was very rich. Grand irrigation systems were under construction with his funding near Esfahan. Both English and Georgian historians cite evidence from a Persian manuscript to the effect that Shah Abbas had once told Imam-Quli Khan to spend by one dirhem less than himself, so that the people might see the difference between the Shah and the Khan [30, pp.65-66].

This unprecedented influence of the Undiladze house at the Persian royal court lasted from the last decade of the 16th century to the 1630s: the epoch of Shah Abbas I. This is the period in the history of Iran of very intensive relations of Iran with Europe. These relations were manifested most clearly in Iran's contacts with England in the diplomatic, military and commercial spheres.

In these relations the central figure next to the Shah and beside him was Allahverdi Khan. Here is the description of the relations of the Shah with Allahverdi Khan, given by the Iranian historian, Professor Nasrolla Falsafi: "Shah Abbas appreciated and respected Allahverdi Khan more than all other great commanders of Iran. As he was an aged man, the Shah called him "father". None of the commanders could match him in rank or office. With his well-armed thirty-thousand-strong war-hardened cavalry, he ruled over all vilayets in southern Iran, the coast and islands of the Persian Gulf. In the major wars waged by Shah Abbas he mainly rested on his (Allahverdi Khan's) military force" [28, pp. 19-20].

The ethnical extraction of Allahverdi Khan is problematic in the scholarly literature. Some historians consider him to have been Armenian by nationality, emigrated from Georgia. They see the ground for this in the writings of the well-known Italian traveller Pietro della Valle [22]. At the same time, both foreign and Georgian researchers consider this report of Pietro della Valle an error, explaining it by a probable confusion of one region of Kartli - Somkhiti - by the Italian traveller in his old records or narration by Georgians, with the Armenian ethnos (Z. Avalishvili, W. Allen, V. Gabashvili, H. Maeda). The Georgian extraction of Allahverdi Khan is attested by European sources earlier than the recordings of Pietro della Valle [30, pp. 68-69]: Don Juan the Persian who accompanied Antony Sherley from Persia to Europe, in his 1604 publication points out clearly that the Shah appointed Allahverdi Khan as the head of 12, 000 Georgian troops, for he was a Georgian renegade [24]. According to the evidence of the Englishman William Parry, a member of Sherley's entourage, Allahverdi Khan was a Georgian Christian [38]. That Allahverdi Khan was Georgian is attested by the

close and kinship links of his and his large family with Christian Georgia, in particular with the royal house. According to the Georgian scholar V. Gabashvili, the name of Undiladze is mentioned in Georgian written documents from the 13th century. As clarified by the Japanese researcher H. Maeda, this family name is mentioned uninterruptedly to the 16th century inclusive. Today Allahverdi Khan's ascription to the Georgian house of Undiladze is an acknowledged fact in European Iranistics [27a, p. 28, 37, 119, 156].

From the standpoint of the topic of my study the fact is very significant that in 1598-99 an English delegation headed by the well-known diplomat Antony Sherley resided at the Persian royal court. This embassy of the English was instrumental in the rearming of the Iranian army, in particular firearms were obtained and implemented. This was done chiefly by Allahverdi Khan, under the general supervision of Shah Abbas. Antony and his brother Robert Sherley were helped also by Tamaz-Quli of the Mirimanidze house of Georgia; he was an official promoted at the royal court. Antony and Robert Sherley played a very important part in intensifying and developing Iran's diplomatic and trade relations with countries of Western Europe. Shah Abbas sent, first Antony and later his brother Robert Sherley as his personal envoys to Europe [37a]. At this point, I am interested in the fact that in the anti-Ottoman coalition plan a significant function was assigned to his favourable attitude to Christians, which he tried to parade by his own attitude to Georgian Christians. One act proving this was that the Shah married the daughter of the Georgian King Simon; later he sent the golden cross presented to him by the Pope to the king of Georgia, and a wooden cross carved with his own hand to the Patriarch of Georgia. Shah Abbas sought in every way to show Europeans his loyalty and favourable attitude to Christian Georgians. The Iranian Professor Nasrolla Falsafi thinks that Shah Abbas knew the Georgian language. On the basis of notes made by the Spanish envoy Don Garcia Silva Figueroa, Prof. Falsafi recalls the fact that at one of the audiences the Shah addressed the Spanish envoy in Georgian in order to prevent the Turkish envoy getting the gist of their conversation and his

words were translated by an interpreter who knew Spanish and Georgian [28, p. 18]. Antony Sherley left for Europe in 1599 as an ambassador of Shah Abbas. The Shah sent many letters and gifts for European monarchs through him. There was much ado about the 32 boxes of gifts sent to Europe by the Shah. According to Sherley's later statement, the boxes were lost on the way, while in the opinion of researchers they were sold by Sherley. The English envoy of the Shah visited the entire Europe, seeking aid for the Shah; he left many recordings, which are today preserved in the British Museum.

This period of close diplomatic relations between Europe and Iran, the activity of English diplomats with the administration of Shah Abbas, Sherley's travels between Iran and Europe falls to the end of the 16th century and the first years of the 17th century. In 1608-1611, in the circle of the English Royal theatrical company, two plays: *Philaster* and *A King and No King* were written by Francis Beaumont and John Fletcher on the basis of the plot of *The Man in the Panther Skin*. Hence, I surmise that MPS or the story of the poem may have found its way to Europe, reaching English intellectual circles.

Attention should be given to two circumstances: the community of English scholars, namely dramatists, looked eagerly for stories and news, books or literary plots arriving from the East. This style of literary activity is clearly visible in the works of Beaumont and Fletcher. On the other hand, from the end of the 15th century Georgian diplomacy looks keenly for political support of countries of Western Europe; to this end, it tries to demonstrate all the values of the land of the Georgians, including cultural. In my observation an attempt takes shape from the end of the 16th century to save *The Man in the Panther's Skin*, the greatest expression of the cultural past of the Georgians. The manuscripts of *The Man in the Panther's Skin* must have been gathered, supplemented and edited into a whole, prefaced with a stanza delimiting it from church ideology and pronouncing it to be secular literature, allowing the copyists to spread it. The idea of using Rustaveli's poem towards demonstrating the high intellectual image of the Georgians must

have been conceived for the first time in this period, repeated many times in the country's centuries-old, hard history, up to recent decades. The question will naturally be asked whether this aggrandized ruling circle of ethnical Georgians in Persia, namely Allahverdi Khan and his family, was inspired with such national and cultural interests to shoulder this mission of Georgia's public interest. I believe this question should be answered in the affirmative. In the first place, the fact of Allahverdi Khan's descent from the family of Undiladze is firmly established in Georgian historical memory. This is attested not only by a direct indication made by Teimuraz I and Archil II, but by reports as well preserved in foreign sources on historical developments of the Kartli of the first half of the 17th century. According to the evidence of Fażlî Khûzânî, 17th-century Persian chronicler, the rebellious Georgians captured the daughter of Imam-Quli Khan and his son-in-law Anduqapar Amilakhvari in 1626. Shah Abbas sent a large army to Georgia to rescue them. The scared rebels fled, sending beforehand the captured Anduqapar and his wife, the daughter of Imam-Quli Khan, to Allahverdi Khan's family in Sabaratiano [36, p.37].

More importantly, Allahverdi Khan strictly upheld his Georgian roots in his family. His wife was a Georgian. His two sons, the grand beglarbegs Imam-Quli Khan and Daud Khan, served the Georgian cause, because of which Shah Abbas' successor Shah Sefi had both of them murdered. Initially Daud Khan secretly sided with the rebellion of Giorgi Saakadze, and later, jointly with Teimuraz I, revolted against Shah Sefi.

Allahverdi Khan had his son Daud Khan marry Teimuraz I's sister Elene. It is confirmed by historical sources that the four daughters of Imam-Quli Khan were married to Georgians: one to Daud-Beg-Gurji, the other to Ali-Quli-Beg (brother of Rostom Saakadze), the third to Nouruz Tulashvili, and the fourth to Anduqapar Amilakhvari [30, p.68; 36, p. 69]. According to a report found in volume 3 of the work *Afdal al-Tawarikh* (17th-century) daughters of Imam-Quli Khan (he had twenty-two daughters) at the will and mediation of Shah Abbas, were married to Islamized princes

and gentry of Georgian extraction [36a, p. 46]. European sources intimate also that the Georgian society of the seventeenth century pinned great hopes on the house of the Undiladzes. The Italian missionary Don Pietro Avitable, who resided in Georgia at the time, records the following fact: a message was sent from Georgia to Shah Sefi of Iran to the effect that if he wanted to take possession of Georgia, he must do away with Imam Quli Khan, for the Georgians' eyes are riveted on him [12a, p. 47].

Naturally enough, in the available historical sources on Persia there is no evidence on the literary tastes of Allahverdi Khan's large family, in particular interest in Georgian literature, yet several facts should be mentioned: according to a tradition, recorded in Georgian scholarly literature, in the Chehel-Sotoun palace, painted with Allahverdi Khan's money, Georgian inscriptions were also made [30, p.65]. The fact may be mentioned here that while Yuri Marr travelled in Iran in 1925-26, in the Palace of Ali-Kapu in Isfahan, which was, according to tradition, the residence of the wives of Shah Abbas I, he saw frescoes that had appeared upon the removal of a later plastering. One of them depicted a man's figure with an open book in his hands; formless letters were visible in the open pages, among which two Georgian letters *ჲ* (a) and *ღ* (d) recurred [37, p. 570].

A letter of 1623, written by the prefect of the missionaries of the order of Carmelites, sent by the Pope to the Persian city of Shiraz, says that Imam-Quli Khan had requested to order from Rome the texts of the works of Plato and Aristotle in Greek and Latin, an Arabic-Latin dictionary and the Bible translated into Arabic [12, p. 279]. On the basis of Persian historical sources, recent scholarly literature notes that Allahverdi Khan supported not only the implementation of architectural projects but the compilation of historical chronicles and religious texts. Furthermore, he himself wrote poetry [27a, p.121]. Persian sources refer to Allahverdi Khan and Imam-Quli Khan as patrons of illuminated manuscripts as well [27a, p. 137].

Finally, on the attitude of Allahverdi Khan and his family to

Shah Abbas' bloody campaigns in Georgia. According to Georgian historians, Allahverdi Khan and representatives of his family, although they were major commanders of Persia, never took part personally in the campaigns of the Shah in Georgia [30, p. 69]. In October 1612 a peace treaty was concluded between Iran and Turkey and the Shah began preparations for a campaign against Georgia and for the final subjugation of the Georgian region. He must have taken Allahverdi Khan into confidence regarding his plans, for Allahverdi Khan was the Shah's foremost adviser, commander-in-chief of Iran's army and with family ties with the Bagrationi royal house [39, p.102]. Allahverdi Khan was well aware of the outcome of the talks on this matter with the terrible Shah, who had been reared in his hands and with knowledge of all political intrigues. According to one story that spread in Persia in connection with the death of Allahverdi Khan, a few days prior to his death, Allahverdi Khan asked the person charged with the building of his tomb as to what was the state of construction of his eternal resting-place. The noble Khan was told that the work had been completed and that the tomb awaited his arrival. The Khan's entourage rebuked the builder for such an ill-considered answer, while Allahverdi Khan upheld the reply, saying that the time of this departure had already come. Apparently, the Shah too was well aware of how the discussion with Allahverdi Khan would end. The chronicler of Shah Abbas Eskander Monshî related the following legend: the Shah returned to Ispahan from a long journey. Allahverdi Khan returned from his province of Fars to meet the Shah (he must have been summoned). On spotting him, the Shah remarked to his fellow-travellers that Allahverdi Khan had a look of the other world. The chronicler adds: as the Shah had prophesied, a few days later the emir of emirs of Fars suddenly fell ill and died. The Shah knew also how the accidental death of the noble khan should be announced. He held a gorgeous funeral for his faithful beglarbeg; in the presence of Iran's high officials he buried Allahverdi Khan at the expense of the royal court. On the following day he visited Allahverdi's son Imam-Quli Khan, conferring on the latter all the offices and wealth of the deceased father, and in several months, in

October 1613, he left for a campaign in Georgia. Persian sources intimate that secret rumours were afloat among the population that the Shah had a hand in Allahverdi Khan's death. The secret stories of Persian sources were disclosed in European books. In 1635 Claude Malingre's book came out in Paris (S. Lazare Publisher) [19]. In connection with this affair the book says: "The Shah was highly insensed. The Khan of Shiraz, Allahverdi (Aloavardi) by name and the guardian of the Shah's harem and endowed with high authority, Qorchi (Kurchi) Bashi attempted to persuade the Shah to change his decision of personally marching against the Georgians. Because of this they failed to escape the Shah's anger: the Shah ordered to have Allahverdi Khan poisoned (he was actually poisoned). Before his death, in despair he bit his wife's hands. And Qorchi Bashi was caned on the Shah's order" [40, p. 64].

Thus, of the probable ways of the story of *The Man in the Panther's Skin* becoming known to the early-17th-century English intellectual circles, the relations of ethnical Georgians promoted to high offices at the Safavid royal court in Iran with European diplomats and with ambassadors sent to Europe from Iran seem to me most convincing. Immediately prior to the appearance of the story of MPS, the relations of Allahverdi Khan Undiladze, the well-known beylerbey and the closest confidant of the Shah with the English embassy, whose leader Antony Sherley travelled to Europe at the end of the 16th century as an envoy of Shah Abbas; Allahverdi Khan's interest in the political life of Kartli, his relations with the Georgian court, his and his family's literary interests promise new lines of research into this topic.

The fact is that Rustaveli's *The Man in the Panther Skin* as a literary source entered early-seventeenth-century English literature, giving rise to dramatic works highly popular at the time. This is one more newly-discovered example of the cultural bridge existing between East and West in the Middle Ages.

References:

1. Adam Olearius, *Relation du voyage de Moscovie, Tartarie, et de Perse... depuis l'An 1633 jusque en l'An 1639*. Paris 1661.
2. Aleksandre Orbeliani, *A brief story about Qaplan*: National Centre of Manuscripts, H2490 (in Georgian)
3. Aleksandre Orbeliani, *The ancestors of my house*: National Centre of Manuscripts, H2412α (in Georgian)
4. Allen, W. E. D. (ed.), Anthony Mango (tr.), *Russian Embassies to the Georgian Kings (1589-1605)*, vol. 2, Cambridge, 1970.
5. Antonio Gouvea, *Relations des grandes guerres et victoires obtenues par le roi de Perse de Chah-Abbas contres les empereurs de Turquie Ahmet et Muhamet*: Tradiut de partougais. Roven, 1646.
6. Antony Sherley, *Sir Antony Sherley, His Relation of his Travels into Persia*. London, 1613. (rep. 1972)
7. Arakel Davrizhetsi, "Livre d'Histoires" : Des historiens arméniens des 16e et 17e siecles, vol.1. Tr. M. F. Brosset. St. Petersburg 1873; *The Evidence of Arakel Davrezhetsi on Georgia*: Translated by K. Kutsia. Tbilisi, 1974. (in Georgian)
8. Archil II, Bagrationi, *Conversation of Teimuraz and Rustaveli: Complete Works*. Tbilisi, 1999. (in Georgian)
9. Beaumont, F. and Fletcher, J., *Philaster or, Love Lies A-Bleeding*: Edited by Andrew Gurr. Manchester University Press, 2003.
10. Beaumont, F. and Fletcher, J., *A King and No King*: Edited by Lee Bliss. Manchester University Press, 2004.
11. Bîjan, [Târikh-e Rostam Khân]: British Library, MS. Add. 7655; *La Vîtaei Tempî di Rostam Khan (edizione e traduzione del ms. British Library Add. 7655)*: Ed. Giorgio Rota. Ph. D. Thesis. Istituto Universitario Orientale, Naples, 1996.
12. "The Chronicle of the Carmelites and Papal Mission in Persia XVII-XVIII Centuries", v.1, London, 1939.
- 12a. Don Pietro Avitabile, *Evidence on Georgia*: trans. by B. Giorgadze. "Metsniereba", Tbilisi, 1977. (in Georgian)
13. Eskander Monshî, *Târikh-e 'âlam-ârê-ye 'Abbâsî*: ed. Îraj Afshâr. Tehran, 1971-72; Vladimer Puturidze, *The Evidence of Eskander Monshî on Georgia*. Tbilisi, 1969. (in Georgian)

14. Fakhruddin Gorgani, *Vis and Ramin*: English translation by Dick Davis. Penguin Classics.
15. Parsadan Gorgijanidze, *The History of Parsadan Gorgijanidze*: Ed. by S. Kakabadze. Tbilisi, 1926. (in Georgian)
16. Fazlî Khûzânî al-Esfahânî, *Afzal al-tavârikh*. University of Cambridge, MS Dd. 5.6.
17. Ioane Bagrationi, *Description of the Names of the 'tavadis' and 'aznauris' living in Georgia*: Ed. by M. Katselashvili. Tbilisi, 1997. (in Georgian)
18. Jolâl al-Dîn Monajjem, *Târîkh-e 'Abbasî*: Ed. Seyf-allâh Vaḥîdniyâ. Tehran, 1987-88; British Library, MS Or. 6263.
19. Malingre Claude, *Histoires Tragiques de notre Temps, par sieur de S. Lazare Historiographe*. Paris, 1635.
20. Mir Mohammad Sa'îd Mashîzî, *Tarzkere-ye Şafavîye-ye Kermân*: Ed. Moḥammad Ebrâhîm Bâstanî-Pârîzî. Tehran, 1990-91.
21. Pietro della Valle, *Informazione della Giorgia datta alla Santita di nostro Signore Urbano VIII...*, Roma, 1627.
22. Pietro della Valle, *I vioggi di Pietro della Valle, Lettre della Persia, vol. I*. Eds. F. Gaeta and L. Lockhart, Roma, 1972.
23. *The Ramayana of Valmiki: An Epic of Ancient India: Sundarakanada*. Princeton University Press, 1997.
24. *Relations de Don Juan de Persia dirigidas a la Magestad Chatolica de Don Philippe III, Rey de las Españos*. Valladolid, 1604.
25. Sekhnia Chkheidze. *The Life of Georgia of Sekhnia Chkheidze*: Ed. by D. Chubinashvili. St. Petersburg, 1854. (in Georgian)
26. *The Story of Leyla and Majnun by Nizami*: Trans. and ed. Dr. Rudolf Gelpke. New Lebanon, NY 1997.
27. Valîqolî Shâmlû, *Qeşaş al-Khâqanî*: Ed. Ḥasan Sâdât-Nâşerî. vol. 1-2. Tehran, 1992-96.
- 27a. Babaie, S., Babayan, K., Baghdiantz-McCabe, I., Farhad, M., *Slaves of the Shah. New Elites of Safavid Iran*. I. B. Tauris, London, New York, 2004.

Scholarly Literature:

28. Falsafi, N., *The Life of Shah Abbas the First*: translated from the Persian by L. Zhorzholiani. Tbilisi University Press, Tbilisi, 2003. (in Georgian)
29. Finkelpearl, P. J., *Court and Politics in the Plays of Beaumont and Fletcher*. Princeton University Press, Oxford, 1990.
30. Gabashvili, V., *The Undiladze Feudal House in Iran of the 16th-17th c.: Questions of the History of the Near East*, v. II, Tbilisi, 1972. (in Georgian)
31. Gerson, A. J., *The Organization and Early History of the Muscovy Company*. New York, 1912.
32. Khintibidze, E., *Negotiations between the Georgian and Spanish Kings at the End of the Fifteenth Century: Mediterranean Historical Review*. vol. 6, no. 2, London, December, 1991, pp. 78-85.
33. Khintibidze, E., *Georgian-Byzantine Literary Contents*. Adolf-Hakkert-Publisher, Amsterdam, 1996.
34. Khintibidze, E., *Georgian Literature in European Scholarship*. Adolf-Hakkert-Publisher, Amsterdam, 2001.
35. Khintibidze, E., *Rustaveli's The Man in the Panther Skin and European Literature*. Bennet and Bloom, London, 2011.
36. Maeda, H., *On the Ethno-Social Background of Four Gholam Families from Georgia in Safavid Iran: Studia Iranica*. tome 32. Paris, 2003, p. 243-278.
- 36a. Maeda, H., *New evidence on Allahverdi Khan in volume three of Afdal al-Tawarikh: Proceedings of the scholarly conference dedicated to the 90th birthday of Valerian Gabashvili*. Tbilisi, 2001. (in Georgian)
37. Marr, Yu. N., *Concerning the exhibition of the copies of the Ali-Kapu frescoes: Materials for the history of Georgia and Caucasia*. Issue VII, 1937. (in Russian)
- 37a. Pavliashvili, K., *The English Brothers Antony and Robert Sherley in the Vatican-Iran Diplomatic Arena: Georgian Diplomacy*, 4, Tbilisi, 1997. (in Georgian)
38. Ross, E. Denison, *Sir Antony Sherley and his Persian Adventure*. London, 1933.

39. Svanidze, M., *Essays on Georgian-Ottoman History*. Tbilisi, 1990.
(in Georgian)
40. Tabaghua, I., *Georgia in Europe's Archives and Libraries*. III, "Metsniereba" Publisher, Tbilisi, 1987. (in Georgian)
41. Waith, E. M., *The Pattern of Tragicomedy in Beaumont and Fletcher*. Archon Books, 1969.

**ლიტერატურული პარალელები:
გალაკტიონ ტაბიძე და ჰენრი ლონგფელო**

ნათია სიხარულიძე

შოთა რუსთაველის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტის „გალაკტიონის კვლევის ცენტრის“ მეცნიერ-თანამშრომელი. ივანე ჯავახიშვილის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტი.

რეზიუმე: ნაშრომში გაანალიზებულია გალაკტიონ ტაბიძის ადრეული შემოქმედების ის ნიმუშები, რომლებიც სიახლოვეს ამჟღავნებენ პოპულარული ამერიკელი რომანტიკოსი მწერლის ჰენრი უოდსუორთ ლონგფელოს პოეზიასთან.

გალაკტიონ ტაბიძის უსათაურო ლექსში („...ოდესღაც, სადღაც მარტოობაში“) მეორდება ლონგფელოს ლექსის ”ისარი და სიმღერა” ბოლო სტრიქონები, მაგრამ ნაწარმოებთა შორის არსებული მსგავსება მხოლოდ ამით შემოიფარგლება. ქართველი პოეტი ამერიკელი მწერლის სიტყვებს განსხვავებულ, თავისი ლირიკისათვის ნიშანდობლივ კონტექსტში ათავსებს, საკუთარი პოეტური სისტემის ელემენტად აქცევს.

გალაკტიონის ლექსში „შემოდგომის დღე“ შენარჩუნებულია ლონგფელოს „წვიმიანი დღის“ განწყობილებაც და ფორმისეული თავისებურებებიც, მაგრამ შეცვლილია ამ განწყობილების გამომწვევი მიზეზი და ფორმისეულ ელემენტთა გამოყენების პრინციპი. არსებითი ამ შემთხვევაში შინაარსობრივი განსხვავებაა. მსგავსი პეიზაჟის ფონზე სატრფიალო მოტივის შემოტანის შედეგად „შემოდგომის დღე“ სცილდება ლონგფელოს ლექსის პრობლემატიკის სფეროს და ბუნებრივად თავსდება გალაკტიონის სიყვარულის თემაზე შექმნილ ნაწარმოებთა შორის.

ქართველი პოეტის მიმართება ამერიკელი ავტორის ლირიკასთან თავსდება ინტერტექსტუალობის ფარგლებში.

საკვანძო სიტყვები: *ინტერტექსტუალობა, გალაკტიონი, ლონგფელო.*

გალაკტიონ ტაბიძე (1891-1959) უდიდესი ქართველი ლირიკოსია. მის სახელთან არის დაკავშირებული ქართული პოეზიის ორგზისი რეფორმა. გალაკტიონის როლი ქართული ლიტერატურის ისტორიაში ისეთივე მნიშვნელოვანია, როგორც – სიმბოლიზმის საუკეთესო წარმომადგენლებისა ევროპასა და რუსეთში. XX საუკუნის დასაწყისში გალაკტიონმა შემოქმედებითად გაიზიარა სიმბოლიზმის მიღწევები და მოახდინა ევროპული კულტურის თავისებურებების ეროვნულ ტრადიციებთან შერწყმა, რის შედეგადაც ქართული პოეზია ზოგადკულტურულ არეალში მოექცა.

გალაკტიონ ტაბიძის ადრეული შემოქმედების შესახებ ორი, ურთიერთ საპირისპირო თვალსაზრისი არსებობს. ტრადიციული შეხედულებით, 1908-1914 წლები გალაკტიონისათვის ლიტერატურული შეგირდობის ხანაა [1, გვ. 111], აღნიშნული პერიოდის მისი ლირიკა სტილური სიჭრელითაა აღბეჭდილი და XIX საუკუნის პოეზიის ინერციას ექვემდებარება [7, გვ.13].

განსხვავებული თვალსაზრისით, გალაკტიონის ადრეული ლირიკა მისი შემოქმედების განსაკუთრებული ეტაპია, თავისი პირველი წიგნის მიხედვით გალაკტიონი გარკვეული მსოფლალქმის და სტილის დასრულებული პოეტია [2, გვ. 77], შესაბამისად - გალაკტიონის 1908-1914 წლების შემოქმედება გზაა “არტისტული ყვავილებისკენ” [3, გვ. 319].

სამწუხაროდ, იმ მკვლევართა უმეტესობა, ვინც გალაკტიონის მიმბაძველობაზე მსჯელობს, მხოლოდ ცალკეული სტრიქონების დამოწმებით შემოიფარგლება.

წინამდებარე ნაშრომში გაანალიზებულია გ. ტაბიძის ის ნაწარმოებები, რომლებიც სიახლოვეს ამჟღავნებენ პოპულარული ამერიკელი რომანტიკოსი მწერლის ჰენრი უოდსუორთ ლონგფელოს პოეზიასთან (1807-1882) და ნაჩვენებია გალაკტიონის მიმართების ხასიათი უცხოელი ავტორის ცნობილ ნაწარმოებებთან.

**1. „...ოდესღაც, სადღაც, მარტოობაში“ და “The arrow
And the Song”**

გალაკტიონ ტაბიძის ერთ-ერთი უსათაურო ლექსის (“...ოდესღაც, სადღაც, მარტოობაში”) რამდენიმე სტრიქონი ამერიკელი პოეტის ჰენრი უოდსუორთ ლონგფელოს ნაწარმოებს გვახსენებს: ლირიკული გმირი ორივე შემთხვევაში მეგობრის გულში პოულობს დაკარგულ (დავიწყებულ) სიმღერას:

ხანი გავიდა, გადამავიწყდა
სიმღერა სადღაც, ოდესმე თქმული,
სანამ არ ვპოვე მეგობრის გულში
ღრმად ჩაქსოვილი და შენახული. [5, გვ.126]

And the song, from beginning to end,
I found again in the heart of a friend. [11, გვ.68]

(სიმღერა კი, თავიდან ბოლომდე,
მე კვლავ ვიპოვე მეგობრის გულში).

ეს მსგავსება შეუნიშნავი არ დარჩენილა. ნაწარმოებებს შორის კავშირზე ი. კენჭოშვილმა მიუთითა. „ლონგფელოს ლექსის „სიმღერა და ისარის“ ვარიაციაა გ. ტაბიძის „სიმღერა“ („ოდესღაც, სადღაც...” 1911)”, - წერს მკვლევარი [6, გვ. 281].

თუ გავიზიარებთ შეხედულებას გალაკტიონის ადრეული შემოქმედების შეგირდული ხასიათის შესახებ, შეგვიძლია 1911 წლით დათარიღებული „...ოდესღაც, სადღაც, მარტოობაში” ლონგფელოს ლექსის ვარიაციად ჩავთვალოთ. თუმცა, უფრო მართებული იქნებოდა, მანამდე ეს ორი ნაწარმოები ერთმანეთისთვის შეგვედარებინა.

როგორც ცნობილია, გალაკტიონი ინგლისურ ენას არ ფლობდა. ქართულად „ისარი და სიმღერა” მხოლოდ XX საუკუნის მეორე ნახევარში ითარგმნა. სავარაუდოდ, პოეტი ლონგფელოს ლექსის რუსულ თარგმანს უნდა გასცნობოდა. „ისარი და სიმღერა” რუსულად XIX საუკუნეშივე თარგმნეს, XX საუკუნის დასაწყისში კი უამრავი რუსული თარგმანი არსებობდა. გალაკტიონ ტაბიძის ნაწარმოებთან

ქრონოლოგიურად ყველაზე ახლოს არის ა. მილორადოვიჩის მიერ ნათარგმნი „ისარი და სიმღერა“ („Сказки, переводы и стихотворения“, 1904).

ლონგფელოსა და გალაკტიონის ლექსების შედარებისას ყურადღებას იქცევს ნაწარმოებებს შორის არსებული მნიშვნელოვანი შინაარსობრივი განსხვავება. „ისარი და სიმღერა“ სამი სტროფისგან შედგება: პირველ და მეორე სტროფში ისრისა და სიმღერის დაკარგვის, ხოლო მესამეში - მათი პოვნის შესახებ გვიამბობს ლირიკული გმირი. ვიმოწმებ ლონგფელოს ლექსსა და ა.მილორადოვიჩის მიერ შესრულებულ რუსულ თარგმანს:

I shot an arrow into the air,
It fell to earth, I knew not where;
For, so swiftly it flew, the sight
Could not follow it in its flight.

I breathed a song into the air,
It fell to earth, I knew not where;
For who has sight so keen and strong,
That it can follow the flight of song?

Long, long afterward, in an oak
I found the arrow, still unbroke;
And the song, from beginning to end,
I found again in the heart of a friend. [11, გვ .68]

На воздухъ я стрелу спускалъ,
Где та упала, я не зналъ,
Въ полете молнийъ быстрей
Могъ разве взоръ поспеть за ней?

На воздухъ песню я шепталъ,
Где та исчезла, я не зналъ,
Кто жъ вдаль такъ быстро взоръ метнетъ,
Чтобъ песни проследить полетъ?

Вонзенной въ дубъ, года спустя
Цела нашлась стрела моя;
И въ сердце друга сбереглась
Моя вся песнь и вновь нашлась. [10, გვ.79]

გალაკტიონთან ისრის შესახებ არაფერია ნათქვამი. აქ დაკონკრეტებულია ის, თუ რა ვითარებაში იპოვა ლირიკულმა გმირმა სიმღერა (ერთხელ, როდესაც გზად მივდიოდი, /მე მოვისმინე ჩემივ ნაღველი...~) და, რაც მთავარია, გამჟღავნებულია `გადავიწყებული` სიმღერის შინაარსი: `ჩემი სიმღერა ქვითინი იყო, / სულით ობლობას კვნესოდა ქნარი, _ წერს პოეტი. სწორედ სულით ობლობის, მარტოობის მოტივი განასხვავებს გალაკტიონის ლექსს ლონგფელოს ნაწარმოებისაგან.

გალაკტიონის ლექსში ლირიკული გმირი გვიმხელს სულიერი ობლობის მიზეზსაც _ ეს არის `დაგვიანებული` სიყვარული:

და ვერ ვივიწყებ ქალწულის სახეს
სადღაც, ოდესმე ფიქრში ზმანებულს,
შემდეგ ახდენილს სინამდვილეში,
მაგრამ... საკმაოდ დაგვიანებულს. [5, გვ. 126]

დაგვიანებული სიყვარულის, ისევე როგორც სულიერი ობლობის თემა, ამ ნაწარმოებს გალაკტიონის ადრეულ ლირიკასთან აკავშირებს. გავიხსენოთ, თუნდაც, `ვწყველი სიყვარულს`, სადაც სულით ობლობის განცდა სიყვარულით არის გამოწვეული. ლირიკული გმირი წყევლის სიყვარულს, რადგან `აწ გვიან არის` და `იმგვარი ტრფობა არ შეუძლია არც სულს და არც გულს...~

გასათვალისწინებელია ისიც, რომ `მწუხარე`, სევდიანი სიმღერის დავიწყების (ან პირიქით, მოსმენის) მოტივი ხშირად მეორდება გალაკტიონის შემოქმედებაში (`მეგობარს`, `სიტყვა პოეტის`, `შორი ალერსი`, `კორდზე`). ამ თვალსაზრისითაც, `...ოდესღაც, სადღაც, მარტოობაში` მჭიდროდაა დაკავშირებული გ. ტაბიძის ადრეულ ლირიკასთან.

როგორც ჩანს, გალაკტიონის ყურადღება ლონგფელოს ნაწარმოების ბოლო ფრაზამ ("And the song, from beginning to

end/ I found again in the heart of a friend". "И в сердце друга
сбереглась/ Моя вся песнь и вновь нашлась.") მიიპყრო. მან ეს
სტრიქონებ თავის ლექსში გაიმეორა, მაგრამ ნაწარმოებთა
შორის მსგავსება მხოლოდ ამით შემოიფარგლება. ქართველი
პოეტი ამერიკელი მწერლის სიტყვებს განსხვავებულ, თავისი
ლირიკისათვის ნიშანდობლივ კონტექსტში ათავსებს,
საკუთარი პოეტური სისტემის ელემენტად აქცევს. ამკარაა, რომ
გალაკტიონი იცნობს ლონგფელოს ამ ლექსს და იგი აძლევს
ქართველ პოეტს შემოქმედებით იმპულსს, მაგრამ ამის გამო,
შეუძლებელია, "...ოდესღაც, სადღაც, მარტოობაში"
ლონგფელოს ნაწარმოების უბრალო ვარიაციად ჩაითვალოს.

2. "შემოდგომის დღე" და "The Rainy Day"

"შემოდგომის დღე" გალაკტიონის ადრეული ლირიკის
ერთ-ერთ საუკეთესო ნიმუშად ითვლება. აკაკი ხინთიბიძე ამ
ლექსს 1914 წლის კრებულის პირველხარისხოვან ნაწარმოებად
მიიჩნევდა [8, გვ.188], რევაზ თვარაძე კი აღნიშნავდა, რომ
"შემოდგომის დღის" განწყობილება და სახეები მოულოდნელი
იყო მეოცე საუკუნის დასაწყისის ქართული პოზიისათვის [4,
გვ. 109].

ლექსის შთამბეჭდაობა ალბათ არ გაუფერულდება, თუ ვიტყვი,
რომ იგი, ჩემი დაკვირვებით, ამერიკელი მწერლის ჰენრი
უოდსუორთ ლონგფელოს "წვიმიან დღესთან ("The Rainy Day")
ამჟღავნებს გარკვეულ სიახლოვეს. ორივე ნაწარმოები
დაახლოებით ერთნაირად - "ნაღვლიანი" დღის აღწერით
იწყება:

შემოდგომის დღე, შემოდგომის დღე!
დღე ნაღვლიანი, ღონემიხდილი;
როგორ ეკვრება ცას ბნელი ჩრდილი,
როგორ ირხევა გამარცხული ტყე...
შემოდგომის დღე, შემოდგომის დღე!

სცვივა და სცვივა ხეებს ფოთოლი,
გაყვითლებული, უდროოდ მჭკნარი;

დაბერავს რისხვით, დაბერავს ქარი,
გაყვითლდა მდელო, გაყვითლდა მოლი...
სცვივა და სცვივა ხეებს ფოთოლი. [5, გვ.136]

The day is cold, and dark, and dreary;
It rains and the wind is never weary;
The vine still clings to the mouldering wall,
But at every gust the dead leaves fall,
And the day is dark and dreary. [11, გვ.16]

(დღე ცივია, ბნელი და მოღუშული,
წვიმს და ქარი ქრის შეუჩერებლად,
ვაზი კვლავ ეკვრის ხავსიან კედელს,
მაგრამ ქარის ყოველ დაბერვაზე
მას მკვდარი ფოთლები სცვივა,
დღე კი ბნელია და მოღუშული).

გარდა პეიზაჟისა, ლექსებს სხვა საერთოც აქვთ: ლირიკული გმირი გალაკტიონთან, ისევე როგორც ლონგფელოსთან, გამქრალ, დაკარგულ ოცნებაზე (იმედებზე) დარდობს („გამიქრა სულის ოცნება წმინდა“; „The hopes of youth fall thick in the blast“) და მიუხედავად მწუხარებისა, ორივე მათგანი ცდილობს თავი დაიმშვიდოს („დამშვიდდი, გულო“; „Be still, sad heart!“).

შემოდგომასთან დაკავშირებული სევდიანი განწყობილება ლირიკაში გავრცელებული მოტივია და რომ არა სხვა გარემოებანი, მხოლოდ ამ მოტივის მიხედვით ლექსების მსგავსებაზე საუბარი დამაჯერებელი არ იქნებოდა. ვფიქრობ, ნაწარმოებთა ურთიერთმიმართების დასადგენად განსაკუთრებით საყურადღებო სტროფიკის იგივეობაა. ორივე ლექსი ხუთტაეპიანი სტროფებისაგან შედგება, სტროფის ეს სახეობა კი, თუ კლასიკური იამბიკოსა და მუხამბაზის ფორმებს არ ჩავთვლით, ახალი ქართული პოეზიისათვის ნაკლებად დამახასიათებელია.

გასათვალისწინებელია კავშირი გართიმვის სისტემებს შორისაც: მართალია, გალაკტიონთან ლონგფელოს ნაწარმოების

რითმათა წყობა (ააბბა) ზუსტად არ მეორდება, მაგრამ შენარჩუნებულია წვიმიანი დღისათვის~ ნიშანდობლივი თავისებურება: თითოეულ სტროფში ერთმანეთთან გართიმულია სამი სტრიქონი, დანარჩენ ორს კი სხვა რითმა აქვს. ა. ხინთიბიძე აღნიშნავს, რომ „ხუთტაეპიანი სტროფის რითმათა აღნიშნული კომბინაცია პრინციპულად განსხვავებულია ტრადიციული ხუთტაეპიანი სტროფის რითმათა კომბინაციებისაგან“ [9, გვ.71].

ძალიან მნიშვნელოვანია რეფრენის გამოყენების ერთნაირი პრინციპიც: ლონგფელოსთან ლექსის ყველა სტროფი მსგავსი სტრიქონებით იწყება და მთავრდება (გამონაკლისი მხოლოდ მესამე სტროფის პირველი სტრიქონია). ასეთივე სტრუქტურა აქვს შემოდგომის დღის~ პირველ და მეორე სტროფსაც.

გალაკტიონისა და ლონგფელოს სხვა ნაწარმოებების („...ოდესღაც, სადღაც, მარტოობაში~ და “The Arrow and the Song”) მიმართებაზე საუბრისას გამოვთქვი ვარაუდი, რომ ქართველი პოეტი ამერიკელი მწერლის შემოქმედებას ა. მილორადოვიჩის წიგნში `Сказки, переводы и стихотворения~ უნდა გაცნობოდა. ამავე კრებულშია დაბეჭდილი წვიმიანი დღეც~. ვიმოწმებ ლონგფელოს ლექსსა და მის რუსულ თარგმანს:

The day is cold, and dark, and dreary;
It rains and the wind is never weary;
The vine still clings to the mouldering wall,
ut at every gust the dead leaves fall,
And the day is dark and dreary.

My life is cold, dark, and dreary;
It rains, and the wind as never weary;
My thoughts still cling to the mouldering past,
But the hopes of youth fall thick in the blast,
And the days are dark and dreary.
Be still, sad heart! And cease repining;
Behind the clouds is the sun still shining;

The fate is common fate of all,
Into each life some rain must fall,
Some days must be dark and dreary. [11, გვ. 16]

День скучень, холодень и темень
Дождь льет и выхрь неугомонень,
Лоза къ стене истлевшей льнетъ,
Съ нея листь блеклый ветер рветъ
И день томителень и темень.

Так векъ мой холодень и темень,
Дождь летъ и выхрь неугомонень.
Льну къ невозвратному мечтой,
Сны вянуть юные толпой,
Рядъ дней томителень и темень.

О Скорбный духъ! Смири стенанье
За тучей кроется сиянье;
У всех людей твой горький гнетъ
Во всякой жизни дождь идетъ,
Межъ днями день бывает темень. [10, გვ.80]

ყოველივე ამის გათვალისწინების შემდეგ, შეიძლება ითქვას, რომ გალაკტიონთან აშკარად ჩანს წვიმიანი დღიდან მიღებული შთაბეჭდილების კვალი. თუმცა, გარდა მსგავსებისა, ლექსებს შორის არის მნიშვნელოვანი შინაარსობრივი განსხვავებაც: ამერიკელი მწერლის ნაწარმოებისათვის უცნობია გალაკტიონის ლირიკული გმირის `იდუმალი გრძნება~, `გამოუთქმელი შვება~:

სავსე ვარ რაღაც იდუმალ გრძნებით,
გამოუთქმელი მიტაცებს შვება.
რა არის იგი – ბედნიერებით
გამოწვეული უბედურება,
თუ უბედობა სიმწარე-ვნებით? [5, გვ. 136]

სევდიან განწყობილებას თითოეულ ლექსში განსხვავებული მიზეზი აქვს: ლონგველოსთან – ცივი და

ბნელი ეპოქა, გალაკტიონთან – სიყვარულისაგან გამოწვეული გულგატეხილობა. შესაბამისად, თავსაც სხვადასხვაგვარად იმშვიდებენ ლირიკული გმირები: ერთს ის ანუგეშებს, რომ ირგვლივ ყველა იტანჯება, მეორეს კი – გამქრალი ვნებისა და სიხარულის დაბრუნების იმედი:

დამშვიდდი, გულო, შეგიყვარდება
ვინმე ამქვეყნად... დამშვიდდი, გულო!
წავა დღეები უსიხარულო,
ისევ აღდგება გამქრალი ვნება,
ჩემო ოცნებავ და სიყვარულო! [5, გვ. 137]

გალაკტიონი ლექსს `შემოდგომის დღეს` არქმევს, რაც მხოლოდ წელიწადის დროის დაკონკრეტება არ არის. ამ სათაურით პოეტი ნაწარმოებს შემოდგომის თემაზე დაწერილ სხვა ლექსებთან აახლოებს. მნიშვნელოვანია ისიც, რომ გალაკტიონის ადრეულ ლირიკაში (`დგება ნაზი შემოდგომა`, `ჰორიზონტი ოდნავ ღელავს`) სწორედ შემოდგომის პეიზაჟთან, `ჭკნობის სუსხთან` არის დაკავშირებული ოდესღაც ნანახი სატრფოს – `ნაზი, ტკბილი ზმანების` გახსენება თუ მოლოდინი.

ამრიგად, გალაკტიონთან შენარჩუნებულია `წვიმიანი დღის` განწყობილებაც და ფორმისეული თავისებურებებიც, მაგრამ შეცვლილია ამ განწყობილების გამომწვევი მიზეზი და ფორმისეულ ელემენტთა გამოყენების პრინციპი. უფრო არსებითი, ამ შემთხვევაში, ჩემი აზრით, შინაარსობრივი განსხვავებაა: მსგავსი პეიზაჟის ფონზე სატრფიალო მოტივის შემოტანის შედეგად `შემოდგომის დღე` შორდება ღონგველოს ლექსის პრობლემატიკის სფეროს და ბუნებრივად თავსდება გალაკტიონის სიყვარულის თემაზე შექმნილ ნაწარმოებთა შორის.

დასკვნის სახით უნდა ითქვას, რომ ამგვარი ტიპოლოგიური ხასიათის მიმართება როგორც ქართველ, ისე უცხოელ ავტორებთან, გალაკტიონ ტაბიძის ადრეული შემოქმედების ერთ-ერთ საყურადღებო ასპექტს წარმოადგენს. პოეტი ხშირ შემთხვევაში წაკითხული ლექსიდან მიღებული შთაბეჭდილებით ქმნის ახალ ნაწარმოებს, რომელიც

დაკავშირებულია თავის ლიტერატურულ წყაროსთან, მაგრამ ამავე დროს დამოუკიდებელი პოეტური ტექსტია. ეს ფაქტი გალაკტიონოლოგიურ ლიტერატურაში სათანადო არგუმენტაციის შედეგად შეფასებულია, როგორც ტრადიციული მასალის ტრანსფორმირება, რომელიც სხვადასხვა ხარისხით ხდება: ზოგჯერ იგი პოეტური სახის გადააზრებაში თუ ლოკალურ აზრობრივ დაპირისპირებაში ვლინდება, ზოგჯერ კი კონცეფციათა სხვაობის სახეს იღებს [3, გვ.484]. ვფიქრობ, ამ თვალსაზრისის კიდევ ერთი დადასტურება გალაკტიონის ლონგფელოსთან მიმართების ზემოთ წარმოდგენილი ანალიზიც გახლავთ.

დამოწმებული ლიტერატურა:

1. ასათიანი, გ., გალაკტიონ ტაბიძის პოეტიკა (სიმბოლისტური პერიოდი): *ქ. ცისკარი*, 8, 1967
2. დოიაშვილი, თ., გალაკტიონის პოეტიკის სათავეებთან (მეტრიკა, რითმა, სტროფიკა): *კრ. ჭაშნიკი*. თბილისი, 1984.
3. დოიაშვილი, თ., გზა „არტისტული ყვავილებისკენ“: *ლიტერატურული ძიებანი*, 2005, XXVI.
4. თვარაძე, რ., ლეგენდა გალაკტიონის ცხოვრებისა. თბილისი, 2004.
5. ტაბიძე, გ., თხზულებანი 12 ტომად. ტ. I. თბილისი, 1966.
6. ქსე, ტ., VI. თბილისი, 1981
7. ჩხენკელი, თ., წერილები. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1972.
8. ხინთიბიძე, ა., გალაკტიონი თუ ცისფერყანწელები. თბილისი, 1992
9. ხინთიბიძე, ა., გალაკტიონის პოეტიკა. თბილისი, 1987
10. Милорадович, А., *Сказки, переводы и стихотворения*. 1904.
11. Longfellow, H.W., *The Complete Poetical Works*. Boston, Mifflin, 1911

**Literary Parallels:
Galaktion Tabidze and Henry Longfellow**

Natia Sikharulidze

Researcher of the “Galaktion Study Centre”, Shota Rustaveli Institute of Georgian Literature

Abstract: The paper analyses the specimens of Galaktion Tabidze’s early works that evince closeness to the poetry of the popular American romantic poet Henry Wadsworth Longfellow.

In Galaktion Tabidze’s untitled poem (“...once, somewhere in solitude”) the last lines of Longfellow’s work (“The Arrow and the Song”) are repeated. However, the resemblance between the two works ends here. The Georgian poet places the words of the American poet in a different context, specific to his own lyric, turning them into an element of his own poetic system.

Galaktion’s poem “The Autumn Day” preserves the mood and peculiarities of form of Longfellow’s “Rainy Day”, but the cause of this mood and the principle of using form elements are altered. Semantic difference is essential in this case. As a result of introducing the motif of love against the backdrop of a similar landscape, the “Autumn Day” deviates from the problems of Longfellow’s poem and naturally finds its place among the works created by Galaktion on the love theme.

The relation of the Georgian poet to the lyric of the American author finds its exact place in the frame of intertextual boundaries.

Key words: *intertextuality, Galaktion, Longfellow*

Galaktion Tabidze (1891-1959) is the greatest Georgian lyricist. Two reforms of Georgian poetry are linked with his name. Galaktion’s role in the history of Georgian literature is as significant as that of the best representatives of symbolism in Europe and Russia. Early in the 20th century creatively conceptualizing the achievements of the new poetry, Galaktion blended the peculiarities of European

culture with national traditions; as a result Georgian poetry entered the general cultural area.

There are two mutually opposed views regarding the early poetry of Galaktion Tabidze. According to the traditional view, the 1908-1914 period is that of his literary apprenticeship [1, p. 111]. His lyrics of the cited period is imprinted with stylistic diversity, subjected to the inertia of 19th century poetry [7, p.13].

According to another view, Galaktion's early lyrics is a special stage in his creative work - judging by his first book he is an accomplished poet with a definite world view and style [2, p. 77], accordingly, 1908-1914 was the road of Galaktion to "Artistic Flowers"¹ [3, p. 319].

Regrettably, the majority of the researchers that speak of Galaktion as an imitator restrict themselves to citing only separate lines.

The present paper discusses those works of Galaktion that evince affinity with the poetry of the popular American romantic writer Henry Wadsworth Longfellow (1807-1882), and the character of Galaktion's relationship to the well-known works of the cited author.

**"...once, somewhere, in solitude" and
"The Arrow and the Song"**

In a poem of Galaktion, without a title ("...once, somewhere, in solitude") several lines are reminiscent of Longfellow's poem: in both cases the lyrical character finds the lost song in the heart of a friend:

"Time passed, I forgot
The song said somewhere, once,
Until I found it in the heart of a friend
Deeply woven and preserved." [5, p.126]
"And the song, from beginning to end,
I found again in the heart of a friend." [11, p. 68]

¹ "Artistic Flowers" – The second collection of Galaktion Tabidze's poems: *Crâne aux Fleurs Artistiques*, 1919.

This resemblance did not remain unnoticed. I. Kenchoshvili pointed to the link between the poems. “G. Tabidze’s “Song” (“...once, somewhere...”, 1911) is a variation of Longfellow’s poem “The Arrow and the Song”, - the researcher writes [6, p. 281].

If we share the view regarding the apprentice character of Galaktion’s early poetry, his poem “...once, somewhere, in solitude”, dated in 1911, may be taken for a variation of Longfellow’s poem. However, it would be right first to compare these two works.

As is known, Galaktion did not know English. “The Arrow and the Song” was translated into Georgian only in the second half of the 20th century. Presumably, the poet must have familiarized himself with the Russian translation of Longfellow’s poem. “The Arrow and The Song” was translated into Russian in the 19th century, while early in the 20th century numerous Russian translations were available. Chronologically closest to Galaktion’s work is A. Miloradovich’s translation of “The Arrow and The Song” („Сказки, переводы и стихотворения”, 1904).

In comparing the poems of Longfellow and Tabidze, a significant difference in content between them claims attention. “The Arrow and the Song” comprises three stanzas: in the first and second stanzas the lyrical character tells us about the loss of the arrow and the song, and in the third about finding them:

“I shot an arrow into the air,
It fell to earth, I knew not where;
For, so swiftly it flew, the sight
Could not follow it in its flight.

I breathed a song into the air,
It fell to earth, I knew not where;
For who has sight so keen and strong,
That it can follow the flight of song?

Long, long afterward, in an oak
I found the arrow, still unbroke;
And the song, from beginning to end,

I found again in the heart of a friend.“ [11,p. 68].

Nothing is said in Galaktion's poem about the arrow. He concretizes the situation in which the lyrical character found the song ("Once, when I was travelling on the road / I heard my own sorrow..."), and which is most important, the content of the "forgotten" song is disclosed: "My song was sobbing / the lyre groaned the solitude of the soul", - the poet writes. It is the solitude of the soul, the motif of loneliness that differs Galaktion's poem from that of Longfellow.

In Galaktion's poem the lyrical character discloses the reason of spiritual solitude. It is "belated love":

"And I cannot forget the image of the maiden
Somewhere, once dreamt in thought,
Then come true in reality,
But... rather belated." [5, p.126]

The theme of belated love, as well as that of spiritual solitude, links this work to Galaktion's early lyrics. Let us recall, for that matter, "I Curse Love", in which the feeling of spiritual solitude is caused by love. The lyrical character curses love, because "now it is late" and "neither the soul nor heart is capable of such love..."

It should also be foreseen that the motif of forgetting (or on the contrary, hearing) of a "sad", pensive song repeats often in Galaktion's works ("To a Friend", "The Word of the Poet", "Love from Afar", "On the Turf). From this standpoint too, "...once, somewhere, in solitude" is closely connected with Tabidze's early lyrics.

Galaktion's attention seems to have been attracted by the last phrase of Longfellow's work ("*And the song, from beginning to end/I found again in the heart of a friend*"). He repeated these lines in his poem. But the resemblance between the work is limited only to this. The Georgian poet places the words of the American writer in a different context, characteristic of his own lyrics, turning them into an element of his own poetic system. Obviously, Galaktion was familiar with this poem by Longfellow, and it gave an impulse to the

Georgian poet. Yet because of this "...once, somewhere, in solitude" cannot be considered a mere variation of Longfellow's work.

"The Autumn Day" And "The Rainy Day"

"The Autumn Day" is considered one of the best specimens of Galaktion's early lyrics. Akaki Khintibidze considered this poem to be a first-rate work of the 1914 collection (8, 188), while Revaz Tvaradze noted that the mood and images of "The Autumn Day" were unexpected for Georgian poetry of the twentieth century (4, 109).

The impressive force of the poem will probably not fade if I say that, in my observation, it evinces some closeness to Longfellow's "The Rainy Day". Both poems begin with the description of an almost same "dreary" day:

"The Autumn Day":

"The autumn day, the autumn day!
A day sad day and sapped of strength;
A dark shadow covers the sky
The robbed forest sways
The autumn day, the autumn day!

The leaves of the trees keep falling,
Turned yellow, withered prematurely;
It will blow with anger, the wind will blow,
The field has turned yellow, the sward has
turned yellow...

he leaves of the trees keep falling. [5, 136]

"The Rainy Day":

The day is cold, and dark, and dreary;
It rains and the wind is never weary;
The vine still clings to the mouldering wall,
But at every gust the dead leaves fall,
And the day is dark and dreary. [11, 16]

Apart from landscape, these poems have other things in common as well: the lyrical character with Galaktion, as well as with

Longfellow, is sorry for the vanished, lost dream (hopes) (“The pure dream of my soul has vanished”; “the hopes of youth fall thick in the blast”), and despite sadness, both try to calm themselves (“Be calm, heart”; “Be still, sad heart!”).

Sad mood connected with autumn is a widespread motif in lyrics and, were it not for other circumstances, talking of the resemblance of the poems according to this motif alone would not be convincing. Especially noteworthy in determining the interrelationship is, I believe, the sameness of the structure of stanzas. Both poems are composed of five-line stanzas. This variety of stanza, barring the classic iambic and mukhambazi forms, is hardly characteristic of Georgian poetry.

The link between the systems of rhyming should also be taken into account; to be sure, the **aabba** arrangement of Longfellow’s work is not repeated exactly by Galaktion, but the peculiarity characteristic of “The Rainy Day” is preserved: in each stanza three lines are interrhymed, while the remaining two have a different rhyme. A. Khintibidze notes that this combination of the rhymes of a five-line stanza essentially differs from the rhyme combinations of traditional five-line stanzas [9, 71].

The same principle of the use of refrain is also highly important: with Longfellow all stanzas of the poem begin and end similar lines, the first line of the third stanza being the only exception. The first and second stanzas of “The Autumn Day” have a similar structure.

When discussing the relationship of other works of Galaktion and Longfellow (“...once, somewhere, in solitude” and “The Arrow and The Song”), I supposed that the Georgian poet must have acquainted himself with the works of the American writer through the book of A. Miloradovich (“Сказки, переводы и стихотворения”, 1904). “The Rainy Day” appears in the cited collection:

“The day is cold, and dark, and dreary;
It rains and the wind is never weary;
The vine still clings to the mouldering wall,

But at every gust the dead leaves fall,
And the day is dark and dreary.

My life is cold, dark, and dreary;
It rains, and the wind is never weary;
My thoughts still cling to the mouldering past,
But the hopes of youth fall thick in the blast,
And the days are dark and dreary.

Be still, sad heart! And cease repining;
Behind the clouds is the sun still shining;
Thy fate is a common fate of all,
Into each life some rain must fall,
Some days must be dark and dreary.” [11, 16]

Taking all this into consideration, it may be said that a trace of an impression received from “The Rainy Day” is clearly seen in Galaktion’s poem. However, apart from resemblance, there is a considerable difference in content between the poems: the “mysterious sensation”, “inexpressible relief” of Galaktion’s lyrical character are unknown to the work of the American poet.

“I am full of some mysterious sensation,
I am fascinated by an inexpressible relief.
What is it – a misfortune
Caused by happiness

Or ill-fatedness caused by bitterness and passion?” [5, 136]

In each poem sad mood has differing causes: in Longfellow’s work cold and dark times, with Galaktion – disillusionment caused by love. Accordingly, both lyrical characters calm themselves in different ways: one takes comfort in the fact that all are suffering around him, and the other with the hope of the return of the vanished passion and love:

“Be calm, heart, you’ll love
Someone in this world... calm, heart!
The joyless days will go away,
The vanished passion will rise again,

My dream and love!" [5, 137]

Galaktion names the poem "The Autumn Day", which is not only a mere indication of the season of the year. Through this title the poet brings it close to his other works on the autumn theme. It is significant also that in Galaktion's early lyrics ("The Tender Autumn is Coming", "The Horizon is Swaying Slightly") the recalling or expectation of "the tender, sweet dream" of a love seen once are connected with an autumn landscape, "cold of wilting".

Thus, Galaktion retains the mood of "The Rainy Day" and the peculiarities of form, but the cause of this mood and the principle of the use of form elements are altered. I believe, in this case, the difference in the semantic content is more essential: as a result of introducing a love motif against the backdrop of a similar landscape, "The Autumn Day" deviates from the sphere of the problems of Longfellow's poem, naturally finding its place among Galaktion's works created on the theme of love.

It must be said by way of conclusion that such typological relation – both with Georgian and foreign authors – constitutes one of the noteworthy aspects of Galaktion Tabidze's early works. Frequently, the poet creates a new work by the impression received from a poem he has read. The new work is related to the literary source, yet it is an independent poetic text. In Galaktion Studies this fact is – on the basis of relevant argumentation – evaluated as transformation of traditional material, effected at different degrees: at times it is manifested in a re-evaluation of a poetic image or local semantic opposition, sometimes it assumes the shape of difference of conceptions (3, 484). I think, the above analysis of Galaktion's relation to Longfellow is one more proof of this point of view.

References:

1. Asatiani, G., The Poetics of Galaktion Tabidze (period of symbolism): "Tsiskari", 8, 1967. (in Georgian)

2. Doiashvili, T., At the Source of Galaktion's Poetics (metrics, rhyme, strophes): Coll. Papers "Chashniki". Tbilisi, 1984. (in Georgian)
3. Doiashvili, T., The Road to "Artistic Flowers": "Literaturuli Dziebani", XXVI, 2005. (in Georgian)
4. Tvaradze, R., Legend of the Life of Galaktion. Tbilisi, 2000. (in Georgian)
5. Tabidze, G., Works in 12 Volumes. v. I, Tbilisi, 1966. (in Georgian)
6. Georgian Soviet Encyclopedia. v. VI, Tbilisi, 1981. (in Georgian)
7. Chkhenkeli, T., Letters. Tbilisi, 1972. (in Georgian)
8. Khintibidze, A., Galaktion or the Blue Horns. Tbilisi, 1992. (in Georgian)
9. Khintibidze, A., Galaktion's Poetics. Tbilisi, 1987. (in Georgian)
10. Милорадович, А., Сказки, переводы и стихотворения. 1904. (in Russian)
11. Longfellow, H.W., The Complete Poetical Works. Boston: Mifflin, 1911. (in Georgian)

ალექსანდრე ჭეიშვილი ემიგრაციაში

ავთანდილ ნიკოლეიშვილი

ქუთაისის აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სრული პროფესორი, ქართული ლიტერატურის დეპარტამენტის ხელმძღვანელი, ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი.

რეზიუმე: საქართველოში ცხოვრებისა და მოღვაწეობის პერიოდში ალექსანდრე ჭეიშვილის (1903-1962 წწ.) ლიტერატურული მემკვიდრეობის ყველაზე მნიშვნელოვან ნიმუშად რომანი „ლელო“ (1938 წ.) იქცა, რომელშიც საბჭოთა პერიოდის ჩვენი ლიტერატურისათვის ფართოდ დამახასიათებელი ტენდენციურობით იყო წარმოსახული სოფლად კოლექტიური მეურნეობის დამკვიდრების პროცესი. თუმცა „ლელო“ გამონაკლისი არ ყოფილა და მწერლის მხატვრული ნაწარმოებების უმეტესობის უმთავრეს მიზანსაც, უპირველეს ყოვლისა, სწორედ ეპოქალური სინამდვილის განდიდება წარმოადგენდა.

იმდროინდელი ხელისუფლება ალ. ჭეიშვილს მის სამსახურში ამგვარი ერთგულებით დგომის გამო სათანადო პატივს მიაგებდა. ზემოთქმული გარემოების გათვალისწინებით, მით უფრო ძნელი ასახსნელია, რამ აიძულა ის, ოჯახი დაეტოვებინა და ემიგრანტი გამხდარიყო. როგორც ცნობილია, 1958 წელს მწერალი დასავლეთ გერმანიაში გადავიდა და იქაურ ხელისუფლებას პოლიტიკური თავშესაფარი თხოვა. ჩვენი საზოგადოების დიდი ნაწილის აზრით, გერმანიაში ალ. ჭეიშვილი საბჭოთა სპეცსამსახურების მიერ იყო შეგზავნილი. ამ მოსაზრების სიმართლეს ნათლად ადასტურებს თბილისში, გიორგი ლეონიძის სახელობის ლიტერატურის მუზეუმში, დაცული ის წერილები, რომელთაც ემიგრაციაში მყოფი მწერალი უგზავნიდა თავისი ოჯახის წევრებსა და სხვადასხვა ოფიციალურ პირებს ყოველგვარი შეზღუდვის გარეშე.

გარდა ხსენებული მასალებისა, ალ. ჭეიშვილის ემიგრანტული ცხოვრების საფუძვლიანად შესასწავლად უაღრესად დიდი მნიშვნელობა ექნება გერმანიაში არსებული მისი ხელნაწერების მოძიებასა და საქართველოში ჩამოტანას. მათი მეშვეობით უფრო

ნათელი წარმოდგენა შეგვექმნება სამშობლოდან მწერლის გადახვეწის განმაპირობებელ რეალურ გარემოებებსა და მისი ცხოვრების გერმანულ პერიოდზე.

საკვანძო სიტყვები: *ალექსანდრე ჭეიშვილი, ემიგრაცია, სპეცსამსახურები, გერმანია, ციტერმანი.*

საქართველოში ცხოვრებისა და მოღვაწეობის პერიოდში ალექსანდრე ჭეიშვილის (1903-1962 წწ.) ლიტერატურული მემკვიდრეობის ყველაზე მნიშვნელოვან ნიმუშად გასული საუკუნის 40-50-იანი წლების ჩვენს მწერლობაში საკმაოდ გახმაურებული რომანი „ლელო“ (1938 წ.) იქცა. ე. წ. სოციალისტური რეალიზმის იდეოლოგიური პრინციპებისადმი ერთგულებით დაწერილმა ამ ნაწარმოებმა, რომელშიც საბჭოთა პერიოდის ჩვენი ლიტერატურისათვის ფართოდ დამახასიათებელი ტენდენციურობით იყო წარმოსახული სოფლად კოლექტიური მეურნეობის დამკვიდრების პროცესი, მწერალს არა მარტო საქართველოში მოუტანა დიდი შემოქმედებითი წარმატება, არამედ მთელ საბჭოთა კავშირშიც.

კერძოდ, ალ. ჭეიშვილის რომანის გადამუშავებული ვარიანტები რამდენჯერმე გამოიცა საქართველოში, ნაწარმოები დაიბეჭდა რუსულ ენაზეც, 1950 წელს კი ხსენებული რომანის დაწერისათვის მწერალს სტალინური პრემია მიენიჭა. იმდროინდელ კრიტიკოსთა აზრით, ალ. ჭეიშვილის „ლელო“ მხოლოდ „ქართული პროზის თვალსაჩინო გამარჯვებას“ (ს. ჭილაია) კი არ წარმოადგენდა, არამედ მთელი საბჭოთა მწერლობის შენაძენიც იყო.

ალ. ჭეიშვილის რომანის ამგვარი შეფასება დღესდღეობით არა მარტო მასში აღწერილ ეპოქალურ მოვლენათა ყავლგასულობისა და სიყალბის გამოა მიუღებელი, არამედ მხატვრული ოსტატობის მხრივაც. კერძოდ, თავისი ლიტერატურული ღირსებებითა და სიტყვიერი ხელოვნებით „ლელო“ ამკარად ჩამოუვარდება იმავე თემაზე დაწერილ ისეთ ნაწარმოებებს, როგორებიცაა: კ. გამსახურდიას „მთვარის

მოტაცება”, ლ. ქიაჩელის „გვადი ბიგვა” და კ. ლორთქიფანიძის „კოლხეთის ცისკარი”.

ამას უნდა დავუმატოთ ისიც, რომ აღ. ჭეიშვილის ნაწარმოებში თუნდაც შენიღბული ფორმითაც კი არ ვლინდება ეპოქალური სინამდვილის ანტიუტოპიური წარმოსახვის ის ტენდენცია, რითაც ხსენებული რომანები (განსაკუთრებით კი „მთვარის მოტაცება”) ხასიათდებიან მეტ-ნაკლებად.

მწერლის შემოქმედებაში „ლელო” ზემოთქმული თვალსაზრისით გამოწვევის შემთხვევას არ წარმოადგენს და მისი ნაწერების უმეტესობის უმთავრესი მიზანი უპირველეს ყოვლისა სწორედ ეპოქალური სინამდვილის იდეოლოგიური ტენდენციურობით განდიდება იყო, რის გამოც იმდროინდელი ხელისუფლება გულუხვად მიაგებდა სათანადო პატივს. ამას თუნდაც ის ფაქტიც ადასტურებს, რომ მწერალი უცხოეთშიც ხშირად იყო ხოლმე მივლინებული, რაც იმ დროისათვის საკმაოდ იშვიათ მოვლენას წარმოადგენდა.

ყოველივე ზემოთქმულის გათვალისწინებით, თითქოსდა ძნელი ასახსნელიცაა და ერთი შეხედვით გაუგებარიც, რამ აიძულა იგი, ოჯახი დაეტოვებინა და ემიგრანტი გამხდარიყო. ამით იგი ხომ არა მარტო სამშობლოსთან წყვეტდა კავშირს, არამედ ფაქტობრივად მთელ თავის მანამდელ შემოქმედებასაც უკარგავდა ფასს - საბჭოთა კავშირში დაწერილი მისი ის ნაწარმოებები, რომელთა შექმნის უმთავრეს მიზანს სოციალისტური ეპოქის განდიდება წარმოადგენდა, დასავლეთ ევროპაში გადასახლებულს ხომ ნაკლებად გამოადგებოდა.

თავად მწერლის ხაზგასმით, მის მიერ გადადგმული ეს ნაბიჯი არამც და არამც არ უნდა შეფასებულიყო სამშობლოს ღალატად. ნათქვამის ნათელსაყოფად დავიმოწმებ ფრაგმენტს ცოლ-შვილისადმი გერმანიიდან გამოგზავნილი მისი ერთ-ერთი წერილიდან: „ყველაზე მეტად ამ პირველი კითხვის დასმა მიმძიმს: „როგორ ხართ?” მეფიქრება, რომ თქვენც და ჩვენებაც მაქედან მომდურავად შემომხედავთ და საყვედურით მომიგებთ, აბა, როგორ უნდა ვიყოთ, შენ თვითონ რას ფიქრობო. მართლაც ძნელი გამოცდის წინაშე დაგაყენეთ.

მაგრამ ღმერთმა იცის, ცუდის გულით და ცუდის ზრახვებით არაფერი გამიკეთებია. ყველაფერი ეს იმის გაგრძელებაა, რასაც მე მთელი ჩემი შეგნებული ცხოვრების მანძილზე თავსა და ხშირად თქვენს ინტერესებსაც ვწირავდი.”

როგორც ცნობილია, 1958 წლის შემოდგომაზე ალ. ჭეიშვილი შემოქმედებითი მივლინებით იმყოფებოდა გერმანიის დემოკრატიული რესპუბლიკის დედაქალაქ ბერლინში, საიდანაც დასავლეთ გერმანიაში გადავიდა და იქაურ ხელისუფლებას პოლიტიკური თავშესაფარი თხოვა.

მწერლის გერმანელი მეგობრის - ევგენია ციტერმანის აზრით, ამ ნაბიჯის გადადგმის დროს მწერალი უპირველეს ყოვლისა „საუკეთესო განზრახვითა და კეთილი სურვილით მოქმედებდა და სურდა, აღმოსავლეთის ადამიანი გაეცნო დასავლეთისთვის, გამოეძებნა საერთო ენა, რომელიც სულ უფრო და უფრო დგებოდა გაქრობის საფრთხის წინაშე. დიახ, მან ეს ნაბიჯი გადადგა ყველა ადამიანის თანადგომისა და დახმარების მიზნით, ინტელიგენციის ყველა წარმომადგენლის სასიკეთოდ, საბჭოთა აპარატის ტირანიისა და დიქტატურის, მისი არაგონივრული მთავრობის გვერდის ავლით.” ამ ნაბიჯის გადადგმით მან „არა თუ მიატოვა თავისი ოჯახი, არამედ მთლიანად მოიკვეთა იგი. ასევე უარი თქვა მან უნივერსიტეტის ლექტორის გვარიან შემოსავალზე, მატერიალურად უზრუნველყოფილ ცხოვრებაზე და გაწყვიტა ის „ოქროსფერი აბლაბუდა”, რომელშიც სულ უფრო და უფრო ეხვეოდა საბჭოთა ქვეყანაში მცხოვრები ინტელიგენციის ფენა. ახლა იგი საკუთარ აზრებს უკვე შეუზღუდველად გაანდობდა დასავლეთს.”

ე. ციტერმანისაგან განსხვავებით, ჩვენი საზოგადოების არც თუ მცირე ნაწილმა გერმანიაში ალ. ჭეიშვილის დარჩენის ფაქტი მწერალზე საბჭოთა კავშირის სპეცსამსახურების ზეწოლით მიღებულ გადაწყვეტილებად მიიჩნია. მის მიერ ამ გადაწყვეტილების მიღების განმაპირობებელ ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ფაქტორად ისიც უსათუოდ იქნებოდა ქცეული, რომ ალ. ჭეიშვილი შესანიშნავად ფლობდა ევროპულ, განსაკუთრებით კი გერმანულ, ენებს.

როგორც ალ. ჭეიშვილის ემიგრანტობის დროინდელი წერილებიდან თვალნათლივ ჩანს (ალ. ჭეიშვილის პირადი წერილები იხ: გ. ლეონიძის სახელობის ქართული ლიტერატურის მუზეუმი, ალ. ჭეიშვილის პირადი ფონდი, #27102), მწერალი მის მიერ გადადგმულ ნაბიჯს სამშობლოსა და მახლობელ ადამიანთა ღალატად კი არ მიიჩნევდა, არამედ, პირიქით, ქვეყნის სასიკეთოდ გამიზნულ საქმედ. იგი მეუღლესა და შვილებს დაბეჯითებით არწმუნებდა იმაში, რომ ეს გადაწყვეტილება, რის შედეგადაც იგი მხოლოდ გარკვეული დროის განმალობაში შორდებოდა მშობელ ქვეყანას, მან უპირველეს ყოვლისა საქვეყნო ინტერესების გათვალისწინებით მიიღო და არა პიროვნული კეთილდღეობის გასაუმჯობესებლად.

თუ მწერალი გერმანიიდან გამოგზავნილ თავის წერილებში ამ და მსგავს საკითხებზე მსჯელობის დროს გულწრფელი იყო და ასეთ რამეებს მისი ოჯახის აქაური „მწყემსებისათვის“ თვალის ასახვევად არ წერდა, მაშინ ეს წერილები კიდევ უფრო განგვიმტკიცებენ ეჭვს იმასთან დაკავშირებით, რომ ემიგრაციაში იგი მართლაც ხელისუფლების სათანადო ორგანოების მიერ იყო გაგზავნილი გარკვეული დავალების შესასრულებლად.

ნათქვამის დასტურად დავიმოწმებ ფრაგმენტს შვილებისადმი 1959 წლის 11 მარტს გამოგზავნილი წერილიდან: „ამ წერილს გწერთ როგორც დინჯ, ჭკუადამჯდარ, ცხოვრებისათვის მომზადებულ ახალგაზრდებს. გახსოვთ, უნივერსიტეტში შესასვლელად რომ ემზადებოდით, რამდენჯერ დაწერეთ თემა: „პატრიოტული მოტივები ილიას, აკაკის თუ ვაჟას შემოქმედებაში.“ ჩვენი მწერლები მუდამ სამშობლოსათვის იღწვოდნენ, ერისა და ხალხის ინტერესებს ხშირად თავის პირად კეთილდღეობას ანაცვალდებდნენ. ასე იყო წარსულში და ასე არის და უნდა იყოს დღესაც. ყოველ შემთხვევაში მე ეს ჩემ სამღვთო მოვალეობად მიმაჩნდა მუდამ და მიმაჩნია დღესაც.

ასეთ ტონში იმიტომ ვიწყებ, რომ გული მატკინა რეზოს სიტყვებმა: „მამი, ამდენ ხანს ასე კარგად გვივლიდი და ახლა რა

მოგივიდაო?” ჩემი სიყვარული, ფიქრი და ზრუნვა თქვენს მიმართ ოდნავაც არ შენელებულა. დღეს ამას უფრო მძაფრად განვიცდი, ვიდრე ოდესმე. მაგრამ ამავე დროს ჩვენს ხალხზე და განსაკუთრებით ჩვენს ახალგაზრდობაზე ვფიქრობ. როცა რაიმეს ვწერდი, მუდამ ჩვენი ახალგაზრდობა მედგა თვალწინ, მეწადა, როგორც მწერალს, ჩემი პატარა წვლილი მეც შემეტანა ჩვენი ახალგაზრდობის ცნობიერების, ფიქრების და გრძნობების ყალიბობაში.

მაგრამ ბუნებრივია, იკითხავთ, თუ რა კავშირი აქვს ამას ჩემს აქეთ წამოსვლასთან. საქმე იმაშია, რომ მე მუდამ მწვავედ განვიცდიდი იმ ამბავს, რომ ზოგიერთ ჩვენ ახალგაზრდას სწორი და ნათელი წარმოდგენა არა აქვს აქაურ სინამდვილეზე და მისი ცნობიერების ყალიბობაზე ერთგვარ შემაფერხებელ გავლენას ახდენს. და თუ მე ამ მხრივ რაიმე სარგებლობის მოტანა შემეძლო, თავი არ უნდა დამეზოგა.” ზემოთქმულიდან გამომდინარე, ცოლ-შვილისათვის გამოგზავნილ წერილებში ალ. ჭეიშვილი დროდადრო იმასაც ცდილობდა, საბჭოთა ადამიანების არც თუ მცირე ნაწილის მიერ გაიდევალებული დასავლური სამყარო სოციალისტური იდეოლოგიისათვის დამახასიათებელი ტენდენციურობით წარმოეჩინა და კონტრასტული ფერებით დაეხატა მისთვის ნიშანდობრივი მანკიერებანი.

მაგალითად: „აქ ერთი ადამიანი მეორეზე არ ფიქრობს. გამდიდრების, ფულის მოხვეჭის დაუცხრომელი წყურვილი განსაზღვრავს აქ ადამიანთა ურთიერთობას, ზნეობას, გემოვნებას. უკვე გწერდით იმაზე, თუ რა საშინლად გათიშული არიან ადამიანები ერთმანეთისაგან. ერთ სახლში მცხოვრები, ერთ დაწესებულებაში მომუშავე ადამიანები აქ უფრო დაშორებული არიან ერთმანეთისაგან, ვიდრე ჩვენში შემთხვევით გაცნობილები. გარეგნული თავაზიანობა, რასაკვირველია, არ აკლიათ, მაგრამ ერთმანეთისათვის სავსებით არ შესტკივანთ გული... ამჯერად განსაკუთრებით მწვავედ ვიგრძენი, თუ რა გულმკვდარი, უსულგულოა ეს საზოგადოება... ნამდვილი თვისობა, ამხანაგობა, ერთმანეთისთვის ჭირისა და ლხინის გაზიარება აქაური

ადამიანებისთვის უცხოა... ასეა გერმანიაში და ყველა ამბობს, რომ ეს ადამიანებისაგან ერთმანეთისაგან განთიშულობა ინგლისში თუ ამერიკაში უფრო მწვავედ იგრძნობა. საფრანგეთიც კი არ წარმოადგენს ამ მხრივ გამონაკლისს. ამ კუთხით და ამ თვალსაზრისით მე დასავლეთის ცხოვრება აქამდე არ დამინახავს. ფსიქოლოგიური, სულიერი ცხოვრების თვალსაზრისით ეს ჩემთვის ნამდვილი აღმოჩენა იყო და მე იმედი მაქვს, რომ ამ მგზავრობის შედეგებს კარგად გამოვიყენებ განსაკუთრებით ჩვენი ახალგაზრდობისათვის. მე მგონია, რომ ეს ძალიან, ძალიან სასარგებლო იქნება.”

როგორც ალ. ჭეიშვილის მიერ გერმანიიდან ცოლ-შვილისათვის გამოგზავნილი წერილებიდან თვალნათლივ ჩანს, იგი ოჯახზე იმდენად იყო შეყვარებული, რომ ცოლ-შვილთან ფიზიკური განშორება მას უდიდეს სულიერ ტკივილს აყენებდა. ამ ტკივილს კიდევ უფრო უმძაფრებდა ის ფაქტი, რომ მისი უფროსი შვილი - გაა დაბადებიდანვე მძიმედ ტრავმირებული ავადმყოფი იყო. მწერალს იგი არა მარტო საქართველოში ყოფნის პერიოდში დაჰყავდა სამკურნალოდ საბჭოთა კავშირის სახელგანთქმულ კლინიკებში, არამედ გერმანიიდანაც გამუდმებით უგზავნიდა მას წამლებსა და იქაური ექიმებისაგან მიღებულ რჩევა-დარიგებებს.

ყოველივე ზემოთქმულის გათვალისწინებით, საბოლოოდ კიდევ ერთხელ გავუსვამ ხაზს იმ გარემოებას, რომ ალ. ჭეიშვილის გაემიგრანტება საკუთარი ნება-სურვილით გადადგმული ნაბიჯი კი არ იყო, არამედ საბჭოთა სპეცსამსახურებისგან მიღებული დავალება.

როგორც ზემოთ უკვე ითქვა, აღნიშნული თვალსაზრისის დასტურად აქ პირველ ყოვლისა ის სისტემატური და შეუზღუდველი მიმოწერა მინდა გავიხსენო, რომელიც ემიგრაციაში გახიზნულ მწერალს ჰქონდა გამართული საქართველოში ცოლ-შვილთანაც და აქაურ ოფიციალურ პირებთანაც. უფრო მეტიც, ამ ადამიანებთან მწერალს ემიგრაციაში დარჩენის პირველივე დღეებიდან მოყოლებული გარდაცვალებამდე არა მარტო წერილობითი კავშირი არ გაუწყვეტია, არამედ სატელეფონოც. ოჯახის

წევრებს კი სხვადასხვა საყოფაცხოვრებო ნივთებსაც და წამლებსაც ხშირად უგზავნიდა ხოლმე, რაც, ცხადია, ხელისუფლების სათანადო ორგანოების ნებართვის გარეშე ვერ მოხდებოდა. ამ შემთხვევაში მხედველობიდან არ უნდა გამოვვრჩეს ის ფაქტი, რომ ეს ყველაფერი საბჭოთა დიქტატურის ზეობის პერიოდში ხდებოდა, იმ დროს, როცა ალ. ჭეიშვილი უკვე იყო გამოცხადებული საკუთარი ქვეყნის მტრად და სამშობლოს მოღალატედ.

ნათქვამის დასტურად დავიმოწმებ ორიოდ ფრაგმენტს ალ. ჭეიშვილის ემიგრანტული პერიოდის წერილებიდან: 1. „გიას (შვილს - ა. ნ.) წამლები გადმოვუგზავნე. რეზოს (შვილის - ა. ნ.) ამხანაგის წამლებსაც ვემებ“ (ფრაგმენტი 1959 წლის 18 იანვარს მეუღლისათვის მოწერილი ბარათიდან). 2. „ცოტა რამეებს გიგზავნი და კიდევ გამოვგზავნი (კავბოიკები, მითხრეს - არ გამოხარშოთ, თორემ რეზინა გაუფუჭდებაო)” (1959 წლის 11 მარტს ცოლ-შვილისადმი გამოგზავნილი წერილიდან).

მწერალი მეუღლეს იმაშიც არწმუნებდა დაბეჯითებით, რომ თუ მათ ოჯახს რაიმე პრობლემა შეექმნებოდა, დახმარებისათვის უსათუოდ მიემართა ირაკლისათვის, ისიდორესა და თვით ვასილ პავლოვიჩისთვისაც კი.

მაგალითად: 1. „ლელოს” გამოცემები მჭირდება ქართული და რუსული... იქნებ *ირაკლის გადასცე და გამომიგზავნის*” (ფრაგმენტი 1958 წლის 31 დეკემბერს მეუღლისადმი გამოგზავნილი წერილიდან, აქაც და ქვემოთაც ხაზგასმა ჩემია - ა. ნ.). 2. „*ირაკლის მოვწერე, რომ წიგნების ჰონორარი მოგცენ. ვთხოვე, რომ აკადემიიდან არ გამანთავისუფლონ. ირაკლის უთხარი და წერილის გამოგზავნაზე დაგეხმარება*. იმედი მაქვს, რომ ჩემს ჩამოსვლამდე ყველა დაგეხმარება” (ნაწყვეტი 1959 წლის 18 იანვარს გამოგზავნილი წერილიდან). 3. „*გაზეთის ამონაჭერები გამოვუგზავნე ირაკლის, ისიდორესა და ვასილ პავლოვიჩსაც*” (ფრაგმენტი ერთ-ერთი დაუთარიღებელი წერილიდან). 4. „*გამომცემლობის და აკადემიის ამბები რად არ მომწერეთ. ამის შესახებ ისიდორეს და ირაკლის ვწერდი*. გამაგებინეთ, რომ

საქმის კურსში ვიყო და აქედანვე ზომები მივიღო, სანამ ჩამოვიდოდე” (1959 წლის 26 მარტი). 5. „წიგნები, წიგნები გამომიგზავნე ირაკლის საშუალებით.” 3. „წიგნებზე, წიგნებზე გთხოვდი ყოველ წერილში. უკანასკნელად ირაკლისაც მივწერე ამის შესახებ და ვასილ პავლოვიჩსაც” (1959 წლის 24 მაისი). 6. „ისევ მიმართე ამ საკითხზე (იგულისხმება დახმარება მწერლისათვის საკუთარი ნაწარმოებების გაგზავნაში - ა. ნ.) ირაკლისაც, ისიდორესაც და თუ საჭირო დარჩეს ვასილ პავლოვიჩსაც” (1959 წლის 24 მაისი). 7. „უთხარი ირაკლის, ისიდორეს და ვასილ პავლოვიჩსაც, რომ ეს აუცილებელია ჩემი ჩქარა დაბრუნებისათვის” (1959 წლის 24 მაისი). 8. ეტყობა, სამშობლოში დატოვებული ოჯახისათვის ემიგრაციაში წამოსვლამდე შესაბამისი ორგანოებისაგან დაპირებული ფინანსური დახმარების შეფერხებით შემფოთებული კი ცოლ-შვილს წერდა: „დღეს რამდენიმე წერილს ვგზავნი თბილისში და მოსკოვში... თქვენ არაფერს მატყობინებთ. მართლა ასე გადაგიწურეს სულ წყალი, თუ საიდანმე რამეს ღებულობთ? მე მაქაურ ხელმძღვანელებს ვწერ ამის შესახებ” (1959 წლის 15 მაისი).

ვფიქრობ, ალ. ჭეიშვილის წერილებში სახელებით მოხსენიებულ პიროვნებათა ვინაობის დადგენა სულაც არ წარმოადგენს ძნელ საქმეს. კერძოდ, საეჭვო არ არის ის ფაქტი, რომ ირაკლი ირაკლი აბაშიძეა, საქართველოს მწერალთა კავშირის მაშინდელი პირველი მდივანი; ისიდორე - საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის მდივანი ისიდორე დოლიძე, რომელიც მწერლის ნათესავიც ყოფილა; ვასილ პავლოვიჩი კი ცენტრალური კომიტეტის პირველი მდივანი ვასილ მუჟანაძეა.

ალ. ჭეიშვილი არა მარტო მეუღლეს აფრთხილებდა, ყოველგვარი თავშეკავების გარეშე ეთხოვა ამ ადამიანებისათვის დახმარება მათი ოჯახური პრობლემების მოსაგვარებლად და მისი ნაწარმოებების გამოსაქვეყნებლად, არამედ თავადაც ხშირად ეხმიანებოდა ხოლმე ზემოთ ხსენებულ პიროვნებებს ანალოგიური შინაარსის წერილებით.

იმის დასტურად, ემიგრაციაში დარჩენასთან დაკავშირებით გადაწყვეტილება ალ. ჭეიშვილმა ხელისუფლების შესაბამისი ორგანოების დავალებით რომ მიიღო, ზემოთ უკვე ციტირებულ ფრაგმენტებთან ერთად, მის მიერ მეუღლისთვის გერმანიიდან გამოგზავნილი წერილებიდან ამ ნაწყვეტებსაც დავიმოწმებ:

1. „*ჩემი აქ ყოფნა და ამდენხანს დარჩენა ოფიციალურად გაფორმდება მოსკოვში საგარეო საქმეთა სამინისტროში. ეს ცოტაოდენ დროს მოითხოვს და როგორმე გულდინჯად და დამშვიდებით შეხვდით ამ ამბავს*” (1959 წლის 26 მარტი). 2. „*ჩემი ბრალი არ არის, დმერთო!*” *ჩემი მდგომარეობა, იმ ბუზის მდგომარეობას ჰგავს, თაფლიან ლამბაქზე ფეხს რომ დადგამს და დაეწებება, წვალებით ამოაძრობს ამ ფეხს და ახლა მეორე ეწებება.*” 3. „*თუ აქ დავყოვნი და ამდენხანს ვერ წამოგსულვარ, ეს იმიტომ, რომ სხვანაირად გაკეთება არ შემეძლო. მთელი ჩემი ბიოგრაფია, ჩემი წინასწარი მომზადება, მთელი ჩემი ბუნების და ხასიათის მიმართულება აუცილებელს ხდიდა ჩემს ამ მიმართულებით მუშაობას. ამის გულისათვის ბევრი რამ, ჩემთვის პირადად საამო და სასარგებლო, დამშვიდებული და დალაგებული მუშაობის პირობები, ხელიდან გავუშვი და თქვენც ბევრი ტკივილი მოგაყენეთ. მაგრამ ეს მოხდა ჩემს უნებურად... შენც უნდა იგრძნო ჩემი მდგომარეობა. ტკივილი და სიმძიმე მც ბევრი მაქვს.*”

იმის გათვალისწინებით, რომ ემიგრაციაში დარჩენილი მწერლის მიერ საქართველოში გამოგზავნილ წერილებს მათ ადრესატებზე ადრე აქ შესაბამისი ორგანოების თანამშრომლები წაიკითხავდნენ, თავის ნამდვილ გულისთქმას იგი, ბუნებრივია, ბოლომდე გულწრფელად ვერ გამოხატავდა და უცხოეთში თუნდაც საგანგებო დავალებით გადახვეწის მიუხედავად, სამშობლოში მძევლად დატოვებულ ცოლ-შვილზე გამუდმებული ფიქრი და დარდი აიძულებდა, მახლობელი ადამიანებისთვის გამოგზავნილ წერილებში ნათქვამი ყოველი სიტყვა განსაკუთრებული სიფრთხილით შეერჩია.

ემიგრაციაში მყოფი მწერლის ცხოვრებასთან დაკავშირებულ კითხვებზე სწორი და სათანადოდ არგუმენტირებული პასუხის გასაცემად განსაკუთრებით საინტერესოა 1958 წლის 31 დეკემბერს მეუღლისათვის (მწერალი მას ყოველთვის კუტკას მეტსახელით მოიხსენიებს ხოლმე) გამოგზავნილი ქვემოთ დამოწმებული წერილი: „კუტკა, ოქრო, საყვარელო!

შენი წერილი მივიღე და ბევრი ცრემლი დავღვარე... თქვენზე ძვირფასი მე ვინა მყავს ამ ქვეყანაზე. *მე ისეთს რას გავაკეთებ, რომ შენ, გიაკოს და რეზოს* (მწერლის შვილები არიან - ა. ნ.), *ჩვენს ნათესავეებს და მოკეთებებს, ჩვენს მიწა-წყალს, ჩვენს ქვეყანას, ჩვენს მეგობრებს და ამხანაგებს დამაშოროს, ის ნამუშევარი და პაწია ღვაწლი, რაც მე ჩვენი ხალხისთვის გამიწევია, წაშალოს და გააქარწყლოს.* რამდენი სიხარული განგვიცდია ერთად, რამდენი წელი ერთად გვიწევია ცხოვრების უღელი. გული იმან მატკინა და თვალები ცრემლით დამილტო, რომ შენ ერთის წუთით თუნდ ერთის წამით გულში გაივლე, რომ მე შეიძლება თქვენ მიგატოვოთ, ან ისეთი რამ ჩავიდინო, რამაც შეიძლება თქვენგან მომწყვიტოს. *ყველაფერი, რაც გავაკეთე, კარგი საქმისთვის გავაკეთე და დარწმუნებული იყავი, ცუდად არ დამთავრდება. შიში ნურაფრის გექნება. აქაც ჩვენი კულტურისათვის ვიღწვი და ჩვენს ოჯახურ ცხოვრებაში არაფერი შეიცვლება. არც აკადემიიდან გამათავისუფლებენ (მე ეს მჯერა) და არც ჩემი წიგნების გამოცემას შეწყვეტენ და თქვენც კარგად და ჯანმრთელად გიხილავთ. გიას წამალი გამოვუგზავნე – კარგა ბლომად და კიდევ გამოვგზავნი. სხვა რამეებსაც გამოვგზავნი.* წერილი რომ მოიწერო, ნომრები და შენი სურვილები ჩაურთე...

„ლელოს“ გამოცემები მჭირდება ქართული და რუსული... იქნებ *ირაკლის გადასცე და გამომიგზავნის*” (ქლმ, ალ. ჭეიშვილის პირადი ფონდი, საქმე #27102).

მიუხედავად იმისა, რომ ემიგრაციაში წასვლიდან სულ მალე ალ. ჭეიშვილი საკუთარი სამშობლოს მოდალატედ გამოაცხადეს და მწერალთა კავშირიდან გარიცხეს, გერმანიიდან გამოგზავნილ წერილებში იგი ამის შესახებ არა

თუ არაფერს ამბობდა, არამედ, პირიქით, მეუღლესაც და სათანადო უწყებათა ხელმძღვანელებსაც დაბეჯითებით თხოვდა, აქტიურად ეზრუნათ მისი ნაწარმოებების გამოქვეყნებასა და მისთვის შესაბამისი ჰონორარის მიცემაზე. მაგალითად: „რჩეულის მეორე ტომი გამოვიდა თუ არა? „ზარია ვოსტოკამ“ თუ გამოუშვა ჩემი წიგნები. „მნათობი“ თუ განაგრძობს „ოქროსფერი აბლაბუდის“ (მწერლის ნაწარმოების სახელწოდებაა - ა. ნ.) ბეჭდვას“ (მეუღლისათვის 1959 წლის 26 მარტს გამოგზავნილი წერილიდან).

პირველი და ყველაზე დიდი სათხოვარი, რომელსაც ალ. ჭეიშვილი გერმანიიდან გამოგზავნილ თითქმის ყველა წერილში იმეორებდა ხაზგასმით და დაბეჯითებით, მისთვის საბჭოთა კავშირში გამოცემული მისი წიგნების გაგზავნა იყო. მაგალითად: „ლელოს“ ყველა რუსული და ქართული გამოცემა გამომიგზავნეთ. „რჩეულიც“ მჭირდება, ნარკვევების წიგნი, „ვაჟა-ფშაველა“... ირაკლისაც ვწერდი ამის შესახებ, მაგრამ პასუხი არ მიმიღია. იქნებ თქვენ რაიმე გააწყობთ ირაკლის საშუალებით“ (1959 წლის 11 მარტს ცოლ-შვილისადმი გამოგზავნილი წერილიდან).

თავისი წიგნების გაგზავნას ალ. ჭეიშვილი ესოდენი დაჟინებით უპირველეს ყოვლისა იმის გამო მოითხოვდა, რომ მისი ნაწარმოებების საფუძვლიან გადამუშავებას აპირებდა. ამ თვალსაზრისით ყველაზე მეტი ენერგია მას „ლელოს“ გადასაკეთებლად დაუხარჯავს. მაგალითად, არგენტინაში მცხოვრები მისი ბიძაშვილისთვის - ალ. ჭეიშვილისთვის გაგზავნილ წერილში ყოველივე ზემოთქმულთან დაკავშირებით იგი წერდა: „განუწყვეტლივ ჩემ რომანზე ვმუშაობდი, „ლელოზე“ სულ მთლიანად გარდავექენი და გადავამუშავე, ისე, რომ მეც ვეღარ ვცნობ. ამან წაიღო სულ ჩემი დრო, ენერგია და სახსრები. ჯერაც არ დამისრულებია ეს სამუშაო“.

მიუხედავად იმ წინააღმდეგობებისა, რომლებიც ალ. ჭეიშვილს უცხო ქვეყანაში დამკვიდრების გზაზე ელობებოდა წინ, იგი მაინც ახერხებდა შემოქმედებით ასპარეზზე გზის გაკვალვას და მისი ნაწარმოებები და მის მოღვაწეობასთან

დაკავშირებული მასალები დროდადრო იქაურ პრესაშიც იბეჭდებოდა და რადიოშიც გადაიცემოდა ხოლმე. მაგალითად, მეუღლისადმი გამოგზავნილ ერთ-ერთ დაუთარიღებელ წერილში მწერალი წერს: „ორი დღის წინ დიდ ევროპულ გაზეთში „Die Welt“ გამოქვეყნდა ჩემი წერილი, თითქმის ნახევარი გვერდი „ფიქრები სააფიშე ბოძის წინ,“ აქაურ კინემატოგრაფიაზე. ძალიან დიდი გამოძახილი ჰქონდა აქაურ ლიტერატურულ წრეებში. გაზეთის ამონაჭერები გამოვუგზავნე ირაკლის, ისიდორესა და ვასილ პავლოვიჩსაც.“

ემიგრაციაში მყოფ მწერალს იქაურ გამომცემლობათა ხელმძღვანელებთან საკმაოდ აქტიური და წარმატებული მოლაპარაკებები ჰქონია გამართული თავისი წიგნების გამოცემის თაობაზე. თუმცა მწერალი იმავდროულად იმის გამოც ხშირად გამოთქვამდა ეჭვს, თავისი წიგნების „სოციალისტური შინაარსის“ გამო, იქაურ გამომცემლობებს მათი დაბეჭდვისაგანაც რომ შეეკავებინათ თავი. მაგრამ, ამისდა მიუხედავად, იგი მაინც ყველაფერს აკეთებდა იმისათვის, ხელშეკრულებით ნაკისრი ვალდებულება დროულად რომ შეესრულებინა და წიგნები გამომცემლობებისათვის შეუფერხებლად წარედგინა. „შეიძლება გამომცემლობამ, - წერდა, მაგალითად, მწერალი ერთ-ერთ წერილში, - სულაც არ გამოსცეს ეს წიგნები, არ მიიღოს ისინი მათი სოციალისტური შინაარსის გამო, მაგრამ წარდგენით მაინც უნდა წარვადგინო და ამით ჩემი ვალი მოვიხადო. თუ მე წარვადგინე და იმათ უარი თქვეს გამოცემაზე, მე ვალდებული აღარა ვარ, აღებული ჰონორარი უკან დავაბრუნო. მაგრამ ამ ფორმალური იურიდიული მხარის შესრულება - წიგნების და თარგმანების წარდგენა აუცილებელია... აქ უპასუხისმგებლოდ ვერ მოვიქცევი და აქ გადაუხდელ ვალებს ვერ დავტოვებ. ეს საბჭოთა მწერლისათვის შეუფერხებელი საქციელი იქნება.“

ალ. ჭეიშვილის გაემიგრანტებასთან დაკავშირებით საქართველოში იმთავითვე გავრცელებული მოარული ხმების მიხედვით, გერმანიაში საბჭოთა უშიშროების მიერ სპეციალური დავალებით შეგზავნილი მწერლის საიდუმლო გეგმები იქაურმა სამსახურებმა მალევე გამოააშკარავეს.

სხვა ფაქტორებთან ერთად, პოლიტიკური თავშესაფრის მამიებელი მწერლის გულწრფელობაში დასაქვებლად გერმანული სპეცსამსახურების თანამშრომლებს ამ კონკრეტულ შემთხვევაში საფუძველს ის ფაქტიც აძლევდათ, რომ ამ ნაბიჯს საბჭოთა ხელისუფლებასთან თუნდაც შინაგანად დაპირისპირებული პიროვნება კი არ დგამდა, არამედ სტალინური პრემიის ლაურეატი; ის მწერალი, რომლის შემოქმედების თითქმის ერთადერთი თემა საბჭოური სინამდვილის ტენდენციური განდიდება იყო.

მწერლის იქაური მეგობრის - ევგენია ციტერმანის ინფორმაციით, გერმანიის სპეცსამსახურების წარმომადგენლებში ალ. ჭეიშვილის მიმართ გაჩენილი სწორედ ზემოთ ხაზგასმული ეჭვის შედეგი იყო ის ფაქტი, რომ ემიგრაციაში ცხოვრების მთელი პერიოდის განმავლობაში მწერალს ოფიციალურად იქ ყოფნის „მხოლოდ ყოველი შესაბამისი ორი თვის უფლება ჰქონდა მიცემული და სხვა გარანტია არ გააჩნდა,” რასაც „ნიუნბერგის ფედერალური საუწყებო სამსახური” იმით ხსნიდა, რომ მათთვის საბჭოთა კავშირიდან ”მისი გაქცევის მოტივი გაურკვეველი იყო.”

გერმანიაში ალ. ჭეიშვილის არასტაბილურად ცხოვრებას ე. ციტერმანი იმ დევნა-შევიწროებითაც ხსნის, რასაც იგი ამ ქვეყანაში გადახვეწის მიუხედავად მაინც განიცდიდა საბჭოთა სპეცსამსახურების მხრიდან. მისი ინფორმაციით, ემიგრანტად ქცეული მწერალი ”იძულებული იყო გარესამყაროს გამიჯვნოდა, რადგანაც მის მიერ კეთილი მიზნებით უარყოფილი სამშობლო, ანდა უფრო ზუსტად რომ ვთქვათ, პოლიტიკური სამშობლო თუ „უფროს მძად” წოდებული ქვეყანა ხან თხოვნით, ხანაც მუქარით არ ასვენებდა: თხოვნით - ოფიციალური გზებით, ხოლო მუქარით - მალულად. იგი იძულებული იყო, ხშირად გამოეცვალა საცხოვრებელი ადგილი, რათა დევნა თავიდან აეცილებინა, მზად იყო ეწერა მოთხოვნები და ეწარმოებინა მოლაპარაკებები, რადგან ფიქრობდა, რომ ამ გზით ააშორებდა დევნას თავის უდანაშაულო ოჯახის წევრებს. მოპირდაპირე მხარემ მისი ეს

მცდელობები უნდობლად მიიღო და ახალ-ახალი ექვებიც გაჩნდა.”

საკუთრივ საბჭოთა კავშირში კი ხელისუფლების შესაბამისი ორგანოების ორგანიზებით, ემიგრაციაში დარჩენილი მწერლის მიმართ მკაცრი სადამსჯელო ღონისძიებანი იქნა გატარებული. ამ შემთხვევაში მნიშვნელობა არ ჰქონდა იმას, ალ. ჭეიშვილმა ეს ნაბიჯი მართლაც საკუთარი ნებით გადადგა, თუ სპეცორგანოების დავალებით. ამგვარი სადამსჯელო ზომების გატარება ორივე შემთხვევაში იყო აუცილებელი: თუ მწერალმა მართლაც თავისი ნებით დატოვა საბჭოთა კავშირი, იმჟამინდელი ჩვენი რეალობიდან გამომდინარე, მისი ამგვარი ქმედების სათანადო რეაგირების გარეშე დატოვება, რასაკვირველია, ყოვლად შეუძლებელი იქნებოდა; მაგრამ თუ იგი საბჭოთა ქვეყნის მესვეურთა მიერ ჩვენს საშიშ მტრად და იდეოლოგიურად მოწინააღმდეგე სახელმწიფოში თავად მათგან შეგზავნილ აგენტს წარმოადგენდა, ამგვარი რამის გაკეთება მით უფრო იყო აუცილებელი ამ ამბის შესანიღბად.

და მართლაც, ემიგრაციაში მწერლის დარჩენიდან თვენახევრის შემდეგ, 1959 წლის 7 იანვარს, საქართველოს მწერალთა კავშირის პრეზიდიუმის დადგენილებით ალ. ჭეიშვილი ერთხმად იქნა გარიცხული მწერალთა კავშირიდან (ქლმ, ალ. ჭეიშვილის პირადი ფონდი, #27106).

დასავლეთ გერმანიაში საცხოვრებლად დარჩენილმა მწერალმა ფაქტობრივად ხანგრძლივი დროით ერთ ადგილზე დამკვიდრება ვერ შეძლო, რის გამოც გამუდმებით დაეხეტებოდა ქალაქიდან ქალაქში. კერძოდ, სხვადასხვა დროს მას უცხოვრია გერმანიის ისეთ ქალაქებში, როგორებიცაა: ბონი, ფრანკფურტი, მიუნხენი, კიოლნი, ვისბადენი, ანსბახი, ჰამბურგი, ნიუნბერგი...

ცხოვრების ბოლო პერიოდი კი ალ. ჭეიშვილმა ქალაქებში: ესენსა და ალსფელდში გაატარა. მწერლის ვაჟის - რეზოს ინფორმაციით, აქ მას ახლო მეგობრული ურთიერთობა დაუმყარებია იქაურ რუსული ენის მასწავლებელთან, ზემოთ უკვე არაერთგზის მოხსენიებულ ევგენია ციტერმანთან,

რომელსაც რუსული ენის უფრო ღრმად და საფუძვლიანად შესწავლაში უწევდა დახმარებას. მათ მეგობრულ სიახლოვეს ის ფაქტიც უწყობდა ხელს, რომ ევგენია დაუოჯახებელი იყო და მარტო ცხოვრობდა.

სამწუხაროდ, ნაადრევი გარდაცვალების გამო, ალ. ჭეიშვილს თავისი დიდი შემოქმედებითი გეგმების განხორციელება არ დასცალდა. 1962 წლის 6 სექტემბერს ქალაქ ალსფელდში 59 წლის ასაკში გულის ინფარქტით გარდაცვლილი მწერალი მისმა იქაურმა მეგობარმა და ფაქტობრივად ერთადერთმა ჭირისუფალმა ევგენია ციტერმანმა იქვე მიაბარა მიწას, მისი ხელნაწერები კი საკუთარ არქივში შეინახა. ალ. ჭეიშვილის შვილის - რეზოს თქმით, მწერლის გარდაცვალებიდან თითქმის ერთი წლის გასვლის შემდეგ, 1963 წლის 1 აგვისტოს, ქალბატონ ევგენიას მათი ოჯახისთვის პირადად გამოუგზავნია მის მიერ დაწერილი ვრცელი (19-გვერდიანი) ნეკროლოგი, რომელშიც დაწვრილებითაა მოთხრობილი ალ. ჭეიშვილის მოღვაწეობის ამბავი.

მეგობარი მწერლის ტრაგიკული აღსასრულითა და პიროვნული ხვედრით გულნატკენი ქალბატონი ნეკროლოგის ბოლოს იმედს გამოთქვამდა, რომ "დასავლეთში ხელახლა შექმნილი თავისი ნაწარმოებების წყალობით ადამიანები ოდნავ მაინც ღმობიერი თვალთ შეხედავდნენ ალ. ჭეიშვილის საქციელს და ეს ნაწარმოებები გაამართლებდნენ მას სამშობლოსა და იმ ადამიანების წინაშე, რომელთაც მან დაუამბებელი ტკივილი მიაყენა."

სავარაუდოდ ამ ათიოდე წლის წინათ ევგენია ციტერმანი გარდაიცვალა და მისი პირადი არქივი, სადაც ალ. ჭეიშვილის მასალებიც უნდა ინახებოდეს, დღეისათვის გერმანიის ქალაქ აახენში მცხოვრები მისი ძმისშვილის - ლოტარ მოდელის ოჯახში ყოფილა დაცული. ბატონ რეზო ჭეიშვილის თქმით, ამის შესახებ ინფორმაცია მისთვის ამჯერად ევგენიას ძმისშვილს მიუწოდებია ტელეფონით.

გარდა ცოლ-შვილისადმი გამოგზავნილი წერილებისა, გ. ლეონიძის სახელობის ქართული ლიტერატურის მუზეუმში

არგენტინაში, ქალაქ ბუენოს-აირესში, მცხოვრები ალ. ჭეიშვილის ბიძაშვილის, ემიგრანტი ქართველი მწერლის - აკაკი პაპავას სიძისადმი - საშა (ალექსანდრე) ჭეიშვილისადმი გაგზავნილი სამი წერილიცაა (ორი სრულად და ერთის ფრაგმენტი) დაცული. ხსენებული წერილებისადმი ინტერესს პირველ ყოვლისა ის ფაქტი განსაზღვრავს, რომ განსხვავებით საქართველოში გამოგზავნილი ბარათებისაგან, რომლებშიც ავტორი ხაზგასმული სიფრთხილით ეკიდებოდა თავისი მოსაზრებების გამოთქმას, საკუთარი გულისნადების გამოხატვის დროს ამჯერად იგი გაცილებით მეტ თავისუფლებას იჩენდა ხოლმე.

როგორც ალ. ჭეიშვილის არქივის შესწავლამ ცხადყო, ემიგრაციაში მის ცხოვრებასთან და მოღვაწეობასთან დაკავშირებით ჩემ მიერ მოძიებული მასალები არასრულყოფილია და ისინი მხოლოდ ფრაგმენტულად წარმოაჩენენ იმ საქმიანობის ძირითად მომენტებს, რასაც სამშობლოდან გადახვეწილი მწერალი ეწეოდა გერმანიაში.

პირველი და უმთავრესი, რაც ამ საქმის მოსაგვარებლად უნდა გაკეთდეს მომავალში, ალ. ჭეიშვილის ემიგრანტულ ცხოვრებასთან დაკავშირებული საარქივო მასალების მოძიება და საქართველოში ჩამოტანაა. გარდა იმისა, რომ ხსენებულ არქივში დაცული მასალები უფრო ნათელ წარმოდგენას შეგვიქმნიან სამშობლოდან ალ. ჭეიშვილის გადახვეწის განმაპირობებელ რეალურ გარემოებებსა და მისი ცხოვრების გერმანულ პერიოდზე, მათი მეშვეობით უფრო ღრმად და ნაკლებშელამაზებულად წარმოჩინდება საბჭოთა ცენზურის შემბოჭველი იდეოლოგიური დოგმებისაგან თუნდაც ნაწილობრივ თავდახსნილი მწერლის შემოქმედებითი სამყაროს იდეურ-მსოფლმხედველობრივი მხარეები.

საარქივო მასალები:

1. გიორგი ლეონიძის სახელობის ქართული ლიტერატურის მუზეუმი, ალექსანდრე ჭეიშვილის პირადი ფონდი: #27102, #27106.

Aleksandre Cheishvili in Emigration

Avtandil Nikoleishvili

Full Professor of Kutaisi Akaki Tsereteli State University, Head of the Department of Georgian Literature, Doctor of Philological Sciences.

Abstract: In the period of Aleksandre Cheishvili's (1903-1962) life and activity in Georgia, his novel "Lelo" (1938) became the most significant specimen of his literary legacy. In the process of establishment of collective farming in the countryside was reflected with tendentiousness widely characteristic of Georgian literature of the Soviet period. However, "Lelo" was not an exception, and the main purpose of the majority of Cheishvili's literary works lay in the laudation of the reality of the period. The government of the time appreciated Cheishvili's loyal service, showering him with honours. Bearing this in mind, it is hard to explain what made him leave his family and become an emigrant. As is known, in 1958 the writer crossed into West Germany and asked for political asylum there. In the opinion of a large part of Georgian society, Cheishvili was sent to Germany by the Soviet intelligence service. The validity of this view is confirmed by the letters sent by the writer in emigration to members of his family and various officials, without any restrictions. (The letters are preserved in the Giorgi Leonidze Museum of Literature in Tbilisi)

Apart from the cited material, search for his manuscripts in Germany and bringing them to Georgia will be extremely significant for an in-depth study of Cheishvili's emigre life. They will help to form a clearer idea of the real circumstances that determined his going into exile and the German period of his life.

Key words: *Aleksandre Cheishvili, emigration, intelligence service, Germany, Zittermann*

In the period of Aleksandre Cheishvili's (1903-1962) life and activity in Georgia, his novel "Lelo" (1938) turned into a rather sensational most significant specimen of his literary legacy of the 1940s-50s Georgian literature. This work, written in conformity with

the ideological principles of socialist realism, in which the process of the establishment of collective economy in the countryside was depicted with tendentiousness, broadly characteristic of our literature of the Soviet period, earned the author great literary success not only in Georgia but in the entire Soviet Union as well.

Thus, modified versions of Cheishvili's novel were printed several times in Georgia; the work was published in Russian too, and in 1950 the author was awarded the Stalin Prize for it. In the view of the critics of the period, Cheishvili's "Lelo" was not only "a notable triumph of Georgian prose" (S. Chilaia) but it was also a gain of the entire Soviet literature.

Today such appreciation of Cheishvili's novel is unacceptable not only because of the outmodedness and falsity of the epoch-making events described in it but from the angle of literary mastery as well. In particular, with its literary merits and skill of writing it is clearly short of such works, written on the same theme, as "The Abduction of the Moon" by K. Gamsakhurdia, "Gvadi Bigva" by L. Kiacheli, and "The Dawn of Kolkheti" by K. Lortkipanidze.

Furthermore, Cheishvili's work fails to evince – even in disguised form – the trend of antiutopian depiction of the epochal reality with which the cited novels (especially "The Abduction of the Moon") are more or less characterized.

From the above standpoint, in the writer's works, "Lelo" is not an exception, and the principal aim of most of his writings was primarily glorification of the epoch-making reality with ideological tendentiousness, for which the government of the time rewarded him generously. This is confirmed by the fact that the writer was frequently sent abroad on missions, which was a rather rare occurrence in those days.

Taking the above-said into account, it would seem to be hard to explain and at first sight incomprehensible what made him leave his family and go into exile. By this step he not only severed his links with his homeland but actually deprived all his earlier work of value: his works the main objective of which was laudation of the socialist era would be of little use for one emigrated to Western Europe.

The writer himself stressed that the step taken by him should by no means be assessed as betrayal of his home country. This is made clear by an excerpt from a letter he sent from Germany to his family: "Most difficult for me is to ask you the first question: "How are you?" I think that you and our people from there will view me disapprovingly and will retort with reproach: How can we be, what do you yourself think. Indeed I have put you to a hard experience. But God is my witness, I have done nothing in bad faith and evil intentions. All this is a continuation of what I sacrificed throughout my conscious life to myself and frequently your interests too."

As is known, in the autumn of 1958 Cheishvili was on a literary mission in Berlin, the capital of the German Democratic Republic, from where he moved to West Germany and asked the authorities for political asylum.

In the opinion of the writer's German friend Evgenia Zittermann, in taking this step the writer acted primarily "with the best intention and good will, and wished to acquaint the people of the East with the West, find common language, which was gradually facing the threat of disappearance. Yes, he took this step in order to support and help all persons, for the benefit of all representatives of the intelligentsia, bypassing the tyranny and dictatorship of the Soviet apparatus and its unreasonable government." By taking this step, he not only abandoned his family but cut all relations with it. He also gave up a decent income of a university lecturer, life of material security, and broke this "golden web" into which the stratum of intelligentsia living in the Soviet Union was being enmeshed. Now he could share his views with the West without obstacles".

Unlike Zittermann, a sizable part of Georgian society considered Cheishvili's decision to stay in West Germany as the result of pressure of Soviet intelligence. One of the decisive factors in Cheishvili's decision must have doubtless been his good mastery of European languages, especially German.

As is obvious from the letters written by Cheishvili during his emigration (for Cheishvili's private letters see: A. Cheishvili's

private fonds, #27102, G. Leonidze Museum of Georgian Literature), the writer did not consider the step taken by him as betrayal of his homeland and relatives but, on the contrary, as a cause in favour of the country. He repeatedly assured his wife and children that this decision, as a result of which he broke with his fatherland only for a definite period of time, was taken by him primarily in the interests of the country rather than to improve his well-being.

If the writer was sincere in his letters sent from Germany in discussing similar matters, and he did not write such things as an eye-wash for the “shepherds” of his family here, then these letters strengthen us in our suspicion that he was indeed sent into emigration by special organs of the government to carry out a definite task.

In confirmation of this I shall adduce a fragment of his letter of 11 March 1959 to his children: “I am sending you this letter as serious, rational young people prepared for life. You remember how many times you wrote the topic: “Patriotic Motifs in the Works of Ilia, Akaki and Vazha” when you prepared to enter the University. Our writers always strove for the welfare of their fatherland, placing the interests of the country and people before their personal well-being. It was so in the past and it is so and must be today too.

I begin in this tone because I felt wounded by Rezo’s words: “Daddy, for such a long time you took care of us so well, and what has happened to you now?” My love, thought and care for you have not diminished in the least. Today I experience this more acutely than ever. But at the same time I am thinking about our people, and especially our youth. When I wrote anything, I always had our youth before my eyes; I endeavoured, as a writer, to make my small contribution to the shaping of the consciousness, thoughts and sentiments of our young people.

But you will naturally ask what has this to do with my coming here. The point is that I always felt it acutely that some of our youths do not have a right and clear idea of the reality here, which has a hindering influence on the moulding of their

consciousness. And if I could be of any use in this, I should not spare myself”.

Proceeding from the foregoing, in his letters to his family, Cheishvili occasionally tried to represent the Western world, idealized, by a sizable part of Soviet citizens, with tendentiousness characteristic of socialist ideology, depicting its dark sides in contrastive colours.

For example: “Here one person does not think about the other. The unslaked thirst of getting rich, making money determines here the relation between men, morality and taste. I have already written to you how awfully alienated people are here from one another. People living in the same house, working in the same office are here distanced from one another more than casual acquaintances are in Georgia. Of course they do not lack outward courtesy but they do not care absolutely for one another ... Now I felt acutely how depressed and callous this society is ... Real fellowship, comradeship, sharing sorrows and joys are alien to people here ... It is so in Germany, and all say that this estrangement of people from one another is felt more acutely in England and America, even France is no exception in this respect. Till today I had not seen Western life from this angle and standpoint. From the psychological and spiritual point of view this has been a real discovery for me and I hope to use the results of this journey especially for our youth. I think, this will be very useful.”

As is clearly seen from Cheishvili’s letters sent to his family from Germany; he was so fond of his family that physical separation from his wife and children caused him great mental pain, which was aggravated by the fact that his elder son was a gravely traumatized patient from birth. While the writer was in Georgia he took his sick son to renowned clinics of the Soviet Union, and when in emigration he constantly sent medicines and advice and instructions from German physicians.

Taking the foregoing into consideration, I shall stress finally that Cheishvili’s going into exile was not a step taken on his own will but an assignment received from organs of Soviet intelligence.

The systematic and unrestricted correspondence that the writer in exile maintained with his family in Georgia and with officials here may primarily serve as evidence of the view expressed by me above about the cause of his emigration. Furthermore, the writer's correspondence with these persons did not cease from the first days of his going into exile, the same is true of his telephone links. He frequently sent his family members articles of everyday use and medicines, which could obviously not happen without permission of the appropriate organs. We should not overlook the fact that all this took place at the zenith of Soviet dictatorship – at the time when Cheishvili was already declared enemy of his own country and traitor.

I shall cite a couple of fragments of Cheishvili's letters of his period of exile in support of the above statement: 1. "I have sent medicines to Gia (his son – *A. N.*). I am also looking for the medicines for Rezo's (his son – *A. N.*) friend" (fragment from a letter of 18 January 1959, sent to his wife). 2. "I am sending you a few things, and shall send more (man's checked shirts: I am told you should not boil them, or the elastic will get spoiled)" (letter sent to his family on 11 March 1959).

The writer urged his spouse that should their family face any problem she should by all means apply to Irakli, Isidore and even Vasili Pavlovich.

For example, 1. "I need the editions of "Lelo" in Georgian and Russian ... perhaps you could tell Irakli to send these to me" (fragment of a letter sent to his wife on 31 December 1958). 2. "I have written to Irakli that you should be given the royalties of the books. I asked him that I should not be released from the Academy. Tell Irakli and he will help you in sending the letter. I hope everyone will help you, before I arrive" (excerpt from his letter of 18 January 1959). 3. "I have sent the newspaper clippings to Irakli, Isidore and Vasili Pavlovich too" (fragment of an undated letter). 4. "Why didn't you write anything about the publishing-house and the Academy? I wrote to Isidore and Irakli about this. Let me know, so that I could take measures from here, before I arrive (26 March 1959). 5. Books,

send me the books through Irakli. 6. Books, I asked you about the books in every letter. Lately, I wrote to Irakli and Vasili Pavlovich about this (24 May 1959). 7. "Apply again regarding this (implied is help in sending his own works to him – *A. N.*) to Irakli, Isidore, and if necessary to Vasili Pavlovich" (24 May 1959). 8. "Tell Irakli, Isidore and Vasili Pavlovich too that this is necessary for my speedy return" (24 May 1959). 9. Apparently anxious over the delay in the financial support to his family from relevant organs, promised to him before he went into exile, he wrote to his family: "Today I am sending several letters to Tbilisi and Moscow ... I have no news from you. Have they really cut all supplies off from you ... or you receive something from somewhere? I am writing to the leaders then about it" (15 May 1959).

I think it is not at all difficult to ascertain the identities of the persons referred to by their first names in the letters. In particular, there is no doubt that Irakli is Abashidze, the then first Secretary of the Union of Georgian Writers; Isidore is Dolidze, Secretary of the Central Committee of the Georgian Communist Party, who also proved a relative of the writer, while Vasili Pavlovich is Mzhavanadze, the First Secretary of the Central Committee of the Georgian Communist Party.

Cheishvili not only warned his spouse to ask these persons without any constraint for assistance in settling her family problems and in publishing his works but himself wrote to the cited persons letters of analogous content.

To prove that Cheishvili took the decision to stay in exile on the order of relevant organs, here are further fragments of the letters to his wife sent by him from Germany:

1. "My sojourn here for this period of time will be given official status at the Ministry of Foreign Affairs in Moscow. This takes some time and I beg you to view this affair calmly and dispassionately" (26 March 1959).
2. "It is not my fault, God: "My situation resembles that of a fly that steps on a saucer with honey and gets stuck to it; removing one leg with difficulty, its other leg gets stuck".
3. "If I linger here and cannot return for such a long time, it is because I

could not do otherwise. My entire biography, my background, the entire trend of my nature and character made it necessary for me to work in this line. For this I renounced much that was personally pleasant and useful, conditions of peaceful and ordered work, and caused much pain to you. But this happened involuntarily ... You should stand in my shoes. I too have much pain and woe.”

Bearing in mind that the letters sent to Georgia by a writer having become an emigrant would be read by the special organs before the addressees, he could naturally not open his heart to the end and, notwithstanding his exile abroad on a special mission, constant thought of and anxiety over his family left hostage in his homeland, compelled him to choose every word with special care in letters sent to his close relatives and friends.

To give a correct and well-argued answer to questions connected with the life of the writer in exile special interest attaches to the following letter sent by him to his wife on 31 December 1958 (the writer always refers to her with her nickname Kutka), entitled “Kutka, my dear beloved!”

I received your letter and shed many tears... I have no one dearer than you in this world. *How can I do anything that will sever me from you, Liako and Rezo* (the writer's children – A. N.) *our relatives and friends, our land and country, our friends and comrades, that will wipe out and do away with my work and the little service I have done to my people* (here and elsewhere the bold is mine – A. N.). How much joy we have experienced together, how many years we have been harnessed to the yoke of life. I felt grieved and my eyes were filled with tears to learn that you thought for a minute or a second that I can desert you, or do something that can sever me from you. Everything I did I did for a good cause and I assure you it will not end badly. Fear nothing. Here too I am working for our culture and nothing will change in our family life. Neither will I be expelled from the Academy (I am sure of this) nor will they discontinue publishing my books, and I shall find you well and in good health. I have sent quite a lot of medicines to Gia (as noted above, the writer's elder son was suffering from a congenital trauma)

and shall send home more. I shall send you some other things too. When you write, give the sizes and wishes ...

I need the Georgian and Russian editions of "Lelo"... perhaps you could tell Irakli and he will send them to me" (Museum of Georgian Literature, Private fonds of A. Cheishvili, case # 27102).

Although very soon after Cheishvili went into exile, he was declared traitor to his own fatherland and was expelled from the Union of Writers, he not only said nothing about this in his letters sent from Germany but, on the contrary, he asked his spouse and chiefs of relevant departments to take active measures towards issuing his works and giving him appropriate royalties, e. g. "Has the second volume of my Selected Works come out?" Has the *Zarya Vostoka* published my books. Does the *Mnatobi* continue printing my "Golden Cobweb" (title of the writer's work – *A. N.*) (from a letter of 26 March 1959 sent to his wife).

The first and greatest request, repeated urgently in almost all the letters he sent from Germany was to have his books published in the Soviet Union sent to him. For example, "send me all the Russian and Georgian editions of "Lelo". I need the selected Works" too, my book of essays, "Vazha-Pshavela" ... I wrote to Irakli too about this but have not received a reply. Perhaps you could arrange it through Irakli" (from a letter sent to his family on 11 March 1959).

Cheishvili persistently requested his books to be sent to him primarily because he intended to revise his works basically. From this standpoint he seems to have spent much effort on rewriting "Lelo". Thus, in a letter sent by him to his cousin A. Cheishvili, who resided in Argentina, in connection with the above-said, he wrote: "I worked continuously on my novel "Lelo". I rewrote it entirely, so that even I cannot recognize it. This took all my time, energy and money. I have not finished this work yet."

Despite the obstacles encountered by Cheishvili on the road of establishing himself in a foreign country, he still managed to pave his way in the literary arena, and his works and related material were printed from time to time in the press of the host country and was broadcast on radio. In an undated letter sent to his wife he writes:

“Two days ago, my article was published in the major European newspaper *Die Welt*. The article, entitled “Thoughts in front of a billboard post”, took up almost half a page; it dealt with local cinematography. It had a great response in the local literary circles. I have sent its clippings to Irakli, Isidore and Vasili Pavlovich too.”

The writer in exile proves to have engaged in active and successful negotiations with leaders of German publishing houses on the issuing of his books. However, at the same time the writer often expressed his doubt whether the publishers might not abstain from printing his books because of their socialist content. Nevertheless, he did everything in order to deliver on time the books contracted for printing. In one of his letters the writer wrote, “The Publisher may not print these books and reject them owing to their socialist content. Yet I shall submit them and do my duty. If I submit the books and they refuse to publish them, I shall not be obliged to return the royalties I have received. But it is necessary to fulfill this formal-judicial side, that is submission of the books and translations... Here I cannot act irresponsibly and leave outstanding debts. This will be an unseemly act on the part of a Soviet writer”.

According to the speculations spread in Georgia in connection with Cheishvili’s going into exile, the secret plans of the writer sent to Germany by Soviet Security with a special task were exposed before long by the local intelligence. Along with other factors, German intelligence had ground to doubt the sincerity of the writer who sought political asylum in this particular case, for this step was taken not by a person inwardly opposed to Soviet power but a winner of the Stalin Prize, a writer whose almost single theme was tendentious laudation of Soviet reality.

According to the information of Evgenia Zittermann, a friend of the writer in Germany, the fact that during the entire period of his sojourn in the country the writer was officially given “only two months, extended at the expiry of this time to another two months, with no other guarantee. The Nuremberg Federal Office explained this decision by their “lack of knowledge of the motive of his flight from the Soviet Union”.

The non-stable life of Cheishvili in Germany is accounted for by Zittermann by the persecution and harassment suffered by him on the part of Soviet intelligence notwithstanding his coming to this country. According to her, the writer, turned emigrant, “was forced to break with the outer world, as the homeland left by him with good intentions, more precisely, his political homeland or the country called the “Big Brother” gave him no respite – at times by request, and at others by threat: by request – through official routes, and by threat – secretly. He was obliged to change his address often, to avoid persecution, he was ready to write demands and conduct negotiations, for he thought that in this way he could ward off persecution of his innocent family members. The opposite side took these attempts on his part with mistrust, giving rise to new suspicions”.

In the Soviet Union, harsh punitive measures were taken on the initiative of the relevant organs. In this case it did not matter whether Cheishvili had taken this step of his own free will or at the request of the intelligence service. Such punitive measures were necessary in either case: if the writer indeed left the Soviet Union, given the reality of the time, such action on his part could certainly not be left unresponded: but if he was an agent sent by the authorities of the Soviet country to a hostile and ideologically opposed state, such measures were the more relevant to screen it.

And indeed, within a month and a half of the writer’s going into exile, on 7 January 1959 on the decision of the Presidium of the Union of Georgian Writers Cheishvili was unanimously expelled from the Writer’s Union (Cheishvili’s private fonds #27106).

The writer, who stayed in West Germany for residence, actually failed to settle at some one place for a long time, moving from city to city. In particular, at various times he lived in such cities of Germany as Bonn, Frankfurt, Munich, Cologne, Wiesbaden, Ansbach, Hamburg, Nuremberg...

Cheishvili spent the last period of his life in Essen and Alsfeld. According to the information supplied by his son Rezo, there he had established close, friendly relations with a local teacher of

Russian, Evgenia Zittermann, frequently referred to above. She helped the writer to gain a deeper mastery of the Russian language. Their friendship was facilitated by the fact of Evgenia not being married and living alone.

Unfortunately, due to premature death, Cheishvili had no time to carry out his great plans in literary work. He died of heart attack in Alsfeld on 6 September 1962, at the age of 69. His friend and virtually only caretaker Zittermann had him buried there, keeping his writings in her own archive. In the words of the writer's son Rezo Cheishvili, within almost a year of his death Ms. Zittermann sent their family (on 1 August 1963) an extensive (19 pages) obituary written by herself. The obituary describes Cheishvili's literary activity in detail.

Ms. Zittermann, saddened by the tragic death of her friend and her own personal loss, concluded the obituary with the hope that "thanks to the new works he had written in the West people would take at least a slightly more compassionate attitude to Cheishvili's move and that his works would vindicate him in the eyes of his homeland and the people on whom he inflicted such unrelieved pain".

Conjecturally, Evgenia Zittermann died some ten years ago and her private archive, in which Cheishvili's materials too must be preserved, is kept at the home of her niece Lotar Model living in Aachen, Germany. According to Mr. Rezo Cheishvili, he was supplied with this information by Evgenia's niece by telephone.

Apart from letters sent to his family, three letters (two fully, and a fragment of one) sent by the writer to Sasha (Alexandre) Cheishvili, son-in-law of the émigré Georgian writer Akaki Papava, who lived in Buenos Aires, Argentina, are kept in the G. Leonidze Museum of Georgian Literature. Interest in these letters is primarily due to the fact that, unlike the letters sent to Georgia, in which the author was especially careful in expressing his views, he evinced much more freedom in conveying his secret thoughts.

The study of Cheishvili's archive has shown that the materials traced by me in connection with his life and work in exile

are incomplete and they give only a fragmentary picture of the main points of the writer's life in Germany, far from his homeland.

The first and foremost to be done in the future is to track the archival material connected with his émigré life in Germany and to bring it to Georgia. Apart from shedding new light on the real circumstances that compelled Cheishvili to go into exile and the German period of his life, it will give a deeper insight into the weltanschauung of the writer's literary world, at least partially freed from the restrictive ideological dogmas of Soviet censorship.

Archival Material:

1. Private fonds of Aleksandre Cheishvili: #27102, 27106. G. Leonidze Museum of Georgian Literature.

სასწაულის სეკულარიზაცია შუასაუკუნეების ქართულ და ევროპულ მწერლობაში

ნინო ჩაკუნაშვილი

თბილისის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართველოლოგიური სკოლის ცენტრის თანამშრომელი, შოთა რუსთაველის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტის მეცნიერი თანამშრომელი.

რეზიუმე: სეკულარიზაცია სასულიერო, საეკლესიო სფეროდან საეროში გადასვლას ნიშნავს. ფილოსოფიურ-ლიტერატურათმცოდნეობით ნაშრომებში ამ ტერმინს სასულიერო აზროვნების გარკვეული გამოვლინების საერო შინაარსით გადააზრებაზე მისათითებლად იყენებენ. ამგვარი მნიშვნელობით ვიყენებთ ჩვენ ამ ტერმინს წინამდებარე გამოკვლევაში, რომელიც შუასაუკუნეების ქართულ და ევროპულ მწერლობაში სასწაულის ასახვასა და მნიშვნელობას ეხება.

სასწაულის ტრანსფორმაცია ადრინდელი შუასაუკუნეების ლიტერატურიდან გვიანდელი შუასაუკუნეების მწერლობის პროცესში სეკულარიზაციის მიმართულებით ხდება. იგი რეალურობას უახლოვდება და ადამინის მაღალი, ზნეობრივი, ინტელექტუალური და ფიზიკური თვისებების აქცენტირებას ემსახურება. ამ თვალსაზრისით რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანი“ ახალი ეპოქის – რენესანსის ეპოქის მიჯნასთან დგას.

ამ თვალთახედვით ქართული მწერლობის შესწავლა მნიშვნელოვან მასალას იძლევა და ევროპულ ლიტერატურულ პროცესთან მისი მიმართების თვალსაზრისითაც საინტერესო დასკვნებს წარმოაჩენს.

საძიებო სიტყვები: სასწაული, რუსთაველი, კრეტიენ დე ტრუა

სეკულარიზაცია სასულიერო, საეკლესიო სფეროდან საეროში გადასვლას ნიშნავს. ფილოსოფიურ-ლიტერატურათმცოდნეობით ნაშრომებში ამ ტერმინს სასულიერო აზროვნების გარკვეული გამოვლინების საერო შინაარსით გადააზრებაზე მისათითებლად იყენებენ. ამგვარი მნიშვნელობით ვიყენებთ ჩვენ ამ ტერმინს წინამდებარე გამოკვლევაში, რომელიც შუასაუკუნეების ქათულ და ევროპულ მწერლობაში სასწაულის ასახვასა და მნიშვნელობას ეხება.

შუასაუკუნეების ევროპულ, კერძოდ ფრანგულ ლიტერატურაში სასწაულის ამგვარი ფართო გააზრებით შესწავლას ევროპულ ლიტერატურათმცოდნეობაში მნიშვნელოვანი გამოკვლევები მიემდგნა (Danile P., *Le Merveilleux dans la literature francaise au Moyen Age*. *Fantastic voyage*, Encyclopedia of Science Fiction, ed. by John Clute, Goff Jacque Le, *L'imaginaire Medieval*; Kappler Claude, *Monstres, demons et merveilles a la fin du Moyen Age*; Lucienne Carasso-Bulou, *The Merveilleux in Chretien de Troyes Romance*; Meslin Michel, *Le Merveilleux, L'imaginaire et les croyences en Occident*).

ამ თვალთახედვით ქართული მწერლობის შესწავლა მნიშვნელოვან მასალას იძლევა და ევროპულ ლიტერატურულ პროცესთან მისი მიმართების თვალსაზრისითაც საინტერესო დასკვნებს წარმოაჩენს.

იმისათვის, რომ უკეთ გამოიკვეთოს, თუ რა იმეკვიდრა შუასაუკუნეობრივმა გმირმა ქრისტიანული წმინდანის სახე-ხასიათისგან სასწაულებრივი ქმედების თვალსაზრისით, გამოვყოფთ საკითხთა სამ რიგს, რომელთა ფარგლებშიც შევეცდებით შუასაუკუნეების ტიპურ სასწაულთა კლასიფიკაციას: ფიზიკური ძალის ჰიპერბოლიზაცია და ბრძოლა უკეთურ ძალებთან (ემშაკთან, გველეშაპთან...), სწეულთა განკურნება, ცხოველთა სამყაროსთან ურთიერთობა.

აგიოგრაფიულ ძეგლებში წმინდანთა ძალა ხშირ შემთხვევაში ჰიპერბოლიზირებულია. ადამიანის ძალის ჰიპერბოლიზირება კი დამახასიათებელი იყო მითოსური სამყაროსათვის საფიქრებელია, რომ ეს ელემენტი მითოსიდან

უნდა გადმოსულიყო აგიოგრაფიაში, ხოლო აგიოგრაფიიდან შუა საუკუნეების საერო ლიტერატურაში [5]. მართალია, წმინდანთა ძალა ჰიპერბოლიზირებულია, მაგრამ ეს არ არის იმ ტიპის ფიზიკური ძალის ფლობა, რასაც ფლობენ მითოსური პერსონაჟები. წმინდანთა ძლიერება ემყარება მათ რწმენას და სულიერების იმ საფეხურს, როცა წმინდანი, წმინდანობის გარკვეულს საზომს აღწევს, როცა მას შეუძლია დაქანებული ლოდი რწმენის ძალით შეაჩეროს, ეშმაკი ლოცვით განდევნოს ადამიანის სხეულიდან, ან სიტყვის ძალით დაიმორჩილოს გველეშაპი. ქრისტიანის თვალთახედვით, წმინდანი, რომელსაც ხელეწიფება სასწაულის ჩადენა, ყოვლისშემძლეა და წმინდანებიც, ისევე როგორც მითოლოგიური გმირები ებრძვიან ბოროტ ძალებს, რომელნიც ქრისტიანულ ღვთისმეტყველებაში უკვე ერთი სახელის ქვეშ არიან გაერთიანებულნი: ეშმაკი, დემონი. ზოგიერთ შემთხვევაში წმინდანი გველეშაპსაც ებრძვის. მსგავსი ეპიზოდები გვხვდება როგორც ქრისტიანულ ძეგლებში, ასევე იკონოგრაფიაშიც.

ქართული კლასიკური პერიოდის მწერლობა სამი ნაწარმოებითაა ცნობილი: „ვისრამიანი“, „ამირანდარეჯანიანი“ და „ვეფხისტყაოსანი“. თითოეულ ამ ნაწარმოებში გვხვდება სასწაულები, რომლებიც თავისი არსით გარკვეულწილად სცილდება აგიოგრაფიული თხზულების პერსონაჟთა მიერ ჩადენილ სასწაულებს. თუმცა შინაარსით უახლოვდება კიდევ მათ. ამავე პერიოდს განეკუთვნება ფრანგი მწერლის კრეტიენ დე ტრუას ნაწარმოებებიც. შევეცდებით ზემოთ დასახელებული სასწაულების ფონზე განვიხილოთ ქართული საერო ნაწარმოების ორი ძეგლი – „ამირანდარეჯანიანი“ და „ვეფხისტყაოსანი“ და კრეტიენ დე ტრუას რომანი “ივენი ანუ ლომის რაინდი“.

ქართული სარაინდო რომანი, კერძოდ „ამირანდარეჯანიანი“, მრავლადაა გაჯერებული სასწაულებრივი ელემენტებით. რუსთველი კი თავის „ვეფხისტყაოსანში“ სასწაულზე იშვიათად საუბრობს. პოემაში, ისევე როგორც აგიოგრაფიულ ნაწარმოებებში, სასწაული აღქმულია როგორც რეალური, უტყუარი ფაქტი, ტარიელის,

როგორც სრულიად ადამიანური პერსონაჟის შემოსვლას ნაწარმოებში მეტი იდუმალეობა ახლავს და მეტ გაცეხას იწვევს მნახველებში, ვიდრე გრძნეული მონის, უჩინარი მოსასხამის, საკვირველი აბჯრისა თუ დევებისა და ქაჯების არსებობა.

რუსთველის პოემისგან განსხვავებით, „ამირანდარეჯანიანისა“ და კრეტიენის რომანების გმირები, ფათერაკებისა და თავგადასავლების გამუდმებულ მიებაში არიან, მათ მიებას ზოგჯერ არანაირი პირობა და ინტრიგა არ უდევს საფუძვლად. მათი მიზანი ხშირად საკუთარი სახელის განდიდებით, საყვარელი ქალის მიერ წაყენებული პირობებითაა განპირობებული, მაშინ როცა რუსთველის გმირების ქმედება მაღალზნეობრივი იდეალებისკენ სწრაფვით გამოირჩევა, რომელიც მხოლოდ პირადი სახელისა და სატრფოს მიერ ნაკარნახევი დავალების ზუსტი აღასრულება კი არა, მეგობრისათვის ისეთი თავდადება და თავგანწირვაა, რომელიც რუსთველმა ალტრუისტულ გაგებამდე აიყვანა.

რუსთველის „ვეფხისტყაოსანი“ შეიძლება ჩაითვალოს იმ ტიპის ნაწარმოებად, რომელიც რეალისტური ხედვის მხატვრული გამოხატვის მხრივ აშკარად წინ უსწრებს ამავე პერიოდის დასავლურ ნაწარმოებებს. პოემაში წამოჭრილი იდეალები კი მხოლოდ იმაზე მიანიშნებს, რომ რუსთველისთვის სასწაული პოემის ნარატიული ნაწილია და არა იდეური დატვირთვის მიზანდასახულობა.

შუასაუკუნეების ავტორები (რუსთველი, ასევე მისი თანამედროვე ფრანგი მწერალი კრეტიენ დე ტრუა), აგიოგრაფი მწერლისაგან განსხვავებით, იდეალს ეძებენ არა ისტორიული გმირის, კონკრეტული პიროვნების სახეში, არამედ ისინი იდეალს ქმნიან ფანტაზიაში.

რუსთველის შეხედულებით, ადამიანი იდეალურს უახლოვდება პიროვნული ღირსებებითა და თვისებებით, შუასაუკუნეობრივ საზოგადოებაში არსებული იდეალებისადმი წვდომის სურვილითა და მისკენ შეუპოვარი სწრაფვით.

შენიშნულია, რომ „XII საუკუნის რუსთველამდელ ქართულ კულტურასა და ლიტერატურაში შეინიშნება იგივე

პროცესი, რაც ახალ, პროგრესულ აზროვნებას მოჰყვა XII-XIII საუკუნეების ევროპაში“. [6].

ისევე როგორც ანტიკური რომანი, შუა საუკუნეების რომანული ეპოსი და კურტუაზული (სარაინდო) რომანი მოიცავენ მრავალ განცალკევებულ სიუჟეტებს, დამოუკიდებელ ეპიზოდებს, თავგადასავლებს. რომელთა საერთო დამახასიათებელი ნიშანი არის ავანტიურა.

სასულიერო მწერლობიდან საერო ლიტერატურის ძეგლებში სხვა თემებთან ერთად (ბრძოლის, გამირობის პრინციპები), ავანტიურის მოტივიც გადადის, თუმცა გადახალისებულია მისი გამოვლენის უბანი და ფართოდება მოქმედების არეც. ემშაკისა და ხორცის სიამოვნებათა დათრგუნვა ინდივიდუალიზმის ალტრუისტულ გაგებამდე ავიდა. ფართო გზა მიეცა მოყვასის სასიკეთოდ საკუთარი თავის გასაჭირში ნებაყოფლობით ჩაგდებას. რაინდის, მოხეტიალე ავანტიურისტის ტიპის შემოტანა ქართული საერო კულტურის ყველაზე ტიპოლოგიური მსაგავსებაა დასავლეთ ევროპული რომანების რაინდების მხატვრულ სახესთან.

ავანტიურული რომანი არის ისეთი ნაწარმოები, რომელშიც მხატვრულ ფორმებში აღწერილია ათასგვარი, უმეტეს შემთხვევაში ფანტასტიკური თავგადასავალი ამა თუ იმ პირისა. მისი ერთი ადგილიდან მეორეზე გადასვლა. ამ მხრივ, ეს რომანი უკავშირდება ფანტასტიკურ მოგზაურობათა და თავგადასავალთა რომანს [4]. ავანტიურულმა რომანმა ყველა თავისი ნიშნებით გამოვლინება ჰპოვა უმთავრესად რაინდულ რომანში. მიჯნურის დავალებით თუ სამხედრო-საგმირო სახელის მოპოვებისა და უცნობი ქვეყნის ნახვის სურვილით გატაცებული რაინდი მოგზაურობს სხვადასხვა უცნაურ ქვეყნებში, ებრძვის მტრებსა და მოწინააღმდეგეთ, რომლებიც ელობება ადამიანების, გოლიათების, საშინელი და უცნაური მხეცებისა და ათასგვარი დაბრკოლებების სახით.

ავანტიურული რომანის ციკლში შეჰყავს კ. კეკელიძეს „ვეფხისტყაოსანი“ და „ამირანდარეჯანიანი“. მკვლევარი ამ ტიპის რომანების კვალს ისევ სასულიერო მწერლობაში ეძებს და მაგალითად მოჰყავს მაკარი რომაელის ცხოვრებაში შესული

თხზულება „მიმოსლვა სამთა ძმათა“. როგორც მკვლევარი მიუთითებს, ამ თხზულებას გამოვყავართ საეკლესიო-სასულიერო თხრობათა რკალიდან და შევყავართ საერო ფანტასტიკურ-ზღაპრული ნაწარმოებების სფეროში, სადაც მთელი ფიზიკური ბუნება, მისი მოვლენებით, ფლორითა და ფაუნით – განსულიერებული და ადამინის თანამგრძნობია. [3].

ავანტიურაში რეალიზდება რომანის პრობლემები და ისინი ინტეგრირდება შემდგომ საგმირო საქმეებში. ზრუნვა სუსტა დასაცავად, ერთგულება ქალისადმი, დიდსულოვნება. ავანტიურა აძლევს გამართლებას რაინდთა სამყაროს.

რაინდთა სამყაროში არსებობს გამორჩეულობის გარკვეული საფეხურები. ავანტიურას აქვს განსაკუთრებული ღირსება – რაინდი თავად განსაზღვრავს საკუთარ ცხოვრებას, მან თავად უნდა გაიაროს გამორჩეულობის საფეხურები და საბოლოოდ ავანტიურა ხდება ძირითადი საშუალება სრულყოფილების მიღწევისათვის.

შეიძლება ითქვას, რომ სარაინდო რომანებში წარმოდგენილი სასწაულებრივი არსებები ნაწარმოებებში წამოჭრილი კონფლიქტის შემაკავშირებელ რგოლებს წარმოადგენენ, რომლებიც მნიშვნელოვან როლს ასრულებენ ამ კონფლიქტის გადაჭრაში. ზოგიერთ შემთხვევაში, სასწაულებრივი არსებები რაინდებს ავანტიურის განხორცილებაში ხელს უშლიან, ზოგიერთ შემთხვევაში კი პირიქით, ეხმარებიან. სასწაულებრივ საგნებს უფრო სხვა დატვირთვა აქვთ მინიჭებული, ისინი რაინდებს დაუძლეველის დამლევაში, შეუსრულებელის შესრულებაში ეხმარებიან. ამიტომ ასეთ ნივთებს მაგიური ძალა აქვთ.

შუა საუკუნეების სასწაულმა გარკვეული ტრანსფორმაცია განიცადა, იმ გაგებით, რომ შეიცვალა ადამიანის დამოკიდებულება სამყაროსადმი და ღმერთისადმი. „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში“ მოყვანილი ეპიზოდი მოგვითხრობს, რომ გრიგოლის მოწაფე მიქელი, მაღალი კლდიდან გადმოაგდო ბელიარმა, მაგრამ ღმერთი შეეწია წმინდანს და იგი სრულიად უვნებელი წამოდგა მიწიდან. საინტერესოა ამ მხრივ „ტრისტანსა და იზოლდაში“ მოყვანილი

ეპიზოდი, როცა მეფე მარკის სასახლეში განმარტოებულ მიჯნურებს, კარებთან მცველების ხმა შემოესმებათ, ტრისტანი გადაწყვეტს გადახტეს კოშკიდან, რათა თავიდან აიცილოს სამარცხვინო სასჯელი, იგი შევარდება სამლოცველო ოთახში და გადახტება კოშკიდან. ნაწარმოების ავტორი გვეუბნება, რომ ღმერთმა იგი შეიწყალა, ქარმა მისი ტანისამოსი ააფრიალა, რაინდი ზევით ასწია და კლდის ძირში, ბრტყელ ქვასთან ჩამოსვა. მიუხედავად იმისა, რომ ტრისტანი არღვევს გარკვეულ ზნეობრივ ნორმებს, უფალი მაინც შეყვარებული გმირის შემწედ გვევლინება. გმირის სასწაული ზოგჯერ ღვთიური სასწაულით არის განპირობებული.

ქრისტიანულ მწერლობაში სასწაულის ძირითადი დანიშნულებაა მოუტანოს სარგებლობა ადამიანს. ესაა ავადმყოფის განკურნვა, ბრმისთვის თვალის ახელა, ადამიანის მოქცევა ჭეშმარიტების გზაზე და ა.შ. შუასაუკუნეების რომანში სასწაულის ძირითადი ფუნქციაა დაეხმაროს გმირს, მოუტანოს მას გარკვეული სარგებლობა ბოროტების წინააღმდეგ ბრძოლაში (საკვირველი აბჯარი, გრძნეული მონები, საკვირველი ხმალი, ჯადოქრის ბალზამი და ა.შ.) სასწაული არ არის ბუნების კანონების დარღვევა; ქრისტიანულ სამყაროში ყველაფერი სასწაულის ნიშნითაა აღბეჭდილი; წმინდანთა მიერ ცხოველთა დამორჩილება წილნაყარია პირველყოფილ სამოთხის ჰარმონიულობასთან. შუა საუკუნეების რომანის გმირებიც ამ ჰარმონიისაკენ მიისწრაფვიან. რუსთველის გმირთა საბრძანებელში „თხა და მგელი ერთად სძოვს“. წმინდანი უფლის სახელით მოქმედებს, ღვთის შემწეობით ამარცხებს ბოროტ და უკეთურ ძალებს. ბრძოლაში გასული საერო რომანის გმირს, უფლის შემწეობის იმედი აქვს, თუმცა საკუთარ ძალასაც არა ნაკლებ მნიშვნელობას ანიჭებს.

სასწაულის გაგებასთან დაკავშირებით სასულიერო და საერო რომანების პერსონაჟთა შორის შეინიშნება შემდეგი განსხვავებანი:

წმინდანს აქვს პრივილეგია ღვთიური სიტყვის გაცხადების, ამ უნარს მოკლებულია საერო ნაწარმოების გმირი. წმინდანს ხელეწიფება დავრდომილთა სასწაულებრივი

განკურნება, მაშინ როცა საერო ლიტერატურის გმირი, ზოგიერთ შემთხვევაში, თვითონ საჭიროებს განკურნებას; წმინდანს სიკვდილის შემდეგაც შეუძლია სასწაულის მოხდენა, მაშინ როცა რაინდის სამოქმედო ასპარეზი მხოლოდ მიწიერი ნიშნითაა შემოფარგლული. საერო რომანებში სასწაული უკვე მოდიფიცირებულია, რეალური გამართლება ეძებნება მოქმედებას. სასწაულის მოდიფიცირებისას და მისი რეალურობისაკენ სვლის თვალსაზრისით კი შეიძლება გამოიყოს შემდეგი საფეხურები:

პირველი ეტაპი, ეს არის განვითარების ყველაზე დაბალი დონე, სადაც ყველაზე მეტი დატვირთვა ენიჭება ფიქციას, რომელიც სუფთა გამონაგონზე, ზებუნებრივ სამყაროზე და სასწაულებრივ არსებებზეა აქცენტირებული. მწერალი ქმნის მისტიკურ-იდუმალ სამყაროს და არანაირად არ ცდილობს აგვიხსნას გმირის ესა თუ ის ქმედება: ახსნას როგორ ხდება ხილული უხილავი, როგორ ამარცხებს გმირი მასზე ბევრად ძლიერ მითიურ არსებებს, როგორ უჩინარდება ესა თუ ის პერსონაჟი, თუ ის ჯადოსნურ მოსასხამს მოისხამს და ა.შ. ფაქტია ისიც, რომ იმ დროინდელი მსმენელისათვის სასწაულის ლოგიკა არ საჭიროებს ინტერპრეტაციას. ის იღებს ამას როგორც ესთეტიკურ ფაქტს და ეს ფაქტი მისთვის არის ობიექტური ყოფა – ონტოლოგიური ფაქტი და არა ფსიქოლოგიური [1]. ანუ სასწაული იქმნება არ მხოლოდ სასწაულისთვის, არამედ იმ საზოგადოებისთვისაც, რომელსაც ამ პერიოდში უფრო მეტად მსმენელის პოზიცია უკავია, ვიდრე მკითხველის. საზოგადოება თვითონ ხდება დამკვეთი სასწაულის. შუასაუკუნეობრივი სამყარო სასწაულზეა ორიენტირებული. ამ ეტაპის ნაწარმოებთა ციკლში შეგვიძლია გავაერთიანოთ მოსე ხონელის „ამირანდარეჯანიანი“, კრეტიენ დე ტრუას რომანების ის პასაჟები, რომელიც ზებუნებრივი სასწაულითაა გაჯერებული და რუსთველის „ვეფხისტყაოსნის“ რამდენიმე ეპიზოდი (ქაჯები, დევები, ჯადოსნური მოსასხამი, დევების მიერ დანატოვარი საკვირველი აბჯარი).

მეორე ეტაპი არის ინტერმედიალური ზონა, სადაც მწერლები აქცენტირებას ახდენენ პერსონაჟთა გმირულ

საქმეებზე. მართალია ხშირ შემთხვევაში გმირთა ფიზიკური ძალა და ქმედება ჰიპერბოლიზირებულია, მაგრამ უკვე არის მცდელობა რეალურობის ელემენტების შემოტანისა და დამკვიდრებისა. კერძოდ, მცდელობა იმის ახსნისა, თუ როგორ ხდება გმირის მიერ ამა თუ იმ მოწინააღმდეგის დამარცხება. ეს ძალიან მკრთალად გაკრთება კრეტიენის ზოგიერთ რომანში, ხოლო უფრო ცხადად ამის დეტალიზაციას გვაძლევს რუსთაველი. ეს კი უკვე უნდა ჩაითვალოს განვითარების მესამე ეტაპად.

მესამე საფეხურზე უფრო მეტად ხდება რეალურობის ხაზგასმა და მცდელობა ახსნისა, როგორ ძლია გმირმა ესა თუ ის მოწინააღმდეგე. ამ საფეხურზე ქვეყნებს სრულიად რეალისტური ელფერი ადევთ. რუსთაველის პოემაში ეს არის ინდოეთი, არაბეთი და ა.შ. კრეტიენტან ეს არის მეფე ართურის სამეფო კარი. ანუ მწერლები ქმნიან რეალური ქვეყნის სახეს, საიდანაც ყველა გმირი მიმემგზავრება თავგადასავლის საძიებლად. ჩვენ უკვე ვერ ვხვდებით მისტიკურ სამყაროს, რომელსაც პრედომინანტი როლი უკავია პირველი ეტაპის განხილვისას, არამედ გვაქვს სრულიად რეალური ბაზა ქვეყნისა. ამით ხდება ხაზგასმა და მინიშნება იმისა, რომ ნაწარმოების გმირები სრულიად რეალური პერსონაჟები არიან. ეს ელემენტი სუსტადაა გამოვლენილი "ამირანდარეჯანიანში". ხოლო სრულ დეტალიზაციას იმისას, თუ როგორ ამარცხებს გმირი მასზე ბევრად ძლიერ მოწინააღმდეგეს, გვაძლევს რუსთაველი, როცა ავთანდილს მეკობრეებს შეაბრძოლებს. ავტორი აქცენტს აკეთებს პერსონაჟის მოხერხებულობაზე, ბრძოლის ტექნიკასა და იარაღზე. ავთანდილი არაა ამირანდარეჯანისძის მსგავსი რაინდი, მას სჯერა საკუთარი შესაძლებლობების და ღმერთის ნების, მაგრამ ამავდროულად იგი გონებით მოქმედებს, რაციო წარმართავს მის ქმედებას. რეალისტურობითაა აღბეჭდილი ის თათბირი, რომელსაც სამი რაინდი ქაჯეთის ციხის აღების წინ აწარმოებს.

ავანტიურა, რომელსაც რაინდი ხშირ შემთხვევაში სასწაულის ნიშნით წარმართავს, საშუალებას აძლევს გმირს გადალახოს წინააღმდეგობა, რომელიც არსებობს

ცხოვრებისეულ იდეალსა და რეალურ ცხოვრებას შორის. როგორც შუასაუკუნეების ევროპული ლიტერატურის ცნობილი მკვლევარი ე. კიოლერი შენიშნავს, სარაინდო რომანი ახდენს ავანტიურის იდეალიზირებას და ამით სძენს მას მორალურ ფასეულობას. გამოყოფს მას კონკრეტული ემპირიული გარემოსაგან და ათავსებს წარმოსახვით სამყაროში. [2]

შემთხვევითი არაა, რომ სასწაული თამაშობს ასეთ მნიშვნელოვან როლს სარაინდო რომანებში. სასწაულში რეალიზდება უმნიშვნელოვანესი ნაწილი გმირის თავგადასავლის. რაინდის გამოცდას ფათერაკებით სავსე გზაზე თან ახლავს რიგი სასწაულებისა. ისინი ან ეხმარებიან რაინდს (ჯადოსნური ნივთები), ან მონაწილეობას ღებულობენ ურჩხულის, ქაჯების, დევების და სხვა ანთროპომორფული არსებების განადგურებაში.

რუსთველის გმირთა ავანტიურაში სუსტადაა წარმოდგენილი სასწაული, განსხვავებით დასავლური სარაინდო რომანებისაგან, სადაც სასწაულის გარეშე პირდაპირ წარმოდგენილია რაიმე სახის ავანტიურა. „ვეფხისტყაოსანი“ სასწაულთან დამოკიდებულებას ადამიანური სინამდვილის ხაზით წარმართავს. რუსთველისათვის მთავარია არა ფანტასტიურის შინაარსი, არმედ იმ იდეალისაკენ სწრაფვა, რომელიც მისი პოემის ბოლოს ბოროტებაზე სიკეთის გამარჯვებით უნდა დამთავრდეს.

დასავლური რომანების გმირებისაგან განსხვავებით, რუსთველის გმირები ნაწილობრივ თავისუფალნი არიან თავიანთ ქცევაში. თუ კრეტიენის რომანის გმირები მხოლოდ სატრფოს კარნახით მოქმედებენ, ავთანდილს შეუძლია სატრფოსადმი მიცემული პირობა შეასრულოს, მაგრამ მას ახალი ვალდებულება, მეგობრისთვის თავდადება და თავგანწირვა დაურთოს და მეგობრისადმი თავდადება უმაღლეს ზნეობრივ პრინციპად აქციოს.

აღსანიშნავია ისიც, რომ სასწაული, რომელსაც გმირი ახორციელებს ავანტიურის ნიშნის ქვეშ, არ გულისხმობს მხოლოდ ფიზიკურ სასწაულს. ამ ტიპის სასწაულის გაგება აყვანილია იმ მაღალ იდეალურ და მორალურ ფასეულობამდე,

რომლისკენაც ილტვიან შუა საუკუნეების ჰუმანისტი მოაზროვნეები და მათ შორის რუსთაველიც.

სასწაულის შესწავლამ შუასაუკუნეების ქართულ მწერლობაში იმავე პერიოდის ფრანგული ლიტერატურული ძეგლების პარალელურად ამ მნიშვნელოვან დასკვნებამდე მიგვიყვანა: სასწაულის ტრანსფორმაცია ადრინდელი შუასაუკუნეების ლიტერატურიდან გვიანდელი შუასაუკუნეების მწერლობის პროცესში სეკულარიზაციის მიმართულებით ხდება. იგი რეალურობას უახლოვდება და ადამინის მაღალი, ზნეობრივი, ინტელექტუალური და ფიზიკური თვისებების აქცენტირებას ემსახურება. ამ თვალსაზრისით რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანი“ ახალი ეპოქის – რენესანსის ეპოქის მიჯნასთან დგას.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. Danile, P., *Le Merveilleux dans la literature francaise au Moyen Age*. Paris, 1994.
2. Kohler, E., *L'aventure chevaleresque, Ideal et realite dans le roman courtois*, Gallimard, Paris, 1974.
3. კეკელიძე კ., ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, ტ. II. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 1945.
4. Meslin, Michel, *Le Merveilleux, L'imaginaire et les croyences en Occident*. Paris, 1984.
5. სირაძე რ., ძველი ქართული თეორიულ-ლიტერატურული აზროვნების საკითხები. თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 1975.
6. ხინთიბიძე ე., ვეფხისტყაოსნის იდეურ-მსოფლმხედველობითი სამყარო. გამომცემლობა 'ქართველოლოგი', თბილისი, 2009.

SCHOLARLY STUDIES

SECULARIZATION OF THE MIRACLE IN MEDIEVAL GEORGIAN
AND EUROPEAN LITERATURE

**Secularization of the Miracle in Medieval Georgian
and European Literature**

Nino Chakunashvili

Collaborator of the Centre for Kartvelian Studies of Ivane Javakhishvili Tbilisi state university; Researcher of the Shota Rustaveli Institute of Georgian Literature.

Abstract: Secularization means transfer from the spiritual or ecclesiastical sphere to secular. In the sphere of philosophy and in literary criticism this term is used to refer to conceptualization of a definite manifestation of ecclesiastical thought into secular content. I use this term in this meaning in the present paper that deals with the reflection and meaning of miracle in mediaeval Georgian and European literature.

The transformation of miracle in the process of transition from early medieval to late medieval literature takes place along the line of secularization. It comes close to reality, accentuating man's high, moral, intellectual and physical features. From this point of view, Rustaveli's "The Man in the Panther Skin" stands at the border of a new period – that of the Renaissance.

Key words: *miracle, Rustaveli, Chrétien de Troyes*

Secularization means transfer from the spiritual or ecclesiastical sphere to secular. In the sphere of philosophy and in literary criticism this term is used to refer to conceptualization of a definite manifestation of ecclesiastical thought into secular content. I use this term in this meaning in the present paper that deals with the

reflection and meaning of miracle in mediaeval Georgian and European Literature.

Significant studies have been devoted in European literary criticism to research into miracle in such broad interpretation in medieval European, in particular French literature (Danile P., *Le Merveilleux dans la literature francaise au Moyen Age*. *Fantastic voyage*, *Encyclopedia of Science Fiction*, ed. by John Clute, Goff Jacque Le, *L'imaginaire Medieval*; Kappler Claude, *Monstres, demons et merveilles a la fin du Moyen Age*; Lucienne Carasso-Bulou, *The Merveilleux in Chretien de Troyes Romance*; Meslin Michel, *Le Merveilleux, L'imaginaire et les croyences en Occident*).

Research into Georgian literature from this viewpoint yields significant material, leading to interesting conclusions from the standpoint of its relations to the European literary process as well.

I have focused on several miracles from those established in hagiographic writings and tried to review those that are typical of Christian figures and characters of the medieval romance.

I have singled out three sets of questions in which I shall try to categorize typical medieval miracles in order to show better what was inherited by the medieval hero from the image and character of the Christian saint: exaggeration of physical power and struggle with evil forces (devil, dragon); healing of the sick; relationship with animals.

The power of saints is often exaggerated in hagiographic writings. Exaggeration of human power was characteristic of the mythical. This element must have found its way from mythos to hagiography and from the latter to medieval secular literature. [5].

True, the power of saints is exaggerated, yet it does not involve the type of physical force that we encounter in mythical characters. The power of saints is based on their belief and the stage of spirituality attained at which they can stop a rolling rock with the force of faith, to drive out demons from the human body, and with the force of words to conquer a dragon. According to the Christian view, a saint who is capable of miracles is omnipotent and, as well as mythological heroes, fights evil forces that in Christian writings are

united under a single term: devil or demon. In some cases a saint fights even a dragon. Such episodes occur in Christian literature as well as in iconography.

The Georgian classical literature is renowned for three works: "The Visramiani", "The Amiran-Darejaniani" and "The Man in the Panther's Skin". In each of these works we encounter miracles that differ from those performed by hagiographic characters, in content they come close to them. Works by the French writer Chrétien de Troyes were written in the same period. I shall try to discuss Georgian secular works "The Amiran-Darejaniani" and "The Man in the Panthers Skin" as well as romance by Chrétien de Troyes "Yvain, the Knight of the Lion" in the context of the miracles described above.

The Georgian chivalrous romance "The Amiran-Darejaniani" in particular, is full of miraculous elements.

Rustaveli rarely mentions miracles in his poem. In the poem, as in hagiographic works, miracles are considered as real and authentic events. There is more mystery and more surprise in the appearance of Tariel – a fully human character - in the story than the existence of the magician slave, invisible cloak, magic armor, "devis" and kajis.

Unlike the characters of Rustaveli, the main characters of "The Amiran-Darejaniani" and those of Chrétien de Troyes' are in constant search for adventure and risk. Their search is not based on any condition or intrigue and is often dictated by the search for glory or by the request from a beloved woman. In contrast, the actions of Rustaveli's characters are dictated by the ideals of high morality that go beyond the individual's glory and beyond the request of a beloved. Dedication and sacrifice for friendship are elevated by Rustaveli to the level of altruism.

Rustaveli's "The Man in the Panther's Skin" can be considered to anticipate its contemporary West-European works in terms of realism and artistic expression. And the ideals that are raised in the poem indicate that for Rustaveli miracles represent a narrative part rather than bearing an ideal purpose.

Unlike hagiographic writers, medieval authors (Rustaveli and his contemporary Chrétien de Troyes) look for their ideal not in a concrete person or historical character but create it in fantasy.

It can be suggested that for "The Man in the Panther's Skin", as for the French chivalrous romance, the magic environment is a tool for a full depiction of the person, and for the expressive description of reality.

In Rustaveli's view, a human being approaches the ideal with his personal virtues and qualities, reflecting the strong drive for the ideals present in medieval society.

The views of a medieval man on the environment, his mentality and perception of reality are in some ways expressed in the literature and the art of the period.

It has been noted that "the process that emerged from progressive thinking in Europe in the 12th-13th centuries is already present in the pre-Rustavelian Georgian literature and culture of the 12th century" [6].

Similarly to the Classical romance, the medieval romantic epic and courtly romance comprise numerous separate subjects, independent episodes, and adventures, whose common characteristic feature is adventure.

Along with other themes (principles of struggle and heroism), the motif of adventure moves from church writings to works of secular literature, though the area of the manifestation of its area is reinvented and the same action is broadened. Themes, such as defeat of the devil or the pleasures of the flesh become elevated to the altruistic interpretation of individualism. To get willingly into trouble in order to help a neighbour becomes a common theme. Bringing into the Georgian secular writings the image of a knight and a traveling adventurer is the highest typological similarity with images of the characters of the European chivalrous romance.

The adventure romance is a work of literature in which multiple, mostly fantastic adventures and travels of its main character are described in artistic form. In this way the romance of this type is related to movement from one place to another, romance

of "travels" and "adventures".[4]. The adventure romance found its full expression in the "chivalrous romance". A knight, either at the request of a beloved, or filled with a desire of military and heroic glory, or moved by a desire to see foreign lands, travels in various strange countries. He fights the enemies and adversaries that stand in his way in the shape of humans, giants, terrific and strange animals and all kinds of obstacles.

K. Kekelidze includes "The Man in the Panther's Skin" and "The Amiran-Darejaniani" in the category of adventure romances. He searches for the trace of these romances in ecclesiastical writings, such as a composition called "The Travels of Three Brothers" included in the life of Macarius of Rome. As indicated by the researcher, this work leads us out of the cycle of ecclesiastical narration and introduces us into the sphere of fantastic-fabulous works where the entire physical nature, with its phenomena, its fauna and flora, is animated and sympathetic towards humans [3].

The issues of the romance are realized in the adventure and they are integrated in subsequent heroic tasks. Care for and protection of the weak, loyalty to the beloved, magnanimity – give justification to the knights' world.

There are certain steps of distinction in the world of knights. An adventure has a special quality - the knight himself determines his own life. He himself should go through the steps of distinction. Ultimately the adventure becomes the principal means of reaching perfection.

It may be said that the supernatural creatures described in a chivalrous romance represent connecting links of the conflict described in the romance, often playing an important role in its resolution. In certain cases, miraculous creatures put obstacles on the path of adventure, while in others, they assist the knights. Miraculous objects, however, have a different function. They help the knights in attaining the unattainable, in doing the unfeasible. Hence, such objects have magic powers.

In the Middle Ages miracles suffered some transformation, reflecting the change in people's attitude to the world and to God. In

one episode of "The Life of Grigol Khantzdeli", Mikel, a pupil of Grigol, is thrown from a high cliff by a demon. But he manages to rise from the ground unharmed, as God comes to his aid. In "Tristan and Iseult", the two lovers, while in the palace of King Mark, hear voices of the guard and Tristan decides to jump from the tower in order to avoid shameful punishment. He runs into the priory and jumps from the tower. The author describes him being flown up by the wind and gently returned to the ground, as God showed him mercy.

Even though the enamored Tristan is breaking certain moral norms, he is still assisted by God. Thus, the miracle of a character is sometimes due to divine miracle.

In the Christian writings the main purpose of miracles is to benefit people. This includes healing the sick, restoring vision to the blind, bringing humans to the path of truth, and so on. In a medieval romance the main purpose of miracles is to help the character, to give him certain advantage in the fight with evil (wondrous armor, slaves, magic sword, magician's balm, etc.).

Miracle does not constitute a breach of the laws of nature. In the Christian world everything is marked by the sign of miracles; subjugation of animals by saints is linked to the harmony of the paradise. The characters of a medieval romance also strive for harmony. In the realm of Rustaveli's characters "the goat and the wolf are feeding together" A saint acts on behalf of the Lord and with the help of God he defeats evil forces. A character of a secular romance hopes for the Lord's protection in joining battle, though he attaches no less importance to his own power.

The following differences are noticeable between ecclesiastic and secular characters in the context of miracles.

A saint has a privilege of delivering the will of God, while in a secular novel, a hero does not have this ability. A saint is able to miraculously cure the diseased, while in a secular story, a character occasionally himself needs to be cured.

A saint can perform miracles even after his death, while in a secular story, a hero can act only during his life. In a secular novel

miracles are already modified and real justification is found for the action. A saint has the privilege to disclose the divine world, while the character of a secular romance is deprived of this capacity.

Miracles undergo modification and alteration on their path towards reality, involving the following steps:

At the first stage, the basic level of development, most emphasis is placed on fiction, the author's creative language, with the accent on fantasy, the supernatural world and supernatural creatures. The author creates a mysterious world and does not try to account for the actions of the character, such as returning sight to the blind, defeat of more powerful mythic creatures, disappearance with a magic cloak, etc. The fact remains that miracles do not require logic for their interpretation for the audience of this period. They accept miracles as an esthetical fact and this fact is objective reality, an ontological rather than psychological fact [1]. In other words, miracles are created not just for their own sake, but for the society which, in this period, appears in the role of the audience rather than a reader. The society turns into the key customer of miracles. The medieval world orients itself toward miracles. The works of this period include "The Amiran-Darejaniani" by Mose Khoneli, Chrétien de Troyes" that are full of supernatural miracles and some episodes from "The Man in the Panthers Skin" (kajis, devi, the magic cloak, the magic armour left by the devis).

At the second stage, in an intermediate zone, the authors emphasize the heroic actions of their characters. Even though the physical power and their actions are frequently exaggerated, there is already an attempt to introduce and establish elements of reality. In particular, there is an attempt to explain how the hero defeats his enemy. In some romances of Chrétien this is done in rather subtle ways, while Rustaveli's work gives more details. However, this point can be considered as the third stage of development.

At the third stage there is more emphasis on reality and an attempt to explain how the character defeats his enemy. At this stage, countries appear depicted quite realistically. In Rustaveli's poem, this is India and Arabia, in the work of Chrétien this is the

court of King Arthur. In other words the writers create an image of a real country, from where all adventurers reach out. At this stage mystical worlds that play the key role at the first stage are replaced by real countries, emphasizing the fact that its characters are real people. This element is weakly shown in "The Amiran-Darejaniani". However, Rustaveli gives a detailed explanation of how the hero defeats its more powerful enemy when describing the fight of Avtandil with the pirates.

Adventures, often conducted under the token of a miracle, allow the hero to overcome the barrier which exists between the idealized and real lives. As noted by E. Kohler, a well-known researcher of medieval European literature, the chivalrous romance idealizes the adventure, giving it a moral value, takes it out of the concrete and places in an empirical setting [2].

It is not accidental that miracles play such an important role in chivalrous romances. A larger part of the character's adventure is realized in miracle. On the path full of dangers, the knight is accompanied by a number of miracles that either help him (magic objects) or participate in the destruction of dragons, kajis, devis and other anthropomorphic creatures.

I have already noted that, in contrast to European chivalrous romance, where an adventure is inconceivable without miracles, in the adventures of Rustaveli's characters miracles play a minor role.

"The Man in the Panther's Skin" relates to miracles through human reality. For Rustaveli it is not the surreal that is important but the search for those ideals which at the end of his poem bring victory of good over evil.

The characters of Rustaveli, in contrast to the characters of West-European romance are in part free in their action. The characters of Chrétien's novels act only at the dictate of the beloved. Avtandil can fulfill the promise given to his beloved, adding to it a new commitment – dedication for his friend - turning it into a supreme moral principle.

It should be noted that the miracles performed in the context of the adventure, do not involve only physical miracles, since

they are elevated to higher ideal and moral values to which humanist thinkers of the Middle Ages, including Rustaveli, strive.

Miracle is represented weakly in the adventure of Rustaveli's characters, unlike Western chivalrous romances, where any type of adventure is absolutely inconceivable without a miracle. In the "Man in the Panther Skin" the attitude to miracles follows the line of human reality. To Rustaveli the principle is striving for an ideal rather than fantastic content.

I came to this important conclusion through studying miracles in Georgian medieval literature in parallel with the French literature of the same period. The transformation of miracle in the process of transition from early medieval to late medieval literature takes place along the line of secularization. It comes close to reality, accentuating man's high, moral, intellectual and physical features. From this point of view, Rustaveli's "The Man in the Panther Skin" stands at the border of a new period – that of the Renaissance.

References:

1. Danile, P., *Le Merveilleux dans la littérature française au Moyen Age*. Paris, 1994.
2. Kohler, E., *L'aventure chevaleresque, Ideal et realite dans le roman courtois*, Paris, Gallimard, 1974.
3. Kekelidze, K., *Studies in the History of Old Georgian Literature*, II. Tbilisi, Tbilisi State University Press, 1945.
4. Meslin, Michel, *Le Merveilleux, L'imaginaire et les croyances en Occident*. Paris, 1984.
5. Siradze, R., *Questions of Old Georgian Theoretical Literary Thought*, Tbilisi, Tbilisi University Press, 1975.
6. Khintibidze, E., *The World View of Rustaveli's Vepkhistqaosani ("The Man in the Panther's Skin")*, Tbilisi, "Kartvelologi" Publisher, 2009.

ჰაინც ფენრიხი

ცირა ვარდოსანიძე

თსუ, ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტის თანამშრომელი.

რეზიუმე: სტატიაში მიმოხილულია გერმანელი ქართველოლოგის ჰაინც ფენრიხის ცხოვრება და სამეცნიერო მოღვაწეობა. ჰაინც ფენრიხს ქართველოლოგიის, ძირითადად ქართული ენათმეცნიერების, მიმართულებით გამოქვეყნებული აქვს 50 წიგნი და 200-მდე სამეცნიერო ნაშრომი. მის მიერ გერმანულ ენაზე თარგმნილია ქართული ლიტერატურისა და ზეპირსიტყვიერების მრავალი ნიმუში. ქართველოლოგიის დარგში მოღვაწეობისათვის მინიჭებული აქვს ჯილდოები და საპატიო წოდებები. იგი იყო დამარსებული და უცვლელი რედაქტორი 2006 წლამდე გერმანულენოვანი ჟურნალისა „გეორგია“. სტატიას თან ერთვის ჰაინც ფენრიხის მიერ გამოქვეყნებული წიგნებისა და თარგმანების ნუსხა.

საკვანძო სიტყვები: *ჰაინც ფენრიხი, ქართველოლოგია*

ჰაინც ფენრიხი დაიბადა 1941 წელს გერმანიის სოფელ ჰამერში. 1960-1965 წწ. იენის ფრიდრიხ შილერის სახელობის უნივერსიტეტში სწავლობდა კავკასიოლოგიის მიმართულებით. 1967 წლიდან იგი იყო თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასპირანტი, პროფესორ აკაკი შანიძის ხელმძღვანელობით. ჰაინც ფენრიხმა იენის უნივერსიტეტში 1965 წელს დაიცვა სადიპლომო, ხოლო 1969 წელს საკანდიდატო ნაშრომი. 1971 წელს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში შედგა მისი სადოქტორო ნაშრომის დაცვა. ჰაინც ფენრიხი 2006 წლამდე (პენსიის

ასაკამდე) მუშაობდა პროფესორად იენის ფრიდრიხ შილერის სახელობის უნივერსიტეტში, ხელმძღვანელობდა კავკასიოლოგიის დარგს. ასწავლიდა შემდეგ საგნებს: ახალი ქართული ენა, შესავალი ქართველურ ენებში, შესავალი კავკასიურ ენებში, კავკასიურ ენათა შესწავლის ისტორია, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორია, ქართულიდან გერმანულზე თარგმნის პრაქტიკა, ქართული ენის სასაუბრო კურსი, ძველი ქართული ენა, ქართული ტოპონიმია, ქართველური ფუძე-ენის ლექსიკა, ქართველურ ენათა სხვა ენებთან დაკავშირების პრობლემატიკა, ხუნძური ენა, ანდური ენა, უდიური ენა, თაბასარანული ენა, ალულური ენა, საქართველოს მხარეთმცოდნეობა, ქართული ლიტერატურა, კავკასიოლოგიის აქტუალური პრობლემები, ეთნიკურ უმცირესობათა ვითარება საქართველოს რესპუბლიკაში, ქართული მითოლოგია, საქართველოს ისტორია, საქართველოს სახელმწიფოებრიობის ისტორია.

ჰაინც ფენრიხი არის დაახლოებით 50 წიგნის და 200-მდე წერილის ავტორი. მას მინიჭებული აქვს შემდეგი ჯილდოები და საპატიო წოდებები: ივანე ჯავახიშვილის სახელობის მედალი, აკაკი შანიძის პრემია, სულხან-საბა ორბელიანის უნივერსიტეტის საპატიო პროფესორის ტიტული, მარი ბროსეს პრემია, საქართველოს ეროვნულ მეცნიერებათა აკადემიის საპატიო წევრობა, ანტონ I ბაგრატიონის ოქროს მედალი.

ჰაინც ფენრიხის მიერ ათეული წლების მანძილზე ქართული ლიტერატურის მიმართულებით ჩატარებული კვლევითი საქმიანობის შედეგმა თავი მოიყარა მის წიგნებში 'ქართული ლიტერატურა~, რომელიც 1981 წელს გამოიცა თბილისში: Fähnrich, H., Die georgische Literatur, Ein Überblick, Tbilisi: Sabtschota Sakartwelo 1981, ხოლო 1993 წელს აახენში: FäFähnrich, H., Georgische Literatur, Aachen: Shaker 1993. წიგნის მიზანია მოკლე მიმოხილვის სახით მკითხველს გააცნოს ქართული მწერლობის მრავალსაუკუნოვანი ისტორია, წარმოაჩინოს ქართული მწერლობის შექმნისა და განვითარების

ხანგრძლივი პროცესი, ფართოდ და საფუძვლიანად მიმოიხილოს თანამედროვე ლიტერატურა.

ქართულ ლიტერატურულ კრიტიკაში ხაზგასმითაა აღნიშნული, რომ ლაიპციგის ბიბლიოგრაფიის ინსტიტუტის მიერ 1977-80-იან წლებში გამოცემულ 'უცხოენოვან მწერალთა ლექსიკონის~ სამტომეულში წარმოდგენილი 'ქართული მონაკვეთი~ მაღალ პროფესიულ დონეზეა შესრულებული, ვინაიდან ამ სტატიის ავტორია გერმანელი ქართველოლოგი, პროფესორი ჰაინც ფენრიხი.

ჰაინც ფენრიხი მთარგმნელობით მუშაობასაც ეწეოდა. მან თარგმნა და გამოაქვეყნა სულხან-საბა ორბელიანის 'სიბრძნე სიცრუისა~ (1973), გიორგი კეჭაღმაძის 'ჩემი პატარა ლანდი~ (1974), გრიგოლ აბაშიძის 'ლაშარელა~ (1975) და 'დიდი ღამე~ (1978), მიხეილ ჩიქოვანის მიერ დამუშავებული 'თქმულება ამირანზე~ (1978), 'ქართული ზღაპრების~ კრებული (1980), მანვე თარგმნა გალაკტიონ ტაბიძის 'მთაწმინდის მთვარე~ და 'დროშები ჩქარა~. ეს ორი ლექსი დაიბეჭდა ფრანგული ჟურნალის 'რევიუ დე ქართველოლოჟის~ 1972 წლის 29-30 ტომებში. ჰაინც ფენრიხმა თარგმანს სტატიაც წაუმძღვარა, რომელშიც მოკლედ მიმოიხილა გალაკტიონ ტაბიძის ცხოვრება და შემოქმედება. ქართულ-საზღვარგარეთული ლიტერატურული ურთიერთობების ცნობილმა მკვლევარმა ს. თურნავამ ჰაინც ფენრიხის თარგმანების ორიგინალთან შედარებისას დაასკვნა, რომ საქმე გვაქვს თარგმნის ხელოვნების დიდ ოსტატთან, როგორც პოეზიის, ისე პროზის დარგში. იმისათვის, რომ ჰაინც ფენრიხი გერმანულ ენაზე ეთარგმნა 'ლაშარელა~ საგანგებოდ შეუსწავლია საქართველოს ისტორია, გეოგრაფია, ორიგინალში წაუკითხავს 'ქართლის ცხოვრება~, ქართველ მეცნიერთა ნაშრომები (ი. ჯავახიშვილი, ნ. ბერძენიშვილი, ს. ჯანაშია).

ევროპული ქართველოლოგიის განვითარებაში მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა იენის ფრიდრიხ შილერისა და თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტების ერთობლივმა სამეცნიერო გერმანულენოვანმა ჟურნალმა 'გეორგიკა~. ჟურნალის დამაარსებელი (1978 წ.) და უცვლელი რედაქტორი

გერმანიის მხრიდან იყო ჰაინც ფენრიხი, საქართველოს მხრიდან იყო ჯერ შოთა ძიძიგური, შემდეგ მარიამ ლორთქიფანიძე. ჟურნალის დაარსებას წინ უძღოდა ჰ. ფენრიხის ინიციატივით გამოცემული სამი ნომერი ფრ. შილერის უნივერსიტეტის შრომებისა სათაურით 'საქართველო' (1973, 1975, 1977 წწ.). ჟურნალი „გეორგია“ დაარსებიდანვე გამოდიოდა ქ. იენაში. 1990-2002 წლებში კი ქ. კონსტანცაში და იყო ოთხი უნივერსიტეტის – იენის, თბილისის, საარბრუკენისა და კონსტანცის უნივერსიტეტების ერთობლივი ორგანო. 2002-2005 წლებში ჟურნალი გამოიცა ქ. აახენში. 2006 წლიდან ჟურნალი გამოდის ბერლინში ცნობილი გერმანელი ქართველოლოგის შტეფი ხოტივარი-იუნგერის ხელმძღვანელობით.

ჰაინც ფენრიხის სამეცნიერო მოღვაწეობის უმთავრესი მიმართულებაა ენათმეცნიერება, კერძოდ ქართული და ქართველური ენების მეცნიერული შესწავლა. ამ მიმართულებით ფუნდამენტური და ქართველური ენების სპეციალისტთათვის სამაგიდო წიგნია 'ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი', რომელიც რამდენიმე რედაქციითაა გამოცემული გერმანულ და ქართულ ენებზე პროფ. ზ. სარჯველაძესთან ერთად. 2007 წელს ჰაინც ფენრიხმა გამოსცა ამ შრომის შევსებული და გადამუშავებული ფუნდამენტალური წიგნი: *Kartwelisches Etymologisches Wörterbuch von Heinz Fähnrich* (Brill) Leiden, Boston 2007.

სულ ახლახან ქართველოლოგიურმა მეცნიერებამ საჩუქრად მიიღო ჰაინც ფენრიხის ფუნდამენტური სქელტანიანი ნაშრომი 'საქართველოს ისტორია': *Geschichte Georgiens von Heinz Fähnrich* (Brill) Leiden, Boston 2010.

აქვე ვაქვეყნებთ ჰაინც ფენრიხის ნაშრომების ძირითად ნუსხას (მონოგრაფიები და თარგმანები)

მონოგრაფიები:

1. ფენრიხი, ჰ., ენათა გენეტური ნათესაობის დასაბუთების კრიტერიუმები და ადრინდელი საერთო-ქართველური

- ფუძემდის ძირეულ მორფემათა სტრუქტურის ზოგიერთი საკითხი, თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა 1978, 136 გვ. Fährnich, H., Die georgische Literatur, Ein Überblick, Tbilisi: Sabtschota Sakartwelo 1981, 272S.
2. Fährnich, H., Kurze Grammatik der georgischen Sprache, Leipzig: Enzyklopädie 1986, 191 S.; მეორე და მესამე ტირაჟი 1987, 1993.
 3. Nadareishwili, N., Babunashwili E., Fährnich, H., Georgisch-Russisch-Deutsches Gesprächsbuch, Tbilisi: Ganatleba 1987, 224 S.
 4. ფენრიხი, ჰ., სარჯველაძე ზ., ქართველური ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბილისი: უნივერსიტეტის გამომცემლობა 1990, 620 გვ.
 5. Fährnich, H., An der silbernen Stirn der Erde, Reisen in Georgien, Aachen: Shaker 1993, 282 S.
 6. Fährnich, H., Georgische Literatur, Aachen: Shaker 1993, 219 S.
 7. Fährnich, H., Geschichte Georgiens, Von den Anfängen bis zur Mongolenherrschaft, Aachen: Shaker 1993, 200 S.
 8. Fährnich, H., Georgische Schriftsteller, A-Z, Aachen: Shaker 1993, 306 S.
 9. Fährnich, H., Grammatik der altgeorgischen Sprache, Hamburg: Buske 1994, 269 S.
 10. Fährnich, H., Sardshweladse S., Etymologisches Wörterbuch der Kartwel-Sprachen, Leiden/New York/Köln: Brill 1995, 682 S.
 11. Fährnich, H., Gedanken zur kartwelischen Rekonstruktion, Jena: FSU 1998, 54 S.
 12. Fährnich, H., Georgische Toponymie, Jena: FSU 1998, 124 S.
 13. Fährnich, H., Kleines Udisch-Deutsches Wörterverzeichnis, Jena: FSU 1999, 43 S.
 14. Fährnich, H., Lexikon Georgische Mythologie, Wiesbaden: Reichert 1999, 359 S.
 15. Sardshweladse, S., Fährnich, H., Altgeorgisch-deutsches Wörterbuch, Hamburg: Buske 1999, 313 S.

16. Fähnrich, H., Kartwelischer Wortschatz, Ergänzungen zum etymologischen Wörterbuch der Kartwelsprachen, Jena: FSU 2000, 59 S.
17. ფენრიხი, ჰ., სარჯველაძე ზ., ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბილისი: ორბელიანის სახ. უნივერსიტეტის გამომცემლობა 2000, 815 გვ.
18. Fähnrich, H., Kleines Fachwortverzeichnis Sprachwissenschaft, Georgisch-Deutsch, Jena: FSU 2001, 54 S.
19. Fähnrich, H., Batsisch (Zowatuschisch) – Deutsches Wörterbuch, Jena: FSU 2001, 104 S.
20. Kadshaia O., Fähnrich, H., Mingrelisch-Deutsches Wörterbuch, Wiesbaden: Reichert 2001, 688 S.
21. Fähnrich, H., Kartwelische Wortschatzstudien, Jena: FSU 2002, 54 S.
22. Tschantladse, I., Babluani R., Fähnrich, H., Tscholurswanisch-Deutsches Verbenverzeichnis, Jena: FSU 2003, 96 S.
23. Fähnrich, H., Kleine Schriften, Jena:FSU 2003, 97 S.
24. Fähnrich, H.: Zur kaukasischen Sprachverwandtschaft, Jena:FSU 2005, 97 S.
25. Sardshweladse, S., Fähnrich, H., Altgeorgisch-Deutsches Wörterbuch, Leiden/Boston: Brill 2005, 1632 S.
26. Fähnrich, H., Beiträge zur Kartwelologie, Jena: FSU 2005, 118 S.
27. Fähnrich, H., Kulturland Georgien, Kurzführer für Touristen. Wiesbaden: Reichert 2007, 352 S.
28. Fähnrich, H., Kartwelisches Etymologisches Wörterbuch, Leiden/Boston: Brill 2007, 873 S.
29. Fähnrich, H., Linguistische Termini, Georgisch-Deutsch, Aachen: Shaker 2008, 82 S.
30. Fähnrich, H., Kartwelsprachen, Wiesbaden: Reichert 2008, 344S.
31. Fähnrich, H., In den Bergen der Götter, Alte Glaubensvorstellungen, Überlieferungen und Bräuche bei den Georgiern des Kaukasus, Wiesbaden: Reichert 2009, 151 S.

თარგმანები (წიგნად გამოცემულები):

1. Sulchan-Saba Orbeliani, Die Weisheit der Lüge, Deutsch von H. Fähnrich, Berlin: Rütten & Loening 1973
2. Giorgi Ketschaghmadse, Der kleine Schatten, Deutsch von H. Fähnrich, Berlin: Neues Leben 1974
3. Grigol Abaschidse, Lascharella, Deutsch von H. Fähnrich, Berlin: Rütten & Loening 1975.
4. Grigol Abaschidse, Die lange Nacht, Deutsch von H. Fähnrich, Berlin: Rütten & Loening 1978.
5. Das Buch vom Helden Amirani, Ein altgeorgischer Sagenkreis, Deutsch von H. Fähnrich, Leipzig/Weimar: Kiepenheuer 1978.
6. Georgische Märchen, Deutsch von H. Fähnrich, Leipzig Insel 1980.
7. Der Sieg von Bachtrioni, Sagen aus Georgien, Deutsch von H. Fähnrich, Leipzig/Weimar: Kiepenheuer 1984.
8. Märchen aus Swanetien, Deutsch von H. Fähnrich, Konstanz: Südverlag 1992.
9. Ein Wort zur rechten Zeit, Georgische Sprichwörter, Deutsch von H. Fähnrich, Aachen: Shaker 1994.
10. Lasische Märchen und Geschichten, Deutsch von H. Fähnrich, Aachen: Shaker 1995.
11. Märchen aus Georgien, Deutsch von H. Fähnrich, München: Diederichs 1995
12. Mingrelische Sagen, Deutsch von H. Fähnrich, Jena: FSU 1997.
13. Georgische Sagen und Legenden, Deutsch von H. Fähnrich, Blieskastel: Gollenstein 1998.
14. Chroniken der georgischen Königin Tamar, Deutsch von S. Sardshweladse und H. Fähnrich, Jena: FSU 1998, Aachen: Shaker 2004.
15. Mose Choneli, Amirandaredshani, Deutsch von S. Sardshweladse und H. Fähnrich, Jena: FSU 1999.
16. Abchasische Volksdichtung, Deutsch von H. Fähnrich, Jena: FSU 2000.
17. Giorgi Mertschule, Das Leben des Grigol von Chandsta, Deutsch von S. Sardshweladse und H. Fähnrich, Jena: FSU 2000.

18. Zwischen Felsen und Geschichten, Erzählungen aus Georgien, Deutsch von H. Fähnrich, Jena: FSU 2000, Aachen: Shaker 2004.
19. Mingrelische Märchen, Deutsch von H. Fähnrich, Jena: FSU 2001.
20. Giorgi Mzire, Das Leben des Giorgi Mtazmindeli, Deutsch von S. Sardshweladse und H. Fähnrich, Jena: FSU 2001.
21. Georgischer Wein, Kurzgeschichten vom Tschorochi bis zum Diklos Mta, Deutsch von H. Fähnrich, Jena: FSU 2001, Aachen: Shaker 2009.

Heinz Fährnich

Tsira Vardosanidze

Collaborator of the Institute of Georgian Literature, TSU.

Abstract: The article reviews the life and scholarly activity of the German Kartvelologist Heinz Fährnich. Fährnich has published 50 books and up to 200 papers in Kartvelology – mainly Georgian linguistics. He has translated into German many specimens of Georgian literature and folklore. For work in the field of Kartvelology he has been awarded prizes and honorary titles. He was the founder and permanent editor until 2006 of the German-language journal *Georgica*. A list of books and translations published by Fährnich is appended.

Key words: *Heinz Fährnich, Kartvelology*

Heinz Fährnich was born in 1941, in the German village of Hamer. In 1960-1965 Fährnich studied at Friedrich Schiller University of Jena, specializing in Caucasian Studies. From 1967 Fährnich was engaged in doctoral studies at Ivane Javakhishvili Tbilisi State University under the supervision of Professor Akaki Shanidze. Fährnich defended his doctoral thesis in 1965 at the University of Jena. In 1969 he was awarded the degree of Candidate of Sciences.

In 1971 Fährnich defended his doctoral thesis at Ivane Javakhishvili Tbilisi State University. He was Professor and Head of Caucasian Studies at Friedrich Schiller University of Jena until his retirement (1971). He taught the following subjects: Modern Georgian Language, Introduction to Kartvelian languages, Introduction to Caucasian languages, the history of research into Caucasian languages, the history of Georgian literary language, the practice of translating from Georgian into German, a course in

conversational Georgian, the vocabulary of Old Georgian, Georgian toponymy, vocabulary of the proto-Kartvelian language, the problem of relating Georgian to other languages, Avar language, Andi language, Udi language, Tabasaran language, Agul language, study of Georgian local lore, Georgian literature, urgent problems of Caucasian Studies, the situation of ethnic minorities in the Republic of Georgia, Georgian mythology, history of Georgia, history of Georgian statehood.

Fähnrich is the author of about 50 books and 200 papers. He was granted the following awards and honorary titles: Ivane Javakhishvili Medal, Akaki Shanidze Prize, Honorary Professorship of Sulkhan-Saba Orbeliani University, Marie Brosset Prize, Honorary Membership of the Georgian National Academy of Sciences, Anton I Bargationi Gold Medal.

Fähnrich researched Georgian literature for decades. As a result of his profound research, he published the book *Georgian Literature* in Tbilisi in 1981: Fähnrich, H., *Die georgische Literatur*, Ein Überblick, Tbilisi: Sabtschota Sakartwelo 1981. The same book was edited in Aachen in 1993: Fähnrich, H., *Georgische Literatur*, Aachen: Shaker 1993. In this book Fähnrich gives a brief review of Georgian literature, describes the long process of its creation and development, discusses modern Georgian literature, etc.

Most literary critics agree that the articles on Georgian writers published in the three volumes of *The Dictionary of Foreign Writers* (edited by the Institute of Bibliography in Leipzig) are of a high quality, since the author of those articles is the famous German Kartvelologist, Prof. Heinz Fähnrich.

Fähnrich was engaged in translating Georgian literature into German. He translated and published *The Book of Wisdom and Lies* by Sulkhan-Saba Orbeliani (1973), *My Little Shadow* by Giorgi Kechaghmadze (1974), *Lasharela* (1975) and *The Great Night* (1978) by Grigol Abashidze, The myth of Amirani, revised and rewritten by Mikheil Chikovani (1978), and Georgian fairy-tales (1980). Furthermore, he translated two poems by Galaktion Tabidze: the *Moon of Mtatsminda* and *Flags Quickly*. The poems were published

in the 29th and 30th volumes of the French journal *Revue de kartvelologie* in 1972. Fähnrich prefaced the translations of the poems with an introductory article and a brief biography of Galaktion Tabidze and general review of his poems.

S. Turnava, an eminent scholar who researched Georgian-foreign literary relations, compared Fähnrich's translations to Georgian originals and concluded that Fähnrich did an excellent job by translating both prose and poetry. In order to translate *Lasharela* into German, Fähnrich studied the history and geography of Georgia, read *Kartlis Tskhovreba* (The Life of Georgia) and the works of Georgian historians: I. Javakhishvili, N. Berdzenishvili, S. Janashia and others) in Georgian.

The Journal *Georgica*, that was published in German and was a joint project of Tbilisi State University and Friedrich Schiller University of Jena, played an important role in developing Kartvelian Studies in Europe. The journal was first published in 1978 and the editors of the journal were Heinz Fähnrich (on the German side) and first Shota Dzidziguri and later Mariam Lordkipanidze (on the Georgian side). Prior to the publication of *Georgica*, three volumes of works were issued at Friedrich Schiller University of Jena: *Georgica* (1973, 1975, 1977). From its foundation, *Georgica* came out in Jena. In 1990-2002 the journal was published in Konstanz by four universities: those of Jena, Tbilisi, Saarbrücken and Konstanz. In 2002-2005 the journal came out in Aachen. Since 2006 the journal has been edited in Berlin. The editor of the journal is the well-known German Kartvelologist Steffi Chotiuary-Jünger.

Heinz Fähnrich was mainly interested in linguistics, namely scholarly research into Georgian and Kartvelian languages. One of the most important books in this field for specialists of Kartvelian languages is the *Etymological Dictionary of Kartvelian Languages*, issued in German and Georgian by Heinz Fähnrich jointly with Z. Sarjveladze. In 2007 Heinz Fähnrich published the third updated and revised fundamental work: *Kartwelisches Etymologisches Wörterbuch von Heinz Fähnrich* (Brill) Leiden, Boston 2007.

Recently Kartvelian studies were enriched by an important work on Georgian history: *Geschichte Georgiens von Heinz Fähnrich* (Brill) Leiden, Boston 2010. These are the main works by Heinz Fähnrich (monographs and translations).

Monographs:

1. Fähnrich, H., Criteria for substantiating the genetic kinship of languages and some questions of the structure of the root morphemes of the common Kartvelian protolanguage. Tbilisi University Press, Tbilisi, 1978, 136 p. (in Georgian).
2. Fähnrich, H., Die georgische Literatur, Ein Überblick, Tbilisi: Sabtschota Sakartwelo 1981, 272 S.
3. Fähnrich, H., Kurze Grammatik der georgischen Sprache, Leipzig: Enzyklopädie 1986, 191 S.; Second and third printings 1987, 1993.
4. Nadareishwili, N., Babunashwili E., Fähnrich, H., Georgisch-Russisch-Deutsches Gesprächsbuch, Tbilisi: Ganatleba 1987, 224 S.
5. Fähnrich, H., Sarjveladze, Z. An Etymological Dictionary of the Kartvelian Languages, Tbilisi University Press, Tbilisi, 1990, 620 p. (in Georgian)
6. Fähnrich, H., An der silbernen Stirn der Erde, Reisen in Georgien, Aachen: Shaker 1993, 282 S.
7. Fähnrich, H., Georgische Literatur, Aachen: Shaker 1993, 219 S.
8. Fähnrich, H., Geschichte Georgiens, Von den Anfängen bis zur Mongolenherrschaft, Aachen: Shaker 1993, 200 S.
9. Fähnrich, H., Georgische Schriftsteller, A-Z, Aachen: Shaker 1993, 306 S.
10. Fähnrich, H., Grammatik der altgeorgischen Sprache, Hamburg: Buske 1994, 269 S.
11. Fähnrich, H., Sardshweladse S., Etymologisches Wörterbuch der Kartwel-Sprachen, Leiden/New York/Köln: Brill 1995, 682 S.
12. Fähnrich, H., Gedanken zur kartwelischen Rekonstruktion, Jena: FSU 1998, 54 S.

13. Fähnrich, H., Georgische Toponymie, Jena: FSU 1998, 124 S.
14. Fähnrich, H., Kleines Udisch-Deutsches Wörterverzeichnis, Jena: FSU 1999, 43 S.
15. Fähnrich, H., Lexikon Georgische Mythologie, Wiesbaden: Reichert 1999, 359 S.
16. Sardshweladse, S., Fähnrich, H., Altgeorgisch-deutsches Wörterbuch, Hamburg: Buske 1999, 313 S.
17. Fähnrich, H., Kartwelischer Wortschatz, Ergänzungen zum etymologischen Wörterbuch der Kartwelsprachen, Jena: FSU 2000, 59 S.
18. Fähnrich, H., Sarjveladze, Z. An Etymological Dictionary of the Kartvelian Languages, Orbeliani University Press, Tbilisi, 2000, 815 p. (in Georgian)
19. Fähnrich, H., Kleines Fachwortverzeichnis Sprachwissenschaft, Georgisch-Deutsch, Jena: FSU 2001, 54 S.
20. Fähnrich, H., Batsisch (Zowatuschisch) – Deutsches Wörterbuch, Jena: FSU 2001, 104 S.
21. Kadshaia, O., Fähnrich, H., Mingrelisch-Deutsches Wörterbuch, Wiesbaden: Reichert 2001, 688 S.
22. Fähnrich, H., Kartwelische Wortschatzstudien, Jena: FSU 2002, 54 S.
23. Tschantladse, I., Babluani R., Fähnrich, H., Tscholurswanisch-Deutsches Verbenverzeichnis, Jena: FSU 2003, 96 S.
24. Fähnrich, H., Kleine Schriften, Jena:FSU 2003, 97 S.
25. Fähnrich, H.: Zur kaukasischen Sprachverwandtschaft, Jena:FSU 2005, 97 S.
26. Sardshweladse, S., Fähnrich, H., Altgeorgisch-Deutsches Wörterbuch, Leiden/Boston: Brill 2005, 1632 S.
27. Fähnrich, H., Beiträge zur Kartwelologie, Jena: FSU 2005, 118 S.
28. Fähnrich, H., Kulturland Georgien, Kurzführer für Touristen. Wiesbaden: Reichert 2007, 352 S.
29. Fähnrich, H., Kartwelisches Etymologisches Wörterbuch, Leiden/Boston: Brill 2007, 873 S.
30. Fähnrich, H., Linguistische Termini, Georgisch-Deutsch, Aachen: Shaker 2008, 82 S.

31. Fähnrich, H., Kartwelsprachen, Wiesbaden: Reichert 2008, 344S.
32. Fähnrich, H., In den Bergen der Götter, Alte Glaubensvorstellungen, Überlieferungen und Bräuche bei den Georgiern des Kaukasus, Wiesbaden: Reichert 2009, 151 S.

Translations (published in book form):

1. Sulchan-Saba Orbeliani, Die Weisheit der Lüge, Deutsch von H. Fähnrich, Berlin: Rütten & Loening 1973
2. Giorgi Ketschaghmadse, Der kleine Schatten, Deutsch von H. Fähnrich, Berlin: Neues Leben 1974
3. Grigol Abaschidse, Lascharella, Deutsch von H. Fähnrich, Berlin: Rütten & Loening 1975.
4. Grigol Abaschidse, Die lange Nacht, Deutsch von H. Fähnrich, Berlin: Rütten & Loening 1978.
5. Das Buch vom Helden Amirani, Ein altgeorgischer Sagenkreis, Deutsch von H. Fähnrich, Leipzig/Weimar: Kiepenheuer 1978.
6. Georgische Märchen, Deutsch von H. Fähnrich, Leipzig Insel 1980.
7. Der Sieg von Bachtrioni, Sagen aus Georgien, Deutsch von H. Fähnrich, Leipzig/Weimar: Kiepenheuer 1984.
8. Märchen aus Swanetien, Deutsch von H. Fähnrich, Konstanz: Südverlag 1992.
9. Ein Wort zur rechten Zeit, Georgische Sprichwörter, Deutsch von H. Fähnrich, Aachen: Shaker 1994.
10. Lasische Märchen und Geschichten, Deutsch von H. Fähnrich, Aachen: Shaker 1995.
11. Märchen aus Georgien, Deutsch von H. Fähnrich, München: Diederichs 1995
12. Mingrelische Sagen, Deutsch von H. Fähnrich, Jena: FSU 1997.
13. Georgische Sagen und Legenden, Deutsch von H. Fähnrich, Blieskastel: Gollenstein 1998.
14. Chroniken der georgischen Königin Tamar, Deutsch von S. Sardshweladse und H. Fähnrich, Jena: FSU 1998, Aachen: Shaker 2004.

15. Mose Choneli, Amirandaredshani, Deutsch von S. Sardshweladse und H. Fähnrich, Jena: FSU 1999.
16. Abchasische Volksdichtung, Deutsch von H. Fähnrich, Jena: FSU 2000.
17. Giorgi Mertschule, Das Leben des Grigol von Chandsta, Deutsch von S. Sardshweladse und H. Fähnrich, Jena: FSU 2000.
18. Zwischen Felsen und Geschichten, Erzählungen aus Georgien, Deutsch von H. Fähnrich, Jena: FSU 2000, Aachen: Shaker 2004.
19. Mingrelische Märchen, Deutsch von H. Fähnrich, Jena: FSU 2001.
20. Giorgi Mzire, Das Leben des Giorgi Mtazmindeli, Deutsch von S. Sardshweladse und H. Fähnrich, Jena: FSU 2001.
21. Georgischer Wein, Kurzgeschichten vom Tschorochi bis zum Diklos Mta, Deutsch von H. Fähnrich, Jena: FSU 2001, Aachen: Shaker 2009.

ახალი წიგნი საქართველოს ისტორიაზე

(ჰაინც ფენრიხის „საქართველოს ისტორია“ - Heinz Fähnrich, Geschichte Georgiens, Handbook of Oriental Studies, Section eight, Central Asia, v.21 = Handbuch der Orientalistik, Brill, Leiden&Boston 2010)

ლევან გორდეზიანი

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სრული პროფესორი (ძველი მსოფლიოს ისტორია), ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი.

რეზიუმე: დასავლურმა გამომცემლობამ (Brill) ცნობილი სერიის ფარგლებში (Handbuch der Orientalistik) გერმანულ ენაზე გამოაქვეყნა პროფესორ ჰაინც ფენრიხის „საქართველოს ისტორია“. ნაშრომი დაწერილია საქმის კარგად ცოდნის, მეცნიერული, ობიექტური მიდგომისა და საქართველოს გულწრფელი სიყვარულის საოცარი შეზავებით. სადისკუსიო საკითხებში, იქნება ეს ჩვენი უძველესი თუ უახლესი ისტორიის მტკიცეული პრობლემები, ავტორი არ ცდილობს რომელიმე მხარე დაიჭიროს, ეყრდნობა ძირითადად ქართულ ისტორიოგრაფიაში მიღებულ, მეტ-ნაკლებად ფართოდ გაზიარებულ მოსაზრებებს და თავისი ობიექტური თხრობით სავსებით სწორ აქცენტებს სვამს.

საქართველოს უძველესი ისტორიის რეკონსტრუქციაში ავტორი ძველადმოსავლურ (ასურულ, ურარტულ) და ანტიკურ წყაროებს ეყრდნობა. შემდგომი ხანის ისტორიას, ფარნავაზიანთა პერიოდიდან მოყოლებული, იგი ძირითადად “ქართლის ცხოვრებისა” და სხვა მნიშვნელოვანი წყაროების მიხედვით გადმოსცემს. სასურველია ნაშრომის თარგმნა ქართულ ენაზე.

საკვანძო სიტყვები: *ჰაინც ფენრიხი, საქართველო*

საქართველო დღევანდელი ცივილიზებული სამყაროს ყურადღების ცენტრში, სამწუხაროდ, ძირითადად პოლიტიკური კატაკლიზმების კონტექსტში ექცევა და ინფორმაცია, რომელსაც მსოფლიო იღებს, ხშირად წინააღმდეგობრივია და თითქმის ყოველთვის პოლიტიკით განპირობებული. ამ ფონზე ძალიან არსებითია საერთაშორისო საზოგადოებისათვის პოზიტიური, პოლიტიკურად ნეიტრალური ინფორმაციის მიწოდება.

საქართველოს ისტორიის პოპულარიზაციისა და დასავლელი მეციხველისათვის საქართველოს შესახებ ობიექტური, მეცნიერების უკანასკნელ მიღწევათა შესაბამისი ინფორმაციის მიწოდების თვალსაზრისით ძალზე მნიშვნელოვანია, რომ ცნობილმა დასავლურმა გამომცემლობამ (Brill) ცნობილი სერიის ფარგლებში (Handbuch der Orientalistik) გამოაქვეყნა პროფესორ ჰაინც ფენრიხის “საქართველოს ისტორია” გერმანულ ენაზე.

პირველ ყოვლისა, ორიოდ სიტყვა ავტორის შესახებ. პროფესორმა ჰაინც ფენრიხმა თავისი მრავალმხრივი და საინტერესო შემოქმედების ერთ-ერთ უმთავრეს მიზნად ქართული ენისა და კულტურის შესწავლა დაისახა. მან მრავალი წელი გაატარა საქართველოში, მშვენივრად ისწავლა ქართული და, ვისაც მასთან ულაპარაკია, დამეთანხმება, რომ ჩვეულებრივი განათლებული ქართველისგან ბატონ ჰაინცს სწორედ მხოლოდ მისი ქართულის სრულყოფილებით თუ გამოარჩევ.

ქართული სამეცნიერო წრეებისთვის კარგადაა ცნობილი ჟურნალი “გეორგიკა”, რომლის ერთ-ერთი სულისჩამდგმელი და გამომცემელი ბატონი ჰაინცი გახლავთ; მის მიერ ზურაბ სარჯველაძესთან თანაავტორობით შედგენილი ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი (ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბილისი 1990; H. Fähnrich, S. Sardschweladse, Etymologisches Wörterbuch der Kartwelsprachen, Brill, Leiden, New York, Köln 1995). ცოტა ხნის წინ ჰ. ფენრიხმა ამ ნაშრომის ახალი, შევსებული გამოცემა მოამზადა (H. Fähnrich,

Kartwelisches Etymologisches Wörterbuch, Brill, Leiden, Boston 2007); აგრეთვე ნაშრომები ქართველური და კავკასიური ენათმეცნიერების მრავალ აქტუალურ საკითხთან დაკავშირებით (იხ. მაგ., H. Fähnrich, Georgische Toponymie, Jena 1998; Gedanken zur kartwelischen Rekonstruktion, Jena 1998; Kleines Udisch-Deutsches Wortenterzeichnis, Jena 1999; Kartwelischer Wortschatz, Ergänzungen zum Etymologischen Wörterbuch der Kartwelsprachen, Jena 2000; Batsisch (Zowatuschisch) - Deutsches Worterbuch, Jena 2001; Kleines Fachwortverzeichnis Sprachwissenschaft, Georgisch-Deutsch, Jena 2001; O. Kadshaia, H. Fähnrich, Mingrelisch-Deutsches Wörterbuch, Reichert, Wiesbaden 2001; H. Fähnrich (Hg.), Kartwelsprachen, Reichert, Wiesbaden 2008), მისი თარგმანები (იხ. მაგ. Mingrelische Sagen, Aus dem Georgischen von Heinz Fähnrich, Jena 1997; Chroniken der georgischen Königin Tamar, Aus dem Georgischen von Surab Sardshweladse und Heinz Fähnrich, Jena 1998; Mose Choneli: Amirandaredshianiani, Deutsch von Surab Sardshweladse und Heinz Fähnrich, Jena 1999; Abchasische Volksdichtung, Deutsch von Heinz Fähnrich, Jena 2000; Giorgi Mertschule: Das Leben des Grigol von Chandsta, Deutsch von Surab Sardshweladse und Heinz Fähnrich, Jena 2000; Zwischen Felsen und Geschichten, Erzählungen aus Georgien, Deutsch von Heinz Fähnrich, Jena 2000; Mingrelische Märchen, Deutsch von Heinz Fähnrich, Jena 2001; Giorgi Mzire: Das Leben des Giorgi Mtazmideli, Deutsch von Surab Sardshweladse und Heinz Fähnrich, Jena 2001; Georgischer Wein, Kurzgeschichten vom Tschorochi bis zum Diklos Mta, Deutsch von H. Fähnrich, Jena 2001).

არანაკლები მნიშვნელობისა და მეცნიერული ღირებულებისა თუ სანდოობისაა მის მიერ დასავლელი მკითხველისათვის გერმანულ ენაზე დაწერილი ქართული ენის გრამატიკა [1], საქართველოს ისტორია [2] (ამ ნაშრომებს წარმატებით ვიყენებდი ხოლმე უცხოელ სტუდენტებთან მუშაობისას) და უკანასკნელ ხანებში გამოცემული წიგნები, რომლებიც ქართული კულტურის სხვადასხვა მხარეს წარმოაჩენს [3; 4; 5].

განსახილველი ნაშრომი დაწერილია საქმის კარგად ცოდნის, მეცნიერული, ობიექტური მიდგომისა და საქართველოს გულწრფელი სიყვარულის საოცარი შეზავებით. ავტორი ოსტატურად ახერხებს მშრალი, ობიექტური აღწერილობის მოტანით, მაგალითად, საქართველოს გეოგრაფიისადმი მიძღვნილ თავში, პასუხი გასცეს ბევრ ისეთ კითხვას, რაც ჩვენ შემდგომ პოლიტიკურ პრობლემად შემოგვიბრუნდა. სადისკუსიო საკითხებში, იქნება ეს ჩვენი უძველესი თუ უახლესი ისტორიის მტკივნეული პრობლემები, ავტორი არ ცდილობს რომელიმე მხარე დაიჭიროს და თავისი ობიექტური თხრობით, თუ ასეთი ჰუმანიტარულ მეცნიერებებში საერთოდ შესაძლებელია, ჩემი აზრით, სავსებით სწორ აქცენტებს სვამს. შესაბამისად, წიგნი უაღრესად საინტერესო უნდა იყოს არა მარტო დასავლელი, არამედ ქართველი მკითხველისთვისაც.

ნაშრომი მოიცავს საქართველოს – ტერიტორიის, ქვეყნის – ისტორიას უძველესი დროიდან დღემდე. თუმცა აშკარაა, რომ ავტორი ქვეყნის ისტორიას, იმ მომენტიდან მაინც, როდიდანაც ეთნიკურობაზე ლაპარაკი შესაძლებელია, არ გამოჰყოფს ქართველი ერის ისტორიისაგან. შესაბამისად, საქართველო სულ ცოტა სამი ათასწლეულის მანძილზე მაინც, ქართული ეთნო-კულტურული ელემენტის სამკვიდრებელია. ეს ეფექტი მიიღწევა ძირითადად პოლიტიკური და ეთნო-კულტურული ისტორიის ფაქტების წინ წამოწევით. სოციალურ-ეკონომიკური ისტორიის მოვლენებს კი ბევრად ნაკლები ყურადღება ეთმობა. ეს ჩანს პერიოდიზაციაშიც, რომელიც მისდევს არა რომელიმე ისტორიული ან პოლიტოლოგიური სკოლის მეთოდოლოგიას, არამედ იდეოლოგიურად „ნეიტრალურია“ და საქართველოს ისტორიის ძირითად ტეხილებს ეფუძნება.

აღნიშვნის ღირსია აგრეთვე პერიოდების აღწერილობებს შორის პროპორციის შეძლებისდაგვარად დაცვა. ბუნებრივია, რომ ახალი და უახლესი ისტორიიდან ბევრად მეტი ფაქტი და სახელი ვიცით, ეს პრობლემატიკა ჩვენთვის უფრო ახლობელი და აქტუალურია, რაც იწვევს კიდევ

პროპორციების დარღვევას. ავტორის სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ მან მოახერხა ამ ტიპის ისტორიული ნაშრომებისათვის დამახასიათებელი ხარვეზის თავიდან აცილება და ყველა პერიოდის შესახებ ინფორმაციის ერთნაირად ცოცხლად, საინტერესოდ და კომპაქტურად მოწოდება.

ძველი და შუა საუკუნეების ისტორიის შემთხვევაში ავტორი ხშირად წყაროებს მისდევს – ან პირდაპირ ციტატები მოაქვს, ან საკმაოდ ზუსტად გადმოსცემს წყაროს შინაარსს. მართალია, ყველა წყაროს და, მით უმეტეს, იქ დაცულ მითოლოგიურ ჩანართებს, ერთნაირი ნდობით ვერ მოვეკიდებით, მაგრამ ამბის გადმოცემის აღნიშნული მეთოდი წიგნს მკითხველისათვის უფრო ცოცხალს ხდის და მას ეპოქის სულს ბევრად უკეთ აგრძნობინებს, ვიდრე ამა თუ იმ საკითხის შესახებ არსებული ურთიერთგამომრიცხავი და რთული სამეცნიერო არგუმენტაციის მოტანა.

სადავო საკითხებთან დაკავშირებით ავტორი ძირითადად ქართულ ისტორიოგრაფიაში მიღებულ, მეტ-ნაკლებად ფართოდ გაზიარებულ მოსაზრებებს ეყრდნობა.

რიგ შემთხვევაში, მიუხედავად იმისა, რომ ჩემი შეხედულება ავტორისას ემთხვევა, მაინც უფრო გამართლებულად მიმაჩნია იმის აღნიშვნა, რომ საკითხი სადავოა.

ასე მაგალითად, ქართული დამწერლობის წარმოშობის ტრადიციული ვერსიის დასასაბუთებლად ავტორს მოაქვს როგორც ტრადიციული, ასევე ახალი არგუმენტები, მათ შორის, ნეკრესის წარწერების დათარიღება ძვ. წ. I ათასწლეულის მეორე ნახევრით (?) (გვ. 32, 94), რაც ჯერ-ჯერობით მხოლოდ ჰიპოთეზაა.

უმველეს ქართულ სახელმწიფოებრივ წარმონაქმნებზე საუბრისას ავტორი ახსენებს ასურეთის მეფის ტიგლათფილესარის ლაშქრობას (ძვ. წ. XII საუკუნის მიწურული) კოლხეთში (გვ. 75). ტექსტის ამგვარი ინტერპრეტაცია ჩემთვის მისაღებია, მაგრამ, უნდა აღინიშნოს, რომ უკანასკნელ ხანებში იგი მთლად გაზიარებული არ არის. მკვლევართა დიდი ნაწილი „კილხის“ ნაცვლად სხვა სახელს

კითხულობს და არც „ზემო ზღვის“ იდენტიფიკაცია შავ ზღვასთან ჩანს უდავო. კოლხეთის ჰიპოთეტურ მოხსენიებას, ტიგლატფილესარის ტექსტის გარდა, ვხვდებით აგრეთვე მიკენური კრეტიდან მომდინარე ხაზოვან ტექსტებშიც. აქ ძვ. წ. XIV საუკუნის დასაწყისში მოღვაწეობდა კაცი, წარმოშობით ან სახელად „კოლხი“. თუ ამ ორივე ჰიპოთეტურ მოხსენიებას დავეყრდნობით და არქეოლოგიურ მასალასაც მოვიშველიებთ, კოლხეთის სახელმწიფოს წარმოშობა XV-XIV საუკუნეებში შეიძლება ვივარაუდოთ (შდრ. გვ. 78, სადაც კოლხეთის გაერთიანება XII საუკუნიდან ივარაუდება). რაც შეეხება დიაიენ/დიაოხს (ტაოს), იგი ტექსტებში XII საუკუნიდან ჩანს და მისი XIII საუკუნით დათარიღება (გვ. 75) ხეთური ტექსტების აცი-ხაიასასთან იდენტიფიკაციის შემთხვევაში უფრო დამაჯერებლად გამოიყურება.

ძალზე საინტერესოა ავტორის მოსაზრება, რომ დიაიენის მეფე ასია ასურეთში ეძებს ურარტუსა და კოლხეთის წინააღმდეგ მოკავშირეს. სალმანასარისა და ასიას მეგობრული შეხვედრა რომ ერთგვარად ურარტუს საწინააღმდეგო აქტია, თითქოს ეჭვს არ იწვევს. მომდევნო მოვლენების გათვალისწინებით (დიაოხის მიწების თუ გავლენის სფეროების გადანაწილება ურარტუსა და კოლხას შორის VIII საუკუნის შუახანებში), ტაო-კოლხეთის მეტოქეობა IX საუკუნეში სავსებით რეალურად მეჩვენება. გამიჭირდება დავეთანხმო ავტორის მოსაზრებას იმის შესახებ, რომ დიაოხის დასუსტების შემდეგ წარმოიშვა სხვა ქართული ქვეყნები: ქათარზა, ზაბახა, იგანიეხი, ვიტერუხი და სხვ. (გვ. 78). ეს ტომობრივი თუ სახელმწიფოებრივი გაერთიანებები დიაოხის სინქრონულად არსებობდნენ და, ჩემი აზრით, ურარტუს დიაოხის ღია თუ ფარული მოკავშირეების როლში უპირისპირდებოდნენ.

თუ საქართველოს უძველესი ისტორიის რეკონსტრუქციაში ავტორი ძველადმოსავლურ (ასურულ, ურარტულ) და ანტიკურ წყაროებს ეყრდნობა, შემდგომი ხანების ისტორიას, ფარნავაზიანთა პერიოდიდან მოყოლებული, იგი ძირითადად „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით გადმოსცემს. ფარნავაზიანთა სია ნაშრომში,

ძირითადად გ. მელიქიშვილისა და ვ. გოილაძის მიხედვითაა აღდგენილი. აქ ჩემი გაკვირება გამოიწვია იმან, რომ ზედწოდება „ქველი“ ავტორმა ძვ.წ. I საუკუნის ფარსმანს მიაკუთვნა და არა იმას, II საუკუნეში რომში ქანდაკება რომ დაუდგეს.

განსაკუთრებულ სირთულეს წარმოადგენდა საქართველოს უახლესი ისტორიის დაწერა. აქ ავტორი ვერ დაეყრდნობოდა ვერც სტრაბონსა და ვერც ლეონტი მროველს და მის წინაშე იდგა ამოცანა, აღეწერა და შეეფასებინა ჩვენი წინააღმდეგობებით აღსავსე დღევანდელი სუბიექტური შეფასებების მოცემის გარეშე. ცხადია, ავტორის ვერსია ყველასათვის მოსაწონი შეიძლება არ იყოს, მაგრამ, ჩემი აზრით, ავტორმა კარგად გაართვა თავი ამ საჩოთირო საქმესაც.

ნაშრომის ძირითადი ნაკლი მხოლოდ მისი წაკითხვის შემდეგ აღმოვაჩინე. წიგნით მოხიზლულმა უცხოეთში მცხოვრებ არაერთ ახლობელს ვურჩიე მისი ყიდვა და წაკითხვა. ცოტა ხანში ყველამ შემომჩივლა, ძალიან ძვირიაო. მართლაც, ამ ფასად წიგნს მხოლოდ ევროპული ბიბლიოთეკები თუ შეიძენენ. ამ ფაქტმა გამიმყარა სურვილი, რომ წიგნი ქართულად ითარგმნოს – იგი უთუოდ ძალზე საინტერესო იქნება როგორც უცხოეთში მცხოვრები საქართველოთი დაინტერესებული პირებისთვის, ასევე ფართო ქართულენოვანი პუბლიკისთვის.

დამოწმებული ლიტერატურა:

1. Fähnrich, H., *Kurze Grammatik der georgischen Sprache*. Langenscheidt 1986
2. Fähnrich, H., *Geschichte Georgiens von den Anfängen bis zur Mongolenherrschaft*. Aachen 1993
3. Fähnrich, H., *Lexikon georgische Mythologie*. Reichert, Wiesbaden 1999
4. Fähnrich, H., *Kulturland Georgien*. Reichert, Wiesbaden 2007
5. Fähnrich, H., *In den Bergen der Götter, Alte Glaubensvorstellungen, Überlieferungen und Bräuche bei den Georgiern des Kaukasus*. Reichert, Wiesbaden 2009.

A New Book on Georgian History
Heinz Fähnrich. History of Georgia

(Heinz Fähnrich, *Geschichte Georgiens*, Handbook of Oriental Studies, Section eight, Central Asia, v.21 = Handbuch der Orientalistik, Brill, Leiden&Boston 2010)

Levan Gordeziani

Full Professor of Ivane Javakhsishvili Tbilisi State University (History of the Ancient world), Doctor of Historical Sciences, Professor

Abstract: The Western Publishers Brill have issued Professor Heinz Fähnrich's "History of Georgia" in German, in the series *Handbuch der Orientalistik*. The work is written with good knowledge of the subject, scholarly, objective approach and genuine love of Georgia. In moot questions, be these ancient or recent painful issues, the author does not try to take sides, but rests on more or less widely shared views accepted in Georgian historiography, placing absolutely correct accents through his objective presentation.

In the reconstruction of Georgia's early history the author bases himself on Ancient Eastern (Assyrian, Urartian) and Classical sources. He presents the history of the subsequent period, beginning with that of the Parnavazids, mainly on the basis of "Kartlis Tskhovreba" and other important sources. It is advisable to have the work translated into Georgian.

Key words: *Heinz Fähnrich, Georgia*

Regrettably, Georgia finds itself in the centre of attention of today's civilized world largely in the context of political cataclysms, and the information received by the world is often contradictory and almost always determined by politics. Against this background it is highly essential to supply the international community with positive, politically neutral information.

From the viewpoint of popularization of Georgian history and supplying the Western reader with objective scholarly information about Georgia conforming to the latest achievements highly significant is Professor Heinz Fähnrich's "History of Georgia" in German issued by the well-known Publisher Brill in the series *Handbuch der Orientalistik*.

First a few words about the author. In his versatile and interesting activity Professor Fähnrich set himself research into the Georgian language and culture as his main goal. Spending many years in Georgia, he gained an excellent knowledge of Georgian, and who has spoken to him will agree with me that Mr. Fähnrich can be distinguished from an ordinary educated Georgian only by his perfect mastery of Georgian.

One of the inspirers and editors of the journal *Georgica*, well known in Georgian scholarly circles, was Professor Fähnrich who, in co-authorship with Zurab Sarjveladze, composed "An Etymological Dictionary of the Georgian Language" (H. Fähnrich., Z. Sarjveladze, *An Etymological Dictionary of Kartvelian Languages*, Tbilisi 1990 (in Georgian); H. Fähnrich, S. Sardschweladse, *Etymologisches Wörterbuch der Kartwelsprachen*, Brill, Leiden, New York, Köln 1995). Not long ago H. Fähnrich prepared a new supplemented edition of this work (H. Fähnrich, *Kartwelisches Etymologisches Wörterbuch*, Brill, Leiden, Boston 2007). He is also the author of works on many topical questions of Kartvelian and Caucasian linguistics (see, e.g. H. Fähnrich, *Georgische Toponymie*, Jena 1998; *Gedanken zur kartwelischen Rekonstruktion*, Jena 1998; *Kleines Udisch-Deutsches Wortenterzeichnis*, Jena 1999; *Kartwelischer Wortschatz, Ergänzungen zum Etymologischen Wörterbuch der Kartwelsprachen*, Jena 2000; *Batsisch (Zowatuschisch) - Deutsches Wörterbuch*, Jena 2001; *Kleines Fachwortverzeichnis Sprachwissenschaft, Georgisch-Deutsch*, Jena 2001; O. Kadshaia, H. Fähnrich, *Mingrelisch-Deutsches Wörterbuch*, Reichert, Wiesbaden 2001; H. Fähnrich (Hg.), *Kartwelsprachen*, Reichert, Wiesbaden 2008), and translations (see, e.g. *Mingrelische Sagen*, Aus dem Georgischen von Heinz Fähnrich, Jena 1997; *Chroniken der*

georgischen Königin Tamar, Aus dem Georgischen von Surab Sardshweladse und Heinz Fähnrich, Jena 1998; *Mose Choneli: Amirandaredshani*, Deutsch von Surab Sardshweladse und Heinz Fähnrich, Jena 1999; *Abchasische Volksdichtung*, Deutsch von Heinz Fähnrich, Jena 2000; *Giorgi Mertschule: Das Leben des Grigol von Chandsta*, Deutsch von Surab Sardshweladse und Heinz Fähnrich, Jena 2000; *Zwischen Felsen und Geschichten, Erzählungen aus Georgien*, Deutsch von Heinz Fähnrich, Jena 2000; *Mingrelische Märchen*, Deutsch von Heinz Fähnrich, Jena 2001; *Giorgi Mzire: Das Leben des Giorgi Mtazmideli*, Deutsch von Surab Sardshweladse und Heinz Fähnrich, Jena 2001; *Georgischer Wein, Kurzgeschichten vom Tschorochi bis zum Diklos Mta*, Deutsch von H. Fähnrich, Jena 2001).

Of no less significance, scholarly value and reliability are his “Grammar of the Georgian Language” [1] and “History of Georgia” [2], written by him in German for the Western reader. I used these works successfully in teaching foreign students. Other books issued by him recently shed light on various sides of Georgian culture [3; 4; 5].

The work under discussion is written with good knowledge of the task, being an astonishing blend of scholarly, objective approach and genuine love of Georgia. Through dry, objective description, e.g. in the chapter devoted to Georgian geography, the author masterfully manages to answer many questions that subsequently turned against us as political problems. In debatable issues, irrespective of whether they touch on the painful problems of our ancient or recent history, the author, without taking sides, places absolutely correct accents by his objective narration. Accordingly, the book must be highly interesting not only for the Western reader but for Georgians as well.

The work in question covers the history of Georgia – the territory and country – from ancient times to the present day. It is clear, however, that the author does not separate the country’s history from that of the Georgian nation – at least from the point when it is possible to speak of ethnicity. Accordingly, at least for

three millennia, Georgia has been the place of habitation of the Georgian ethno-cultural element. This effect is achieved by largely pushing into the foreground facts of the political and ethno-cultural history. The developments of social-economic history are given much less attention. This is apparent in the periodization as well, which does not follow the methodology of any historical or political science school but is ideologically “neutral”, being largely based on crucial changes in Georgian history. Observation of proportions, as far as possible, between the descriptions of periods should be noted. Naturally enough, we know a greater number of facts and names from new and most recent history, whose problems are closer and more topical to us, upsetting the proportions. To the author’s credit, he has succeeded in avoiding this shortcoming, characteristic of historical works of this type, by rendering information about all periods in an equally vivid, interesting and compact manner.

In the case of ancient and medieval history the author often follows the sources: either quoting directly or conveying the contents of the source with fair precision. To be sure, we cannot place the same trust in all the sources, the more so, in the mythological interpolations found in them, but the above method of conveying the story makes the book livelier for the reader and helps him feel the spirit of the times better than presenting the mutually exclusive and involved argumentation found in the specialist literature around one or another issue.

In connection with moot questions the author leans largely on views more or less widely accepted in Georgian historiography.

In a number of cases, although my views coincide with those of the author, I still believe it justified to note that the question is debatable. Thus, e.g. to argue the traditional version of the origin of Georgian writing the author quotes both the traditional as well as fresh arguments, including the dating of the Nekresi inscriptions to the second half of the 1st millennium BC (pp. 32, 94), which so far is only a hypothesis.

In discussing the ancient Georgian state entities the author mentions the campaign of the Assyrian King Tiglathpileser (end of

the 12th c. BC) to Colchis (p.75). This interpretation of the text is acceptable to me, but it should be noted that lately it is not shared by all. Many scholars read another name in place of “Kilhi”, nor does the identification of the “Upper Sea” with the Black Sea seem indisputable. Apart from Tiglathpileser’s text, hypothetical reference to Colchis occurs also in Linear B texts coming from Mycenaean Crete. Early in the 14th c. BC a man flourished here who was a “Colchian” either by origin or name. If we rest on these two hypothetical references, and cite archaeological material as well, we may presume the origin of Colchian state in the 15th-14th c. BC (cf. p. 78, where the unification is assumed from the 12th c. BC). As to the Daiaeni/Diauhi (Tao), it appears in the texts from the 12th century and dating it to the 13th century (p. 75) in the case of the identification of Hittite texts with *atsi-khayasa* looks more convincing.

Highly interesting is the author’s view that Asia, king of the Daieni, looked for an ally in Assyria against Urartu and Colchis. That the friendly meeting of Salmaneser and Asia was in a way an anti-Urartu act does not seem to cause any doubt. Bearing the subsequent developments in mind (the division of the Diauhi lands or spheres of influence between Urartu and Colcha in the mid-8th century), the rivalry between Tao and Colchis in the 9th century seems to me quite real. I find it difficult to concur with the author’s view according to which other Georgian countries arose following the decline of the Diauhi: Katarza, Zabaha, Iganiehi, Uiteruhi and others (p. 78). These tribal or state confederations existed synchronously with the Diauhi and, in my view, they opposed Urartu in the role of open or secret allies of the Diauhi.

Whereas in reconstructing Georgia’s ancient history the author rests on Ancient Eastern (Assyrian, Urartian) and Classical sources, he conveys the history of the subsequent periods – beginning with the period of the Parnavazids – largely according to *Kartlis Tskhovreba* (“Life of Georgia”). The list of the Parnavazids is reconstructed basically according to G. Melikishvili and V. Goiladze. Here I was surprised to find that the author assigned the nickname

Kveli (“brave”) to Parsman of the 1st century BC rather than to the one whose statue was set up in Rome in the 2nd century BC.

Writing the most recent history of Georgia must have been most difficult for the author. Here he could not lean on Strabo or Leonti Mroveli, and he was faced with the task of describing and assessing our present times without being subjective. The author’s version may not be to everyone’s liking but in my opinion, the author coped well with this tricky topic too.

I discovered the principal shortcoming of the book only after I read it. Being fascinated by the book I advised many a friend of mine to buy and read it. Before long, all complained to me that the book was too expensive. Indeed, at this price only European libraries may purchase it. This fact strengthened my desire to have the book translated into Georgian. It will doubtless prove very interesting both for persons residing abroad and interested in Georgia and for the broad Georgian-speaking readership.

References:

1. Fähnrich, H., Kurze Grammatik der georgischen Sprache. Langenscheidt, 1986.
2. Fähnrich, H., Geschichte Georgiens von den Anfängen bis zur Mongolenherrschaft. Aachen, 1993.
3. Fähnrich, H., Lexikon georgische Mythologie, Reichert, Wiesbaden, 1999.
4. Fähnrich, H., Kulturland Georgien, Reichert, Wiesbaden, 2007.
5. Fähnrich, H., In den Bergen der Götter, Alte Glaubensvorstellungen, Überlieferungen und Bräuche bei den Georgiern des Kaukasus, Reichert, Wiesbaden, 2009.

ქართული ლიტერატურის ისტორიის სახელმძღვანელო სომხურად

ლადო მინაშვილი, ხათუნა გაფრინდაშვილი

ლადო მინაშვილი - ფილოლოგის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორ. თბილისის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ასოცირებული პროფესორი. ლიტერატურათმცოდნეობის დარგობრივი აკადემიის აკადემიკოს-მდივანი.

ხათუნა გაფრინდაშვილი - საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის მეცნიერ მუშაკი.

რეზიუმე: სომეხმა მეცნიერმა პროფესორმა ჰრაჩიკ ბაირამიანმა სომხურ ენაზე პირველად შექმნა სახელმძღვანელო V–XIX საუკუნეების ქართულ ლიტერატურაში. წიგნი 2007 წელს გამოსცა ერევნის სახელმწიფო უნივერსიტეტმა.

სახელმძღვანელოს შექმნა, როგორც ავტორი აღნიშნავს, დროის მოთხოვნითაა განპირობებული. სომეხი ახალგაზრდობა დიდ ინტერესს იჩენს მეზობელი საქართველოს ლიტერატურისა და კულტურის მიმართ. სომხურ ენაზე კი აქამდე არ არსებობდა არა თუ ორიგინალური, არამედ არც თარგმნილი სახელმძღვანელო. სწორედ ამ დიდი ხარვეზის შევსებას ისახავს მიზნად ჰრაჩიკ ბაირამიანის წიგნი. ავტორი კომპაქტურად გვაცნობს ქართული მწერლობის განვითარების ძირითად ეტაპებს, V–XIX საუკუნეების ყველა მნიშვნელოვანი მწერლის ცხოვრებას, ღვაწლს და შემოქმედებას. ავტორს საჭიროდ დაუნახავს, რომ დიდ კლასიკოსებზე – რუსთაველზე, ილიაზე, აკაკიზე, ვაჟაზე – ცალკე თავები დაერთო მათი სომხურ ენაზე ამეტყველების ისტორიის, სომხების მიერ მათი აღქმა-შეფასების შესახებ, რაც წიგნის მოსაწონ სიახლედ უნდა ჩაითვალოს. საქმის ცოდნით, სიყვარულით დაწერილი ეს წიგნი გარკვეულ წარმოდგენას შეუქმნის სომეხ ახალგაზრდობას, ნდობით განაწყობს ქართველი ხალხის, მისი მდიდარი ლიტერატურის მიმართ; გაუღვივებს ინტერესს ქართული კულტურის, ქართულ-სომხური ლიტერატურულ-კულტურული ურთიერთობების ღრმად შესწავლისათვის.

საკვანძო სიტყვები: ბაირამიანი, ქართული ლიტერატურა, ქართულ-სომხური ურთიერთობები

ერევნის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობამ 2007 წელს სომხურ ენაზე დასტამბა პროფესორ ჰრაჩიკ ბაირამიანის სახელმძღვანელო უმაღლესი სასწავლებლების ჰუმანიტარული ფაკულტეტის სტუდენტებისათვის: ქართული ლიტერატურა, V–XIX სს.

პროფ. ჰრ. ბაირამიანმა თავის დროზე დაამთავრა თბილისის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასპირანტურა ახალი ქართული ლიტერატურის ისტორიის ხაზით და 1975 წელს წარმატებით დაიცვა დისერტაცია თბილისშივე თემაზე „ქართული ლიტერატურა სომხურ კრიტიკაში (1846–1916წწ)“. ერევანში დაბრუნებულმა ბაირამიანმა თავისი მეცნიერული საქმიანობა დაუკავშირა სომხეთში ქართული ლიტერატურის შესწავლისა და პოპულარიზაციის საქმეს, ქართულ–სომხური ლიტერატურული ურთიერთობების ღრმად შესწავლას. მის საინტერესო საქმიანობას მალე მოჰყვა სასურველი შედეგები. ახლა იგი უკვე ავტორია რამდენიმე წიგნისა ქართული ლიტერატურის საკითხებზე, შედგენილი აქვს ქართული პოეზიის ანთოლოგია, ამასთანავე იგი ეწევა დიდ მთარგმნელობით საქმიანობას, სომეხ მკითხველს აცნობს ქართველ პროზაიკოსთა საუკეთესო თხზულებებს..

1981 წლიდან ბატონი ჰრ. ბაირამიანი ერევნის უნივერსიტეტის არმენოლოგიის პრობლემურ ლაბორატორიაში ხელმძღვანელობდა ქართულ–სომხური ფილოლოგიის ჯგუფს, ხოლო 2007 წელს დიდი და ნაყოფიერი მუშაობის საფუძველზე ერევნის სახელმწიფო უნივერსიტეტში მისი ინიციატივით დაფუძნდა ქართველოლოგიის ცენტრი. ამავე წელს პროფესორმა ჰრ. ბაირამიანმა პირველად სომხურ სინამდვილეში შექმნა სახელმძღვანელო ქართულ ლიტერატურაში უმაღლესი სასწავლებლების ჰუმანიტარული ფაკულტეტების სტუდენტებისათვის.

მართალია, ავტორი სახელმძღვანელოს მოკრძალებით „ქართულ ლიტერატურას“ არქმევს, სინამდვილეში წიგნი,

რომელიც 320 გვერდს შეიცავს, წარმოადგენს V-XIX საუკუნეების ქართული ლიტერატურის ისტორიას.

როგორც ავტორი წიგნის წინასიტყვაობაში გვაუწყებს, სომხურ ენაზე ქართული ლიტერატურის შესახებ სახელმძღვანელოს შექმნა და გამოქვეყნება დროის მოთხოვნაა, რამდენადაც ამ ენაზე დღემდე არ არსებობდა ქართული ლიტერატურის შესახებ არც თარგმნილი და არც ორიგინალური სახელმძღვანელო. სწორედ ამ დიდი ხარვეზის შევსებას ისახავს მიზნად ეს წიგნი.

წიგნში ლიტერატურული პროცესები და ავტორები წარმოდგენილია ქრონოლოგიური პრინციპით განვითარების ძირითადი ეტაპების ჩვენებით...

მოსაწონ სიახლედ უნდა აღვიქვათ ის, რომ ავტორს საჭიროდ დაუნახავს ქართული მწერლობის უდიდეს წარმომადგენლებზე – შოთა რუსთაველზე, ილია ჭავჭავაძეზე, აკაკი წერეთელზე, ვაჟა-ფშაველაზე და ა.შ. მოგვაწოდოს ცალკე თავები სომხურ ენაზე მათი თხზულებების თარგმნის, სომეხ ავტორთა მიერ მათი შემოქმედების შეფასების ისტორიას რომ გვითვალისწინებენ. ამგვარი მასალის შემოტანა სახელმძღვანელოში წიგნისადმი ინტერესს ზრდის და, ბუნებრივია, არა მარტო სომეხი მკითხველისას. წიგნის შესავალში ავტორი, სანამ უშუალოდ ლიტერატურის ისტორიის საკითხების განხილვას შეუდგებოდეს, საჭიროდ თვლის სტუდენტს მიაწოდოს ცნობები ქართველი ხალხისა და ქართული ენის შესახებ. ეს საკითხი მოკლედ, საქმის ცოდნით და მოსაწონი სიფრთხილით არის დალაგებული, სათანადოდაა მითითებული ქართული ენის სიდმდირეზე. არც ისაა დავიწყებული, რომ ძველი ქართულის, დიალექტების და მწიგნობრობის ენის კავშირი ისე ორგანულია, თანამედროვე ქართული ენის მცოდნე „ყოველგვარი სპეციალურ მომზადების გარეშე კითხულობს და გებულონს V-XVIII საუკუნეების თხზულებებს“.

ავტორი ეხება ქართული დამწერლობის საკითხს, მიუთითებს, რომ ქართულ ანბანი ერთ-ერთია მსოფლიოს იმ 14 ანბანიდან, რომლებიც დღეს საზოგადოებრივ და

ლიტერატურულ საქმიანობაში გამოიყენება. ავტორი ძალიან დიდი სიფრთხილით ეხება ქართული ანბანის წარმოშობის საკითხს. ამ შემთხვევაში, მისდა სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ იგი არ დალატობს ობიექტურობას – თანმიმდევრულად გვაცნობს ლეონტი მროველის ცნობას, აკად. ივანე ჯავახიშვილის, აკად. ვ. კეკელიძის მოსაზრებებს. ბუნებრივია, იგი ასახელებს სომხური წყაროების ცნობასაც, ქართული ანბანის სომხურიდან მომდინარეობის შესახებ, მაგრამ იქვე მიუთითებს, რომ „ქართველი მკვლევარები ანბანის შესახებ სომხური წყაროების ცნობებს ლეგენდად ან შემდგომ დანამატად თვლიან“.

სახელმძღვანელოში სათანადოდაა მითითებული ქრისტიანული სარწმუნოების დიდ როლზე საქართველოს ცხოვრებაში. „ქრისტიანულმა მსოფლმხედველობამ განსაზღვრა ქართული კულტურის ბუნება და შინაარსი“ – აღნიშნავს ავტორი. „საკუთარი ანბანისა და დამწერლობის შექმნის შემდეგ გაიზარდა ქართული ენის მხატვრულ-გამომსახველობა, ქართულმა ენამ იტვირთა მშობლიური ენის წმინდა მისია, გახდა ეკლესიის, სახელმწიფოსა და კულტურის ენა, ფარი და მახვილი ქართველი ხალხის არსებობის დასაცავად, უდიდესი როლი შეასრულა ქვეყნის კულტურული, პოლიტიკური და ისტორიული განვითარების საქმეში.“ აქვე მითითებულია ქართული ენის განვითარების საფეხურებზე, ქართული დამწერლობის უძველეს ნიმუშებზე.

შემდეგ წიგნის ავტორი ჩერდება განათლების საკითხზე ძველ საქართველოში, დასახელებულია გელათის და იყალთოს აკადემიები და მითითებულია ქართულ საგანმანათლებლო ცენტრებში გაშლილ მეცნიერულ და კულტურულ მუშაობაზე. ავტორის საყურადღებო დასკვნით, „ამ კვლევით ცენტრებში დაწერილი და თარგმნილი ფილოსოფიური, ისტორიული და ლიტერატურული თხზულებები მოწმობენ, რომ მათ ავტორებს მიღებული ჰქონდათ საოცარი განათლება, იცოდნენ მრავალი ენა, მჭიდრო კავშირები ჰქონდათ სხვადასხვა ქვეყნების უდიდეს მოაზროვნეებთან“.

ავტორი ქართულ ზეპირსიტყვიერებაზე საუბრის შემდეგ უშუალოდ ქართული ლიტერატურაზე მსჯელობს. თავდაპირველად იგი ეხება V-X სს. სასულიერო მწერლობას. შედარებით ფართოდ წარმოადგენს მოწამებრივი ხასიათის ძეგლების განხილვას. მოსაწონია ავტორის სიფრთხილე და სიფაქიზე. იგი „შუშანიკის წამებას“ განსაზღვრავს არა როგორც ძველი ქართული მწერლობის უპირველეს ძეგლს, არამედ როგორც სპარსთა ბატონობის დროინდელ უძველეს ნაწარმოებს. ავტორი ასევე სიფრთხილეს იჩენს ძეგლის ორიგინალურობის განსაზღვრისას. ითვალისწინებს იმ გარემოებას, რომ ეს თხზულება ძველ სომხურ მწერლობაშიც არსებობს და ადგილობრივი ტრადიციით იგი ქართულიდან თარგმნილად არაა მიჩნეული. იგი წერს, რომ „ძველი არსებობს სომხურ მწერლობაშიც, და რომ დღესდღეობით სომეხმა და ქართველმა სპეციალისტებმა ამასთან დაკავშირებით საერთო დასკვნის გამოტანა ვერ შეძლეს“.

აქვე მივუთითებთ ერთ დასანან უზუსტობას, წიგნში აღნიშნულია, რომ ჩვენამდე მოღწეულია „შუშანიკის წამების“ ქართული ტექსტი XVIII საუკუნის ხელნაწერით. სინამდვილეში, როგორც საყოველთაოდ ცნობილია, „წამების“ უძველესი ქართული ტექსტი დაცულია XI საუკუნის ხელნაწერში. მომდევნო გამოცემაში ეს უზუსტობა უნდა გასწორდეს. მითითებულია, რომ შუშანიკი შერაცხულია წმინდანად ქართული და სომხური ეკლესიების მიერ. დაწესებულია მისი ხსენების დღე.

სპარსელთა ბატონობის დროინდელ თხზულებათაგან მოკლე-მოკლედ განხილულია „ევსტათი მცხეთელის მარტვილობა“, „აბიბოს ნეკრესელის წამება“ და „რაჟდენ პირველმოწამის მარტვილობა“.

643-45 წლებში სპარსთა ბატონობა არაბობამ შეცვალა, მარზპანი კი ამირამ. არაბთა ბატონობის დროიდან წიგნში საგანგებოდ განხილულია „აბო ტფილელის წამება“. საუბარია თხზულების შედგენილობაზე, მოკლედ გადმოცემულია შინაარსი. ამას შემდეგ მოჰყვება დავით და კონსტანტინეს, მეფე არჩილის, მიქელ გობრონის მარტვილობები. ავტორის

მართებული დასკვნით, თხზულებები მათში დაცული ქართლის პოლიტიკური, საეკლესიო და კულტურული ცხოვრების ამსახველი ცნობებით არა მარტო წმინდა ლიტერატურულ, არამედ ისტორიულ-შემეცნებით ღირებულებასაც იძენენ.

მარტვილობათა მიმოხილვის შემდეგ მოკლედ არის აღნიშნული, რომ X საუკუნიდან ჩნდება „ცხოვრების“ ჟანრის თხზულებები. ჩამოთვლილია ეს თხზულებები, კერძოდ „წმინდა ნინოს ცხოვრება“, სერაპიონ ზარზმელის, გრიგოლ ხანძთელის, იოანესა და ექვთიმეს, გიორგი მთაწმინდელის „ცხოვრებები.“ აქაც შენიშვნის სახით უნდა ითქვას, რომ „წმინდა ნინოს ცხოვრება“ შექმნილია მეათე საუკუნეზე გაცილებით ადრე. სახელმძღვანელოს მომდევნო გამოცემაში ეს გარემოებაც უნდა აისახოს.

წიგნში უფრო დიდი ადგილი ეთმობა XI-XIII საუკუნეების ლიტერატურის დახასიათებას. აღნიშნულია, რომ ეს მონაკვეთი ქართული მწერლობისა „ოქროს ხანის“ მწერლობადაა მიჩნეული, ამ დროიდან ჩვენამდე მოაღწიაო, - აღნიშნავს ავტორი, ხუთმა ძეგლმა - „ამირანდარეჯანიანმა“, „ვისრამიანმა“, „თამარიანმა“, „აბდულმესიანმა“ და „ვეფხისტყაოსანმა“. „თამარიანი“ და „აბდულმესიანი“ განიხილება, როგორც სახოტბო პოეზიის შესანიშნავი ნიმუშები.

წიგნის დიდი ნაწილი (გვ. 35-60) შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნის“ განხილვას ეთმობა. ავტორის სიტყვებით, „ქართველი ხალხის სულიერი განვითარების უმაღლესი გამოხატულება იყო და რჩება შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანი“, რომელიც ასევე წარმოადგენს მსოფლიოს მხატვრული სიტყვის ფასეულობას.“

თავდაპირველად სახელმძღვანელოს ავტორი ჩერდება დიდი პოეტის ბიოგრაფიულ ცნობებზე, ამ ცნობების სიმწირეზე, ნაცადია ჩვენამდე ამ ცნობების მოუღწევლობის მიზეზების ახსნა. ამ მხრივ ამკარად გადაჭარბებულია ეკლესიის, სასულიერო პირთა რეაქციული როლის წამოწევა, იმის აღნიშვნა, რომ „შუა საუკუნეების გონებადაბნელებულმა სასულიერო პირებმა ავტორი გამოაცხადეს ერეტიკოსად,

მეხსიერებიდან მისი საყოველთაოდ დავიწყების მიზნით წყაროებიდან ამოშალეს მისი სახელი, ხოლო პოემის ხელნაწერები დაწვეს ან მდინარე მტკვარში გადაყარეს”.

წიგნში აღნიშნულია, რომ სახელი შოთა XVIII საუკუნიდან გაჩნდა ქართულ სინამდვილეში, რაც სიმართლეს არ შეესაბამება. თავი რომ დავანებოთ ჯვრის მონასტრის ფრესკაზე დადასტურებულ სახელს – შოთა (ფრესკა კი XIII ს. შექმნილი) – ლიტერატურაში თეიმურაზ პირველი ახსენებს პირველად პოემის ავტორს შოთა რუსთველს; თეიმურაზი კი XVII ს. I ნახევარში ცხოვრობდა.

პრ. ბაირამიანის სიტყვებით, „რამდენადაც ბუნდოვანია პოეტის ბიოგრაფია, იმდენად ნათელია მისი, როგორც პოეტის სიდადე.” სახელმძღვანელოს ავტორი სავსებით მართებულ მოსაზრებას ავითარებს პოემის სიუჟეტის წარმომავლობასთან დაკავშირებით; ისიც „ვეფხისტყაოსნის” პროლოგის ტაეპს „ესე ამბავი სპარსული”... ლიტერატურული მნიშვნელობით ხსნის. მისი აზრით, „ვეფხისტყაოსანი” მართლაც „XII საუკუნის ქართული სინამდვილის მხატვრული გამოძახილია. მასში არეკლილია ამ ქვეყნის სოციალურ-პოლიტიკური ვითარება. აშკარაა, რომ პოემის ამბები ტრიალებს გიორგი III-ის სამეფოს ირგვლივ. ამდენად, მიუხედავად იმისა, რომ პოემის გმირები არ არიან ქართველები, ქართველ მეცნიერთა ერთსულოვანი აღიარებით, „მათ მკერდში ქართული გული ფეთქავს”.

სახელმძღვანელოს ავტორი ვრცლად ჩერდება პოემის სიუჟეტზე, ახასიათებს პოემის პერსონაჟებს. მისი დასკვნით, „მხატვრული სრულყოფილებითა და ზოგადსაკაცობრიო შინაარსით პოემა დიდი ღირებულებისაა”; მაღალი მორალური პრინციპების მხატვრული ქადაგებით პოემა უპირისპირდება აღმოსავლეთსა და დასავლეთში მსგავს თემატიკაზე შექმნილ თხზულებებს.

„ვეფხისტყაოსანი” ქართულ სინამდვილეში რჩება დაუძლეველ სიმალედ. ბევრმა სცადა მისი გაგრძელება, მაგრამ ისინი დარჩნენ მიმბამველების როლში. საუკუნეების მანძილზე „ვეფხისტყაოსანი” იყო ზნეობის საზომი

საქართველოში, როგორც წმინდა რელიკვიას, წიგნს ქალებს მზითევეში ატანდნენ.

კმაყოფილებით უნდა აღინიშნოს, რომ სახელმძღვანელოს ეს ნაწილი „ვეფხისტყაოსანზე“ დაწერილია დიდი აღტკინებით, შთაგონებით. იგი უსათუოდ შეუქმნის სათანადო წარმოდგენას სომეხ ახალგაზრდობას გენიალური ქართველი პოეტის შესახებ.

საინტერესოა წიგნის ის ნაწილი, სადაც ჰრ. ბაირამიანი „ვეფხისტყაოსნის“ სომხურ სინამდვილეში გადასვლის საკითხს ეხება. მისი დაკვირვებით, გარკვეული წვლილი მიუძღვით სომეხ გადამწერლებს „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტის დაცვისა და გამრავლების საქმეში. კერძოდ იგი ასახელებს საქართველოს რესპუბლიკის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის ხელნაწერს N757-ს, გადაწერილს 1671 წელს აღმურანთ ბაღდასარის ძის გასპარის მიერ, თუმცა ვერ ვიტყვით, რომ იგი უძველესი იყოს, როგორც ამას ავტორი ფიქრობს.

ავტორი მოკლედ გვაცნობს პოემის სომხურ ენაზე თარგმნის ისტორიას და ჩამოთვლის სომხურ თარგმანებს.

სახელმძღვანელოში აღნიშნულია სომეხ მხატვართა და მოქანდაკეთა წვლილი „ვეფხისტყაოსნის“ მოტივებზე შექმნილი სურათების, პორტრეტების შექმნის საქმეში.

რუსთველოლოგიაში გარკვეული წვლილი აქვთ შეტანილი სომეხ ლიტერატურისმცოდნეებს.

ძალზე შთამბეჭდავია წიგნში მოტანილი სომხეთის დიდი პოეტის ავ. ისაკიანის სიტყვები: „შოთა რუსთაველი არის მსოფლიოს იმ საოცნებო გენიოსებიდან ერთ-ერთი, რომელთა შემოქმედებაში გროვდება და კრისტალდება კაცობრიობის საუკეთესო სურვილები, ოცნებები, იდეალები და რომლებშიაც კაცობრიობა აღწევს თავის სრულყოფილებას“.

ჰრ. ბაირამიანის თქმით, „რუსთაველის გენია გახდა ბევრი სომეხი პოეტის შთაგონების წყარო“.

ამ თავის დასასრულს ავტორი ასკვნის, რომ „სომხურ სინამდვილეში რუსთველოლოგიას აქვს ტრადიციები და მონაპოვარი, რომელზე დაყრდნობითაც სრულდება ახალ-ახალი თარგმანები, იწერება სტატიები და გამოკვლევები“.

XIII საუკუნის შუა წლებიდან იწყება ქართველი ხალხის და საერთოდ ამიერკავკასიის ცხოვრებაში უმძიმესი საუკუნეები. ამ დროიდან, ვიდრე XVI საუკუნის ბოლომდე საქართველოში თითქმის შეჩერდა მწერლობისა, კულტურისა და მეცნიერების განვითარება. ყოველ შემთხვევაში ჩვენამდე არ შემორჩენილა რაიმე მნიშვნელოვანი ლიტერატურული ძეგლი.

წიგნში ძველი ქართული მწერლობის ბოლო მონაკვეთია XVII-XVIII საუკუნეები; ეს არის ე.წ. „აღორძინების ხანა“. ამ დროს შეინიშნება ერთგვარი პოლიტიკური, ეკონომიკური და კულტურული აღმავლობა. საქართველოში განახლებას იწყებს მთარგმნელობითი საქმიანობა. ითარგმნება „შაჰ-ნამე“, „იოსებ ზელიხანიანი“, „ლეილმაჯუნუნიანი“, აღმოსავლეთში განთქმული იგავ-არაკთა კრებული „ქილილა და დამანა“ და სხვა.

წიგნის ამ მონაკვეთში ავტორი ცალ-ცალკე განიხილავს თეიმურაზ I-ის, არჩილის, სულხან-საბა ორბელიანის, ვახტანგ VI-ის, დავით გურამიშვილის, ბესიკის და სხვათა ცხოვრება-მოდგაწეობას და მათ ლიტერატურულ მემკვიდრეობას. სათანადოდაა მითითებული სულხან-საბას განუზომელ როლზე ქართული პროზის განვითარების საქმეში. ავტორი იმასაც საგანგებოდ უთვალისწინებს სტუდენტებს, რომ ქართული პოეზიის განვითარების თვალსაზრისით დიდია დამსახურება თეიმურაზ I-ის, არჩილის, ვახტანგ VI-ის, მაგრამ რუსთაველის შემდეგ ყველაზე დიდი პოეტი ძველ საქართველოში მაინც დავით გურამიშვილია, რომ მისით იწყება თვისობრივად ახალი ეტაპი ქართული პოეზიის განვითარების გრძელ გზაზე.

ავტორი ცალკე ეხება „საქართველოს მეფის საზანდარის“ საიათნოვას პოეზიას. ხაზგასმულია საიათნოვას როლი ქალაქური აშუღური პოეზიის განვითარების საქმეში.

სახელმძღვანელოს დიდი ნაწილი, ორ-მესამედზე მეტი (გვ. 100-320) ეთმობა XIXს. ქართული ლიტერატურის განხილვას.

თავდაპირველად სახელმძღვანელოს ავტორი მოკლედ მიმოიხილავს მე-19 საუკუნის 20-30-იან წლების პოლიტიკურ

ვითარებას, კულტურას. შედარებით ფართოდ იხილავს ლიტერატურული მიმართულებების საკითხს ქართულ სინამდვილეში. წარმოაჩენს ქართული რომანტიზმის რიგ თავისებურებებს. ხაზგასმულია ქართული რომანტიზმის პატრიოტული სულისკვეთება, საზოგადოდ ეროვნული შინაარსი.

ქართული რომანტიზმის წარმომადგენელთაგან აქ ავტორი ყურადღებას აჩერებს ქართული რომანტიზმის სამ საყრდენ პოეტზე – ალექსანდრე ჭავჭავაძეზე, გრიგოლ ორბელიანზე და ნიკოლოზ ბარათაშვილზე. განხილულია მათი ცხოვრება და პოეზია, მითითებულია მათ ადგილზე ქართული პოეზიის განვითარებაში. მსჯელობაა ნ. ბარათაშვილის პოეზიის ფილოსოფიურ ხასიათზე. მის ზოგადსაკაცობრიო შინაარსზე. საყოველთაოდ ცნობილია, თუ რა მაღალი შეფასება მისცა სომხეთის დიდმა პოეტმა ავეტიკ ისაკიანმა ბარათაშვილის პოეზიას, კერძოდ მან ისიც თქვა, რომ ჩემი აბუ-ალ-მასარი ნ. ბარათაშვილი მერანის ნაკვალევს მიჰყვებაო. ამ სულისკვეთებითაა დაწერილი ჰრ. ბაირამიანის ნარკვევიც ნ. ბარათაშვილზე.

ავტორი რომანტიკოსთა შემდეგ განიხილავს 40-50-იანი წლების ქართულ მწერლობას. წარმოაჩენს იმ პოლიტიკურ-კულტურულ ატმოსფეროს, რომელმაც ქართულ სინამდვილეში თანდათანობით რომანტიზმიდან რეალიზმზე გადასვლა განსაზღვრა. შემდეგ განხილულია გ. ერისთავის, ბ. ანტონოვის (ტომით სომეხი ქართველი დრამატურგის), დ. ჭონქაძის და ლ. არდაზიანის თხზულებები.

წიგნში დიდი ადგილი ეთმობა 60-70-იან წლებისა და არა მარტო ამ დროის, არამედ მთელი XIX საუკუნის ყველაზე მძლავრი ფიგურის, ქართველთა სულიერი წინამძღოლის ილია ჭავჭავაძის ცხოვრების, ღვაწლის და შემოქმედების განხილვას (გვ. 187-217).

სახელმძღვანელოს ავტორის თქმით „უმნიშვნელოვანესია ქართველი ხალხის წინამძღოლისა და ეროვნული-განმათავისუფლებელი მოძრაობის მედროშის ილია ჭავჭავაძის ისტორიული მისია“.

ილიას ბიოგრაფიაზე მსჯელობისას წიგნის ავტორი ყურადღებას ამახვილებს ილიას დედის ტომობრივ წარმომავლობაზე – ილიას დედა სომეხი იყო, სომეხი აზნაურის შვილი – აღნიშნავს იგი. უნდა შევნიშნოთ, რომ ილიას დედა მაგდან (მარიამი) ქრისტეფორე ბებურიშვილის ქალიშვილი გახლდათ. ბებურიშვილები ვაჩნაძეთა გვარიდან გამოყოფილი გვარია. საქართველოს ისტორიამ არ იცის ფაქტი ბებურიშვილთა (ვაჩნაძეთა) გასომხებისა. ჩვენი ისტორიის ბედუკუდმართობის გამო XIX საუკუნეში მეფის რუსეთის პოლიტიკა ქართველებს, როგორც ურჩი ერის წარმომადგენლებს, ყოველნაირად ზღუდავდა. თბილისში ჩამოსვლის, აქ დამკვიდრების, სამსახურის შოვნის უფლება ქართველებს წართმეული ჰქონდათ. ქართველთა ნაწილი იძულებული ხდებოდა მიეღო სომხური სარწმუნოება – გრიგორიანელობა და ასე დამკვიდრებულიყო თბილისში, რადგან სწორედ სომხური ელემენტის გაძლიერებას უწყობდნენ საქართველოს დედაქალაქში ხელს ხელისუფალნი. ილიას დედის წინაპრებიც, როგორც ჩანს, ასე აღმოჩნდნენ თბილისში. გრიგოლმა და მაგდანამ, ჯვარი ქართულ ეკლესიაში დაიწერეს, მაგდანამ მართლმადიდებლობა მიიღო და მარიამად იწოდა.

მიუხედავად უზარმაზარი ღვაწლისა სულიერი ცხოვრების თითქმის ყველა სფეროში, როგორც ავტორი აღნიშნავს, „ილია ჭავჭავაძე უპირველეს ყოვლისა მაინც მწერალია“, მან შექმნა „დიდი ორიგინალობით აღბეჭდილი“ მოთხრობები, პოემები, დრამები, ლექსები. ილიამ იმთავითვე მიზნად დაისახა ბრძოლა ეროვნული ჩაგვრისა და უსამართლობის წინააღმდეგ და თავისი არჩეული გზისთვის არასოდეს უღალატნია – ასკვნის ავტორი.

ილიას შესახებ ნარკვევს სახელმძღვანელოში ასრულებს საყურადღებო ნაწილი იმის შესახებ, თუ როგორია ილიას ნაწარმოებების ბეჭდვის ისტორია სომხურად, როგორ მიიღეს და შეაფასეს ილია ჭავჭავაძის შემოქმედება, მისი ღვაწლი სომეხმა მწერლებმა, კრიტიკოსებმა, ლიტერატურისმცოდნეებმა.

ავტორი საგანგებოდ წამოწევს წინ ილიას დამსახურებას სომეხთა უფლებების, მათი ღირსების დაცვის საქმეში. არ არის დავიწყებული, განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს ავტორი ილიას სიტყვებს, „ჩვენ კარგად ვიცით, რომ ადრინდელმა საქართველომ დასუსტება დაიწყო იმ საბედისწერო დღიდან, როდესაც სომხეთი, ჩვენი სამხრეთი ზღუდე, დაეცა... სომხეთის დამოუკიდებლად არსებობა საწინდარია საქართველოს ასეთივე არსებობისა“.

ბუნებრივია, სახელმძღვანელოს ავტორი გვერდს ვერ აუვლიდა ილიას ბრწყინვალე ნაშრომს „სომეხთა მეცნიერნი და ქვათა დაღადი“, რომელიც, როგორც ჩანს, ჯერ ისევ და ისევ მწვავედ აღიქმება თვით ისეთი შეუზღუდველი ავტორის მიერაც, როგორც ბრძანდება ჰრ. ბაირამიანი, და თვით მის მიერაც კი ვერ ხერხდება ამ ნაშრომის ობიექტური თვალთ დანახვა.

ილია ჭავჭავაძის გარდაცვალებიდან მოყოლებული ჩვენს დრომდე სომხეთში სისტემატიურად ქვეყნდებოდა მწერლის თხზულებები, თხზულებათა ცალკეული კრებულები, ქვეყნდებოდა მწერლის შემოქმედების შესახებ სტატიები, რომლებშიაც „საუკეთესოდ აისახა ქართველი ხალხის იდეური წინამძღოლის და დიდი ეროვნული მწერლის მოქალაქეობრივი და ადამიანური სახე“.

წიგნის მომდევნო თავი ეთმობა აკაკი წერეთლის ცხოვრების, ღვაწლისა და შემოქმედების დახასიათებას. რუსთაველის შემდეგ ქართული პოეზიის ყველაზე დიდი წარმომადგენელი აკაკი წერეთელია, - ამბობს წიგნის ავტორი. აკაკის პოეზიის ძალა მის ხალხურ პოეზიასთან წილნაყარობაშიაო. პოეტი ხალხის წიაღში გაიზარდა და თავისი მძლავრი პოეზიით ხალხსვე დაბრუნდაო, - მართებულად ამბობს წიგნის ავტორი. აკაკი წერეთელმა თავისი ნიჭისა და სულიერი სიმდიდრის წყალობით ყველაზე მეტად, ვიდრე მისმა წინაპარმა პოეტებმა, ან მომდევნო თაობის წარმომადგენლებმა, გააფართოვა ეროვნული ლირიკის სფეროები.

პრ. ბაირამიანი კომპაქტურად წარმოგიდგენს აკაკი წერეთლის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის უმნიშვნელოვანეს ფაქტებს, გვიჩვენებს მის როლს ახალი ქართული სამწერლო ენის დამკვიდრების, ქართული ჟურნალისტიკის, პუბლიცისტიკის, ქართული თეატრის, საზოგადოდ ხელოვნების განვითარების საქმეში.

აკაკის პოეზია თავისი ხალხის სულთან ყველაზე ახლოსაა მისული, ამიტომაც, - წერს წიგნის ავტორი, - მთელი მისი პოეზია ქართველი ხალხის ოცნებებისა და მისწრაფებების ნათლად გამომხატველია. აკაკის შემოქმედება გამოირჩევა დიდი სიღრმით, საოცარი სისადავით, უბრალოებით, ემოციურობით. იგი მუდამ ნერგავდა ხალხში ნათელ, ოპტიმისტურ სულისკვეთებას.

წიგნში ცალკე თავი აქვს დათმობილი აკაკი წერეთლისა და გაბრიელ სუნდუკიანცის მეგობრობას, მათ ურთიერთთანამშრომლობას, პატივისცემას. ავტორი იმარჯვებს იოსებ გრიშაშვილის სიტყვებს – აკაკის და გაბრიელის მეგობრობა უნდა შეფასდეს, როგორც „ორი ხალხის შემაერთებელი ხიდი“.

წიგნში სათანადო ადგილი აქვს დათმობილი მესამე სამოციანელის გიორგი წერეთლის ცხოვრებისა და ღვაწლის წარმოჩენას, შინაარსობლივად არის განხილული მისი ნაწარმოებები.

ამას მოჰყვება 80-იანი წლების ლიტერატურის დახასიათება. პირველ ყოვლისა, წარმოდგენილია ალექსანდრე ყაზბეგის ცხოვრება და მისი ნაწარმოებების მოკლე მიმოხილვა.

ვრცლად განიხილავს სახელმძღვანელოს ავტორი ვაჟა-ფშაველას ცხოვრებას და მის მემკვიდრეობას.

ავტორის თქმით, ვაჟა-ფშაველა ახალი და საინტერესო მოვლენა იყო ქართულ მწერლობაში. თითქოს მწელი იყო იმის წარმოდგენა, რომ ქართველი საზოგადოება გაოცდებოდა კიდევ ერთი პოეტის გამოჩენით, რომელიც სწორედ ამ დროს გამოვიდა სამწერლო ასპარეზზე, როდესაც მთელი ერის გული და გონება ილია ჭავჭავაძისა და აკაკი წერეთლის მსგავს გენიოსებს ჰქონდა დაპყრობილი, როდესაც სრულიად

საქართველოს კულტი შოთა რუსთაველი იყო, როდესაც თითქმის ყველა ქართველმა ზეპირად იცოდა დავით გურამიშვილის, ალ. ჭავჭავაძის, ნ. ბარათაშვილის შთამბეჭდავი ლექსები.

ვაჟა-ფშაველამ ქართული პოეზია გაამდიდრა ახალი მოტივებით. მან ბევრი რამ გააკეთა მშობლიური პოეზიის ჩარჩოების გასაფართოებლად, მხატვრული დონის ასამაღლებლად, აჩვენა, თუ რაოდენ ამოუწურავია ქართული ენის შესაძლებლობები.

ვაჟას პიროვნული ცხოვრების გადმოცემის, მისი უდიდესი პოეტური მემკვიდრეობის დახასიათების შემდეგ წიგნის ავტორი ცალკე თავს უთმობს სომხურ პრესაში ვაჟას თხზულებების ბეჭდვის მოკლე ისტორიას, საგანგებოდ გახაზავს სომეხი საზოგადოების მიერ ვაჟას შემოქმედების მაღალ შეფასებას; ჰრ. ბაირამიანის მტკიცებით, „ქართველი მკითხველის შემდეგ ყველაზე მეტი ინტერესი დიდი პოეტის ცხოვრების, მისი მემკვიდრეობის მიმართ სომეხმა საზოგადოებამ გამოიჩინა, რომელიც ჯეროვნად აფასებდა და ხელს უწყობდა მისი შემოქმედების პოპულარიზაციას. სახელმძღვანელო სრულდება ეგნატე ნინოშვილის, ვასილ ბარნოვისა და დავით კლდიაშვილის ცხოვრებისა და ღვაწლის, მათი თხზულებების განხილვით.

წიგნში დაბეჭდილია ქართველ მწერალთა პორტრეტები, რაც ხელს უწყობს ახალგაზრდობის, საერთოდ მკითხველის მიერ მათ ვიზუალურად ცხოვლად წარმოდგენას.

ჰრ. ბაირამიანი ჯეროვნად მიუზღავს ყველა მწერალს, უშურველად ამკობს მათ ეპითეტებით. სომეხ ახალგაზრდობას ეს წიგნი ნდობით, სიმპატიით განაწყობს მეზობელი ხალხის, მისი მდიდარი ლიტერატურის მიმართ. სახელმძღვანელო ახალგაზრდას აზიარებს ქართულ ლიტერატურას, ბევრს გაუღვივებს ინტერესს ქართული კულტურის, ქართულ-სომხური ლიტერატურული ურთიერთობების ღრმად შესწავლისათვის, რომ მომავალში ისინიც გვერდში ამოუდგნენ ამაგდარ მეცნიერს.

წიგნის ავტორი იმედს გამოთქვამს, რომ მომავალში კიდევ უფრო უკეთესი სახელმძღვანელო დაიწერება. ბუნებრივია, ეს ასე იქნება, თავად ავტორი იზრუნებს ამ სახელმძღვანელოს გაღრმავება-გაფართოებისათვის შემდეგ გამოცემებში.

ახლა კი მთავარი ისაა, რომ მოძმე სომხეთში შეიქმნა ასეთი წიგნი, რომ დროის მოთხოვნამ დააყენა ასეთი საჭიროება, რომ პირველ წიგნს უსათუოდ უნდა მოყვეს მეორე წიგნი, სადაც სომეხი მკითხველის წინაშე მეოცე საუკუნის დიდი ქართული მწერლობა თავისებური სიდიადით წარსდგება. ალბათ მომავალში ჰრ. ბაირამიანი და მისი მოწაფეები იზრუნებენ ქართველი მკვლევარების სახელმძღვანელოების, ან ცალკეული თვალსაჩინო ავტორის ცალკეული ნაშრომის სომხურად გადათარგმნაზე, რომ სომეხ მკითხველს საშუალება მიეცეს გაეცნოს საქართველოში ლიტერატურის კვლევის დონეს. ალბათ ასეთ სამუშაოზეც ელირება დაფიქრება.

შემოქმედებითი ენერგიით სავსე ჰრ. ბაირამიანი კიდევ ბევრ სამომავლო ამოცანას, სამუშაოს დაგეგმავს.

ასე რომ, წინ ძალიან საინტერესო პერსპექტივები შეიძლება გადაიშალოს ერევნის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართველოლოგიის ცენტრში.

**A Textbook on the History of Georgian
Literature in Armenian**

Lado Minashvili

Doctor of Philological Sciences, Professor, Associated Professor of the Faculty of the Humanities of Tbilisi Ivane Javakhishvili State University. Academician-Secretary of the Branch Academy of the History of Literature.

Khatuna Gaprindashvili

Research worker at the Georgian National Centre of Manuscripts.

Abstract: The Armenian scholar, Professor Hrachik Bairamyan has for the first time compiled a textbook of Georgian literature of the 5th-19th centuries in Armenian. The book was published by Yerevan State University in 2007.

The creation of a textbook, as noted by the author, was due to the demand of the times. The Armenian youth evinces considerable interest in the literature and culture of neighbouring Georgia. Hitherto there had not existed either an original or translated textbook. Hrachik Bairamyan's book aims at filling this great gap. The author compactly acquaints us with the basic stages of development of Georgian literature, the life and works of all significant writers of the 5th-19th centuries. He has deemed it necessary to devote separate chapters to the major classics: Rustaveli, Ilia, Akaki, Vazha, dealing with the history of their translation into the Armenian language, their perception and evaluation by the Armenians, which should be considered a laudable novelty of the book. This book, written with good knowledge of the subject and love, will help Armenian youth to form an idea of the rich literature of the Georgian people, will predispose them with trust for the latter, will raise the Armenian interest in Georgian culture and serve as an impetus for an in-depth study of Georgian-Armenian literary and cultural relations.

Key words: *Bairamyan, Georgian literature, Georgian-Armenian relations*

The Yerevan State University Press printed in 2007 Professor Hrachik Bairamyan's Georgian Literature, 5th-19th centuries – a textbook for students at the Humanitarian faculties.

Prof. H. Bairamyan completed his postgraduate course at Tbilisi Ivane Javakhishvili State University, specializing in the history of new Georgian literature. In 1975 he successfully defended his thesis on “Georgian Literature in Armenian Criticism (1846-1916)”. Returning to Yerevan, Bairamyan linked his scholarly activity to the study and popularization of Georgian literature in Armenia – an in-depth study of Georgian-Armenian literary contacts. His interesting work was soon followed by desirable results. He is now an author of several books on questions of Georgian literature, compiler of an anthology of Georgian poetry; at the same time he is engaged in extensive translation work, familiarizing the Armenian reader with the best works of Georgian prose writers.

Since 1981 Mr. H. Bairamyan has headed the team of Georgian-Armenian philology at the basic research laboratory of Armenian Studies of Yerevan University. In 2007, on the basis of extensive and fruitful work, a Centre of Kartvelology was set up at Yerevan State University on Bairamyan's initiative. In the same year, Professor Bairamyan compiled a textbook of Georgian literature – the first of its kind in Armenia – for students of Humanitarian faculties of higher educational institutions.

True, the author modestly calls the textbook “Georgian Literature”, in fact the book of 320 pages is a history of 5th-19th century Georgian literature.

As the author states in the Preface, the creation and publication of a textbook on Georgian literature in Armenian is a demand of the times. To the present day neither a translated nor original textbook was available in Armenian. The purpose of Bairamyan's book is to fill this lacuna. The literary processes and authors are presented in the book according to the chronological principle, with indication of the main stages of development.

Praiseworthy is the author's decision to devote separate chapters to the greatest representatives of Georgian literature: Shota

Rustaveli, Iliā Chavchavadze, Akaki Tsereteli, Vazha-Pshavela, and others, with the history of the translation of their works into Armenian, the appreciation of their work by Armenian authors. Introduction of material of this kind enhances the interest in the book - naturally, not only of the Armenian reader. In the Preface to the book the author finds it necessary – before setting to a discussion of the questions of the history of literature – to provide the student with information on the Georgian people and the Georgian language. This is done briefly, with expertise and laudable care, with special indication of the wealth of the Georgian language. Neither does the author overlook the fact that the link of Old Georgian, the dialects and literary language is so organic that one with knowledge of Georgian “reads and understands works of the 5th-18th centuries without any special training”.

The author touches upon the Georgian writing, pointing out that the Georgian alphabet is one of the 14 alphabets of the world, used at present in public and literary activity. He deals with the question of the origin of the Georgian alphabet with great caution. It should be said to his credit that he never loses the sense of objectivity, consistently presenting the evidence of Leonti Mroveli and the views of Acad. I. Javakhishvili and Acad. K. Kekelidze. He naturally refers to the evidence of Armenian sources regarding the Armenian provenance of the Georgian alphabet, pointing out that “Georgian researchers consider the reports of Armenian sources about the alphabet a legend or a later addition”.

The major role of the Christian religion in the life of Georgia is appropriately indicated in the textbook. “The Christian world view determined the nature and content of Georgian culture”, the author notes. “Following the creation of its own alphabet and script, the literary expressiveness of the Georgian language grew, the Georgian language took on the holy mission of a native language, becoming the language of the Church, state and culture, a shield and sword in the defence of the existence of the Georgian people. It played a major part in the cultural, political and historical development of the

country. The developmental stages of the Georgian language and the oldest specimens of the Georgian script are indicated.

Next the author dwells on questions of education in old Georgia: Gelati and Iqalto Academies are named and the major scholarly and cultural work carried on at these centres of enlightenment is highlighted. According to the author's noteworthy conclusion, "The philosophical, historical and literary works written and translated at those research centres evidence that their authors had received admirable education, knew many languages, and had close contacts with major thinkers of various countries".

After reviewing Georgian folklore, the author passes directly on to Georgian literature. First he deals with 5th-10th c. ecclesiastical literature. The author's caution and refined approach are praiseworthy. He defines the "Passion of Shushanik" not as the first monument of old Georgian literature but the oldest work of the period of Persian domination. The author evinces caution in defining the originality of the monument. He bears in mind the existence of this work in Armenian literature as well, and that by local tradition it is not considered to have been translated from the Georgian. He writes "the monument exists in Armenian literature as well and that to date the Armenian and Georgian specialists have not been able to arrive at a common conclusion on this matter".

Here we want to point to a deplorable inaccuracy: according to the book, the Georgian text of the "Passion of Shushanik" has come down to us in an 18th century MS. Actually, as is universally known, the text of the "Passion" is extant in an 11th century MS. This inaccuracy should be corrected in the next edition. It is indicated in the book that Shushanik has been canonized by the Georgian and Armenian Churches, with her feast day set.

Of the works of the period of Persian domination, "The Passion of St. Eustace of Mtskheta", "The Martyrdom of Abibos of Nekresi" and "The Martyrdom of Razhden the Protomartyr" are discussed in brief.

In 643-45 the Persian rule was replaced with the Arab conquests, and *marzpan* by *emir*. Of the period of Arab dominance

the situation is specially discussed in the “Martyrdom of Abo Tbileli”. The composition of the work is discussed and its content presented. Then come the martyrdoms of David and Konstantine, King Archil, and Mikel Gobron. According to the author’s justified conclusion, the evidence found in the work on the political, church and cultural life of Kartli acquires not only purely political but historical cognitive value as well.

The overview of the martyrdoms is followed by a brief statement to the effect that from the 10th century works of the “Life” genre emerge, namely “The Life of St. Nino”, the Lives of Serapion Zarzneli, Grigol Khandzeli, Ioane and Ekvtime (Euthymius), Giorgi the Hagiorite. Here too it should be said by way of a remark that the “Life of St. Nino” was written much earlier than the 10th century. This inaccuracy too should be reflected in the next edition of the textbook.

More space is devoted in the book to the description of the literature of the 11th-13th centuries. It is noted that this period of Georgian literature is considered to be of the “golden age”. The author states that five works of this period have come down to us: “Amiranderejaniani”, “Visramiani”, “Tamariani”, “Abdulmesiani”, and “The Man in the Panther Skin”. “Tamariani” and “Abdulmesiani” are considered to be remarkable specimens of laudatory poetry.

A large part (pp. 35-60) of the book is devoted to the discussion of Rustaveli’s “The Man in the Panther Skin”. In the author’s words “Shota Rustaveli’s “The Man in the Panther Skin” was and remains the highest expression of the spiritual development of the Georgian people. It also constitutes a value of world literature”.

The author of the textbook first touches on the biographical evidence on the great poet, and its paucity; an attempt is made to account for the causes of why this evidence has not come down to us. In this respect pushing the role of the Church and reactionary churchmen to the fore and the statement to the effect that “Medieval dim-witted ecclesiastics pronounced the poet an heretic, struck his name from sources in order to obliterate it, and burnt the MSS of the poem or threw them into the Mtkvari”, are clearly exaggerated.

It is noted in the book that the name Shota appeared in Georgian reality from the 18th century, which does not correspond to the facts. To say nothing of the name Shota attested on a fresco of the Monastery of the Cross (13th century), in literature Teimuraz I mentions the author of the poem for the first time as Shota Rustaveli (Teimuraz lived in the first half of the 17th century).

In Bairamyan's words, "Although the poet's biography is obscure, his greatness as a poet is obvious". The author of the textbook develops a fully justified view in connection with the provenance of the plot of the poem. He too defines the strophe of the Prologue of the poem "This Persian story ..." in its literary sense. In his view, "The Man in the Panther Skin" is indeed "a literary echo of 12th-century Georgian reality. It is clear that the events of the poem revolve round the kingdom of Giorgi III. Hence, although the characters of the poem are not Georgians, in the unanimous opinion of Georgian scholars, "Georgian hearts throb in their chests".

The author of the textbook considers the plot of the poem in detail, giving a description of the characters. In his conclusion, "By its artistic perfection and content common to all mankind the poem is of great value". By preaching high moral principles the poem challenges the works created on a similar theme both in the East and West.

In Georgian reality "The Man in the Panther Skin" remains an insurmountable height. Many have attempted its continuation but they stayed in the role of imitators. For centuries "The Man in the Panther Skin" served as a measure of morality; as a holy relic, it formed part of a bride's trousseau."

It should be noted with satisfaction that this part of the textbook on "The Man in the Panther Skin" is written with high enthusiasm and inspiration. It will doubtless help the Armenian youth form an idea of the great Georgian poet.

That part of the book is interesting in which Mr. Bairamyan deals with the question of the entry of "The Man in the Panther Skin" into Armenian reality. In his view, a definite contribution to the protection and spread of "The Man in the Panther Skin" was

made by Armenian copyists. In particular, he mentions MS 757 of the Georgian Republican Centre of Manuscripts, copied in 1671 by Aghmurant Baghdasar's son Gaspar. However, we cannot share the author's view of the cited MS being the oldest one.

The author gives a brief account of the history of the translation of Rustaveli's poem into Armenian, and presents a list of the Armenian translations.

The text contains an appreciation of the contribution of Armenian artists and sculptors to the creation of pictures and portraits on the motifs of "The Man in the Panther Skin".

Armenian literary critics have made some contribution to Rustaveli Studies.

The words of the great Armenian poet Avetik Isaakyan are very impressive: "Shota Rustaveli is one of those marvellous geniuses of the world in whose work mankind's best wishes, dreams and ideals are brought together and crystallized and in which mankind attains its perfection".

In the words of Mr. Bairamyan, "The genius of Rustaveli has become the source of inspiration for many Armenian poets."

The author concludes this chapter by stating that "In Armenian reality Rustavelology has traditions and gains, on the basis of which new translations are made, and new articles and essays are being written."

The gravest period in the life of the Georgian people and in general, South Caucasia, began from the mid-13th century. From this period practically to the close of the 16th century the development of literature, culture and scholarship came to a standstill. At any rate, no important literary monument has survived.

The last segment of old Georgian literature covers the 17th-18th centuries. This is the so-called "period of revival". Some political, economic and cultural upsurge is noticeable. Translation activity begins to renew in Georgia. The "Shah-nameh", "Iosebzikhaniani", "Leilmaj'nuniani", "Kilila and Damana", a collection of fables famed in the East, and so on, are translated.

In this section of the book the author discusses separately the life and activity of Teimuraz I, Archil, Sul Khan-Saba Orbeliani, Vakhtang VI, David Guramishvili, Besiki, and others, and their literary legacy. Sul Khan-Saba's immeasurable role in the development of Georgian prose is highlighted. The author specially draws the attention of students to the considerable service done from the standpoint of development of Georgian poetry by David Guramishvili, Archil, Vakhtang VI, yet the greatest poet after Rustaveli in old Georgia is David Guramishvili, the latter giving rise to a qualitatively new stage on the road of development of Georgian poetry.

For fully understandable reasons, the author deals separately with Sayatnova's poetry – the "Sazandar of the King of Georgia". Sayatnova's role in the development of urban *ashugh* poetry is stressed.

More than two-thirds of the textbook (pp.100-320) is devoted to a discussion of 19th-century Georgian literature.

First the author gives an overview of the political situation and culture in the 1820s-30s. The literary trends in Georgian reality are discussed relatively broader; a number of peculiarities of Georgian romanticism are brought to light, the patriotic spirit of Georgian romanticism, and generally its national content, are highlighted.

Of the representatives of Georgian romanticism attention is focused on three principal poets: Aleksandre Chavchavadze, Grigol Orbeliani and Nikoloz Baratashvili. Their life and poetry are passed under review, and their place in the development of Georgian poetry is indicated. The author discusses the philosophical character of Baratashvili's poetry, and its content common to all mankind. The high appreciation given to Baratashvili's poetry by the great Armenian poet Avetik Isaakyan is common knowledge. He added that his Abul-al-Maari follows the track of Baratashvili's "Merani". Bairamyan's essay on Baratashvili is written in the same spirit.

Next to the romanticists, the author discusses Georgian literature of the 1840s-50s. He sheds light on the political-cultural

atmosphere that determined the gradual transition from romanticism to realism. Further discussion concerns the works of G. Eristavi, B. Antonov (an ethnically Armenian Georgian playwright), D. Chonkadze and L. Ardaziani.

Considerable space is devoted to the discussion of the life, work and activity of Ilia Chavchavadze, the most powerful figure not only of the 1860s-70s but of the entire 19th century, and spiritual leader of the Georgians (pp. 187-217).

In the words of the author of the textbook, “Most important is the historical mission of Ilia Chavchavadze, leader of the Georgian people and standard-bearer of the national-liberation movement.”

In discussing Ilia’s biography, the author of the book lays stress on the ethnic origin of Ilia’s mother; he notes that Ilia’s mother was an Armenian, daughter of an *aznauri* (gentry). We should note that Ilia’s mother Magdana (Mariam) was the daughter of Kristopore Beburishvili. The Beburishvili’s family name derived from the Vachnadzes. Georgian history is not aware of Beburishvilis (Vachnadzes) turning Armenian. Owing to the vicissitudes of our history, in the 19th century the policy of tsarist Russia restricted Georgians in all ways, as representatives of a refractory nation. Georgians were deprived of the right of coming to Tbilisi, establishing themselves here and gaining work. Some Georgians were impelled to embrace the Armenian confession of the Gregorian church, and thus settle in Tbilisi, as the authorities supported strengthening the Armenian element in Tbilisi. It is apparently in this way that the ancestors of Ilia’s mother found themselves in Tbilisi. Grigol and Magdana held their wedding in a Georgian church; Magdana adopted Orthodoxy under the name of Mariam.

Despite his enormous contribution to almost all spheres of spiritual life, “Ilia Chavchavadze is primarily a writer”, the author notes; he created stories, poems, dramas, verses “imprinted with great originality”. From the beginning Ilia set himself the task of fighting against national oppression and injustice, never deviating from the path chosen, the author concludes.

The essay about Ilia is wound up by a noteworthy part dealing with the history of the printing of Ilia's works in Armenian, how his literary activity and service were received and appreciated by Armenian writers, critics and specialists in literature.

The author highlights Ilia's contribution to the protection of Armenian rights and their dignity. The author is not oblivious of and attaches special significance to Ilia's words: "We are well aware that in the past Georgia began to weaken from the fatal day when Armenia, our southern rampart, fell... The independent existence of Armenia is a pledge of a similar existence of Georgia".

The author of the textbook could naturally not bypass Ilia's brilliant work, "Armenian Savants and Outcrying Stones", which appears to be still perceived painfully even by such an open-minded author as Mr. Bairamyan, and even he fails to view that work in an objective light.

Since Ilia Chavchavadze's death to the present day the writer's works, collected works, articles on his work, in which "the civic and human image of the ideological leader and great national writer have found reflection in the best light", have been published systematically in Armenia.

The next chapter of the book is devoted to the description of the life, activity and works of Akaki Tsereteli. After Rustaveli, Tsereteli is the greatest representative of Georgian poetry, the author says. The power of Akaki's poetry lies in its connection with folk poetry, he adds. The poet grew in the midst of the people and returned to the people with his powerful poetry, the author of the book notes correctly. Thanks to his talent and spiritual wealth, Akaki broadened the spheres of national lyrics more than his preceding poets or representatives of the subsequent generation.

The author presents compactly the most important facts of Tsereteli's life and activities, demonstrating his role in establishing the Georgian literary language and in the development of Georgian journalism, publicism, the Georgian theatre and art in general.

Akaki's poetry is closest to the spirit of his people, hence, writes the author, his entire poetry clearly expresses the dreams and

aspirations of the Georgian people. Akaki's works are distinguished for great depth, astonishing artlessness, simplicity and emotionality. He always inculcated in the people a clear, optimistic spirit.

A separate chapter in the book is assigned to the friendship of Akaki Tsereteli and Gabriel Sundukyants, their mutual cooperation and respect. The author borrows the words of Ioseb Grishashvili to the effect that the friendship of Akaki and Gabriel should be assessed as "a bridge connecting the two peoples".

An appropriate space is devoted in the book to the life and activities of Giorgi Tsereteli, a third representative of the generation of the "sixties". His works are discussed according to content.

This is followed by a characterization of the literature of the 80s. First Aleksandre Qazbegi's life is presented with a brief review of his works.

The life and legacy of Vazha-Pshavela are discussed by the author of the textbook. In his words, Vazha Pshavela was a new and interesting phenomenon in Georgian literature. It seems hard to imagine that Georgian society would be astonished by the emergence of one more new poet who came into the literary arena when the heart and mind of the whole nation were captured by such geniuses as Ilia Chavchavadze and Akaki Tsereteli, when Shota Rustaveli was the cult of all Georgia, and when nearly all Georgians knew by heart the impressive poems of David Guramishvili, A. Chavchavadze and N. Baratashvili.

Vazha Pshavela enriched Georgian poetry with new motifs. He did much to expand the frames of his native poetry, to raise its artistic level; he showed how inexhaustible the potentialities of the Georgian language are.

After conveying the personal life of Vazha, and describing his great poetic legacy, the author devotes a special chapter to a brief history of the publication of Vazha's works in the Armenian press; he emphasises the high appreciation given to Vazha's works by the Armenian society; Hrachik Bairamyán asserts that "After the Georgian reader, the Armenian society showed most interest in the

life and legacy of the great poet; this society appropriately appreciated Vazha's works and assisted in their popularization."

The textbook ends with a discussion and review of the life and activities and works of Egnate Ninoshvili, Vasil Barnovi and David Kldiashvili.

Mr. Bairamyan does justice to all writers, unstintingly adorning them with epithets. This book disposes the Armenian youth with trust in and liking for the neighbouring people and its rich literature. It acquaints the youth with Georgian literature; it will kindle interest in many for an in-depth study of Georgian culture and Georgian-Armenian literary contacts, so that in the future they might stand by the trail-blazing scholar.

The author of the book expresses his hope that in the future a better textbook will be written. This will naturally be the case – the author himself will take care for its expansion in further editions.

The main thing now is that such a book has been created in fraternal Armenia, being a response to the demand of the times; the first book should in no doubt be followed by a second one in which the great Georgian literature of the twentieth century will unfold in full splendour to the Armenian reader. In the future Mr. Bairamyan and his pupils will see to it that the textbooks by Georgian researchers or a separate work of an individual notable writer be translated into Armenian, so that the Armenian reader become acquainted with the level of research in Georgia. Probably it will be worth thinking of such work.

Mr. Hrachik Bairamyan, who is full of creative energy, will, it is hoped, plan many future tasks.

Thus, very interesting prospects may lie ahead at the Kartvelological Centre of Yerevan State University.

შოთა რუსთველის `ვეფხისტყაოსანი`
გერმანულ სკოლებში¹

შტეფი ხოტივარი-იუნგერი

*ჰუმბოლდტის უნივერსიტეტის სლავისტიკის ინსტიტუტის
დოქტორი, ქართველოლოგი*

რეზიუმე: გერმანიისა და საქართველოს ქართველოლოგთა შორის აქამდე არ იყო ცნობილი, რომ ქართველი ავტორი რუსთველი და მისი პოემა „ვეფხისტყაოსანი“ ერთ გერმანულ სასკოლო სახელმძღვანელოში შეტანილი იყო. თვით ბოლო გერმანულ ბიბლიოგრაფიაშიც კი („საქართველო – გერმანულენოვანი სამყარო“. 2008) არ არის მითითებული ამ წიგნზე, თუმცა აღნიშნული სასკოლო სახელმძღვანელო უკვე 1985 წელს გამოიცა და გამოიყენებოდა გერმანიის დემოკრატიული რესპუბლიკის სკოლებში.

გერმანიის ფედერაციულ რესპუბლიკაში იმ დროს რუსთველი ჯერ კიდევ თითქმის უცნობი იყო. გერმანიის გაერთიანების შემდეგ რუსთველი არც ერთ ახალ სახელმძღვანელოში აღარ შეუტანიათ.

საკვანძო სიტყვები: *რუსთველი, გერმანია, სასკოლო სახელმძღვანელო, გმირთა სიმღერა.*

წინამდებარე წერილი ეხება არა, როგორც ზოგი ვარაუდობს, გერმანულ ენას ან გერმანულენოვან სკოლებს საქართველოში, არამედ სკოლებს გერმანიაში. ეს თავისთავად უკვე სენსაციაა! დღემდე ვერავინ ივარაუდებდა, რომ ქართველი მწერლები აღმოჩნდებოდა გერმანიის სასკოლო

¹ ავტორის მიერ გადამუშავებული სტატია ჟურნალ „გეორგიკიდან“ (#32, 2009): ქართველი მწერლების ლიტერატურული ნაწარმოებები გერმანულ სკოლებში (რუსთაველიდან მარგველაშვილამდე) (Literarische Werke georgischer Schriftsteller an deutschen Schulen (von Rustaveli zu Margvelashvili)).

სახელმძღვანელოებში ან ოდესმე შესული იყო გერმანიის სკოლების სასწავლო გეგმაში. ამ ბოლო დროს გამოქვეყნებულ ბიბლიოგრაფიაშიც კი არ ყოფილა მოხსენიებული ეს სასკოლო წიგნი.

გერმანელი ბავშვები ქართველ ავტორს პირველად 1985 წელს გაეცნენ. ეს იყო შოთა რუსთველი [1, გვ. 45-33]. მაგრამ მწერალი მხოლოდ აღმოსავლეთ გერმანიის სკოლაში იყო ცნობილი. რუსთველის შემოქმედებას („ვეფხისტყაოსანს“) სწავლობდნენ მე-7 კლასში (მთლიანად ან ნაწილობრივ). „ვეფხისტყაოსნის“ პარალელურად ისწავლებოდა ძველი ესპანური ეპიკური პოემა „სიმღერა სიდზე“. ორივე პოემა იყო სიმღერა გამირებზე. შეისწავლებოდა გერმანული ეპოსი „სიმღერა ნიბელუნგებზე“, რომელსაც კითხულობდნენ, განიხილავდნენ და პარალელურად ავლებდნენ „ვეფხისტყაოსანთან“.

რუსთველის „ვეფხისტყაოსანში“ რამდენიმე მნიშვნელოვანი ამბავი გამოიყოფა:

1. საიდუმლოებით მოცული უცხო რაინდი
2. ტარიელისა და მშვენიერი ნესტანის ისტორია
3. ნესტანის გადაკარგვა
4. დაბრუნება

სკოლის სახელმძღვანელოში შეტანილი იყო „ვეფხისტყაოსნის“ ნაწყვეტები, კერძოდ: ტარიელის სიყვარულის ისტორია და ნესტანის დაკარგვის ამბავი, რწმენა რომ კეთილი გაიმარჯვებს ბოროტზე, მეგობრობის თემა, გამირების ერთსულოვნება, მეგობრობის თემის გაშლა საქართველოს, ინდოეთის და არაბეთის გამირთა მეგობრობის მაგალითზე და სხვა.

იმ დროისათვის „ვეფხისტყაოსნის“ რამდენიმე თარგმანი იყო ცნობილი: არტურ ლაისტის (1889 წ.), ჰუგო ჰუპერტის (1955 წ.), რუთ ნოიკომის (1974 წ.), მიხეილ წერეთლის (1975 წ.), ჰერმან ბუდენზიგის (1976 წ.). სკოლის მოსწავლეებს მხოლოდ ჰუგო ჰუპერტის თარგმანს ასწავლიდნენ. ეს გარემოება არაა გასაკვირი, რადგან ამ კლასში იმ პერიოდში სპეციალურად შეჩეული ლიტერატურა

ისწავლებოდა. სწორედ ამიტომ რუსთველის მხოლოდ ორი წიგნი არსებობდა, რომლის წაკითხვაც შეეძლოთ ბავშვებს:

1. Rusthaweli, Sch. Der Mann mit dem Tigerfell. Aus dem Georgischen übersetzt und für die deutsche Jugend nacherzählt v. F. Pecina, Reutligen 1931. (In: Bunte Jugendbücher Heft 146)
2. Rustaweli, Sch. Der Recke im Tigerfell. Erzählt von V. Ruika-Franz. Berlin 1976 (1. Ausgabe).

სკოლის საახელმძღვანელოში მხოლოდ რუიკა-ფრანცის თარგმანი იყო შეტანილი, სხვა (წინა) მთარგმნელი და მისი თარგმანი არც ყოფილა მოხსენიებული. რუიკა-ფრანცის თარგმანს მაღალ შეფასებას აძლევენ.

ეპიკური პოემის „ვეფხისტყაოსნის“ გვერდით მოსწავლეებს აუცილებლად უნდა სცოდნოდათ ვინ იყო მისი ავტორი, ცნობები მის ვინაობაზე, როდის მოღვაწეობდა იგი, რა ვიციით მისი ცხოვრების შესახებ და სხვა. ამის ცნობებს მოსწავლეები კითხულობდნენ რუიკა ფრანცის წიგნის ბოლოსიტყვაობაში. ავტორი ნათელს ფენს იმ იდეებს, როგორცაა სამართლიანობა, მეგობრობა და უპირველეს ყოვლისა სიყვარული, რომელიც პოემის გმირების მოქმედებისა და აზროვნებისთვის მთავარია. აღმოსავლური სიბრძნისა და ევროპული აზროვნების სინთეზი. ჩვენ ვერ ვივარაუდებთ, რამდენი მასწავლებელი ასწავლიდა პოემას, რამდენმა მოსწავლემ წაიკითხა რუიკა-ფრანცის თარგმანი (უფრო სწორად მონათხლობი, სულ 150 გვერდი) მთლიანად ან ნაწილობრივ ან რამდენმა წაიკითხა ჰუპერტის თარგმანი, რა შთაბეჭდილება მოახდინა „ვეფხისტყაოსანმა“ ბავშვებზე და რამდენად გამოიყენეს ის ცხოვრებაში. სამწუხაროდ, ამის შესახებ არანაირი გამოკვლევა და დასკვნები არ გვაქვს. სავარაუდოდ, რუსთველი 1995 წლამდე იკითხებოდა და ისწავლებოდა გერმანულ სკოლებში. ამის შემდეგ სასწავლო წიგნებში აღარ ჩანს შოთა რუსთველის სახელი და არც მისი პოემა მსოფლიო ლიტერატურის სიაში. რადგან გერმანიის პოლიტიკური ვითარების ცვლილებების გამო ძველი წიგნები ახლით შეიცვალა, სადაც შოთა რუსთველი და მისი პოემა აღარ შევიდა.

2002 წლიდან შოთა რუსთველის ნაცვლად მე-7 კლასის სახელმძღვანელოში ვხვდებით გივი მარგველაშვილის ნაწარმოებს "ხელთათმანი, რომელიც არ გადაუდიათ" (Der ungeworfene Handschuh) [2, გვ. 218, 248-9]. ეს ნაწარმოები დღემდე შემორჩენილია როგორც სახელმძღვანელოებში, ისე ხალხის მეხსიერებაში. ამრიგად, გერმანიის სკოლის სხვადასხვა დროის სახელმძღვანელოში შეიძლება ვიხილოთ მხოლოდ ორი ქართველი ავტორი: შოთა რუსთველი და გივი მარგველაშვილი.

მითითებული ლიტერატურა:

1. Lesebuch der Klasse 7, (Auswahl: Wilfried Bütow, Waldemar Freitag, Renate Gerecke), Berlin, 1985.
2. "Deutsch plus 7/Gymnasien", Hsg. Von C. Gansel/ F. Jürgens/ K. Rise, 2002.

**Shota Rustaveli's "The Man in the Panther Skin"
in German Schools¹**

Steffi Chotiuary-Jünger

*Humboldt University of Berlin, Doctor of Philological Sciences,
Kartvelologist*

Abstract: German and Georgian Kartvelologists have hitherto not been aware of the fact that the Georgian author Rustaveli and his poem "The Man in the Panther Skin" entered a German school textbook. There is no reference to this book in the last German Bibliography (Georgia -the German-language world, 2008), though the said textbook was issued in 1985 and was used in schools of the German Democratic Republic.

At the time, Rustaveli was almost unknown in the German Federal Republic. Following the unification of Germany Rustaveli was not entered in any textbook.

Key words: *Rustaveli, Germany, school textbook, song of the heroes.*

The present article deals not with the German language or German-language schools in Georgia, as some may think, but schools in Germany. This is a sensation as such. To the present day no one would have thought Georgian writers would find their way into German school textbooks or would have ever entered the curriculum of German schools. This school book has not been mentioned in a recently issued bibliography either.

German children became acquainted with a Georgian writer for the first time in 1985 [1, pp.45-53]. This is Shota Rustaveli. But he was known in a school in East Germany. Rustaveli's work (*The Man*

¹ Paper revised by the author from the journal *Georgica* #32, 2009: Literarische Werke georgischer Schriftsteller an deutschen Schulen (von Rustaveli zu Margvelaschvili).

in the Panther Skin) was taught in the 7th form (wholly or partially). The old Spanish epic poem “The Song of Sid” was studied in parallel to *The Man in the Panther Skin*. Both poems sang of heroism. The German epic *Das Niebelungenlied* was also studied in schools. It was read, discussed and parallels were drawn with *The Man in the Panther Skin*.

Several major stories can be singled out in Rustaveli’s work:

1. A mysterious stranger knight
2. The story of Tariel and the beautiful Nestan
3. Nestan’s disappearance
4. Return

Extracts from *The Man in the Panther Skin* were entered in a school textbook; the following topics were studied: the story of Tariel’s love and the disappearance of Nestan, confidence that good would triumph over evil, theme of friendship, unanimity of the characters, expansion of the theme of friendship as exemplified by the friendship of the characters of Georgia, India and Arabia.

Several translations of *The Man in the Panther Skin* were known at the time: by Arthur Leist (1889), Hugo Huppert (1955), Ruth Neukomm (1974), Mikheil Tsereteli (1975), Herman Buddensieg (1976). Schoolchildren were taught only Huppert’s translation. This is not surprising, as schoolchildren were taught specially selected literature. Because of this only two books of Rustaveli were available for children to read:

1. Rusthaweli, Sch. Der Mann mit dem Tigerfell. Aus dem Georgischen übersetzt und für die deutsche Jugend nacherzählt v. F. Pecina, Reutlingen 1931. (In: Bunte Jugendbücher Heft 146)

2. Rusthaweli, Sch. Der Recke in Tigerfell. Erzählt von V. Ruika-Franz. Berlin 1976 (L. Ausgabe).

Only Ruika-Franz’s translation was entered in the school textbook, with no mention of other (earlier) translators and their translations. Ruika-Franz’s translation was appraised highly.

Besides the epic poem *The Man in the Panther Skin* the pupils were obliged to know its author, evidence on his identity, his floruit, what we know about his life, etc. The pupils found this

evidence in the Afterword of Ruika-Franz's book. The author sheds light on such ideas as justice, friendship and, in the first place, love, the latter being the main motive of the action and thought of the characters of the poem. Synthesis of oriental wisdom and European thought. We know nothing about the number of teachers that taught the poem, or how many pupils read Ruika-Franz's translation (more precisely, narration, 150 pages in all) fully or partially, or how many read Huppert's translation, what impression the poem made on the children and to what extent they used it in their life. Unfortunately, we have no evidence or assumptions on this. Conjecturally, Rustaveli was read and taught in German schools till 1995. After this date neither Rustaveli's name nor his poem are to be found in the list of world literature for, owing to the changes in the political situation in Germany, old books were replaced with new ones, in which Rustaveli and his poem were not entered.¹ From 2002, in place of Shota Rustaveli, in the 7th form textbook we find Givi Margvelaschvili's work *Der ungeworfene Handschul*. This work survives to the present day both in textbook and in the people's memory.

Thus, in German school textbooks only two Georgian authors were entered: Shota Rustaveli and Givi Margvelaschvili.

References:

1. Lesebuch der Klasse 7, (Auswahl: Wilfried Bütow, Waldemar Freitag, Renate Gerecke), Berlin, 1985.
2. "Deutsch plus 7/Gymnasien", Hsg. Von C. Gansel/ F. Jürgens/ K. Rise, 2002.

¹ It is hard to assert this categorically, for there are countless books in Germany, and evidence on Rustaveli and his poem may be preserved in some. It is very difficult to locate and study all books.

ორი შეხვედრა

(გრიგოლ რობაქიძესა და კიტა ჩხენკელთან)

რუსუდან ენუქიძე

თსუ პროფესორ-ემერიტუსი

რეზიუმე: სტატია ეხება 1961 წელს ჟენევისა და ლოზანში ორ გამოჩენილ ქართველ მოღვაწესთან – გრიგოლ რობაქიძესა და კიტა ჩხენკელთან შეხვედრის დღემდე უცნობ დეტალებს.

საკვანძო სიტყვები: გრიგოლ რობაქიძე, კიტა ჩხენკელი

1961 წლის სექტემბერში ქართული ხალხური ცეკვის ანსამბლის (ხელმძღ. ი. სუხიშვილი, ნ. რამიშვილი) გასტროლები ჩემთვის განსაკუთრებულად ამაღელვებელი და საინტერესო აღმოჩნდა. ჟენევაში გრიგოლ რობაქიძეს შევხვდი, ლოზანში – კიტა ჩხენკელს.

ჟენევაში გასტროლები დასასრულს უახლოვდებოდა. ორი დღის შემდეგ ლოზანში მივდიოდით. მოცეკვავე ბიჭებმა მითხრეს, რომ ჩვენს ყველა კონცერტს, და რეპეტიციებსაც კი, გრიგოლ რობაქიძე ესწრებოდა. მათ ეს ფაქტი ჩვეულებრივ ამბად ჩათვალეს, რადგან ევროპაში მოგზაურობისას ძალიან ხშირად, კონცერტის შემდეგ, მოდიოდნენ ქართველები, აღტაცებულნი ანსამბლის წარმატებით; თუმცა თვალები ყოველთვის სევდით ევსებოდათ, როდესაც საქართველოზე და ნათესავებზე ლაპარაკობდნენ. მახსოვს, ძალიან გავუბრაზდი ბიჭებს, რატომ აქამდე არ მითხარით გრიგოლ რობაქიძე თუ დადიოდა კონცერტზე-მეთქი. დამამშვიდეს, ნუ გეშინია,

ხვალაც მოვა, მით უმეტეს რომ ბოლო გამოსვლა გვაქვსო. მართლაც, მეორე დღეს, კონცერტის შემდეგ, ქ-ნ ნინოს და მე გვითხრეს, რომ ბ-ნი გრიგოლი გველოდებოდა ... საშუალოზე მაღალი, გამხდარი კაცი (ნამდვილად არ ჰგავდა 80 წელს გადაცილებულს), ნაცრისფერი გაბარდინის ლაბადაში, შავი პრიალა, გადავარცხნილი თმით და, საოცრად ცივი, გამჭოლი თვალებით (კიდევაც ვიფიქრე, ბიჭებს ალბათ მოეჩვენათ, თორემ ამ თვალებიდან ცრემლი როგორ გადმოვა-მეთქი). როცა მოგვესალმა – ესეც გამიკვირდა, მეგონა ჩვენთან ლაპარაკს საჭიროდ არ ჩათვლიდა ... ცეკვაზე და კონცერტებზე არაფერი არ უთქვამს, უთუოდ იფიქრა (ვინ იცის?), რომ თეატრში ანსამბლთან გატარებული ორი კვირა მისი აღტაცების დასტური იყო. ვუთხარით, რომ მეორე დილით ლოზანაში მივდიოდით. დაგვპირდა, აუცილებლად მოვალ ნავსადგურშიო (ლემანის ტბით უნდა წავსულიყავით). შემდეგ, სრულიად მოულოდნელად, დაიწყო ლაპარაკი, რომ ახლა ვწერ სტატიას, ფრანგი ჟურნალისტების მიერ საქართველოზე გამოქვეყნებული წერილის საპასუხოდო. როგორც გვითხრა, ორ ფრანგ ჟურნალისტს უმოგზაურია საქართველოში, ბევრი რამ კარგი დაწერეს, მაგრამ ბოლოს ასე დაამთავრეს ეს წერილი – “ქართველებს, ჩვენი მარსელელი, კანებიერის ქუჩის მცხოვრებთა მსგავსად (ამბობენ, ფრანგული ანეკდოტების უმრავლესობა მათ მიერაა შეთხზული), მიაჩნიათ, რომ სამყარო იწყება და მთავრდება საქართველოშიო. ფრანგების ამ დასკვნას ბატონი გრიგოლი საშინლად გაუბრაზებია და ამან გადააწყვეტინა საპასუხო წერილის დაწერა.

ანსამბლს ძალიან მკაცრი განრიგი ჰქონდა (ქ-ნი ნინოს მიერ კანონად ქცეული) – ავტობუსი გველოდებოდა, სასტუმროში ვახშამი და დროზე თავ-თავის ოთახში დასვენება (ამ დროს ერთმანეთთან სტუმრობაც კი აკრძალული იყო – ეს კანონი არავითარ კორექტირებას არ უშვებდა)... დავემშვიდობეთ ბ-ნ გრიგოლს იმ იმედით, რომ მეორე დილით ნავსადგურში შევხვდებოდით ერთმანეთს... მაგრამ... მეორე დილით წითელი ჯვრის თავსაბურავიანმა ქართველმა ქალმა ბ-ნი გრიგოლის გამოგზავნილი თაიგული გადმომცა და მითხრა,

თავად ძალიან ავად შეიქნა და მოსვლა ვერ შესძლო. ამ ქალბატონმა ისიც გვამცნო, რომ შალვა დადიანის ერთადერთი კანონიერი მეუღლე გახლდათ (რადგან ჯვარდაწერილი მხოლოდ მასთან იყო).

ლოზანაში პირველივე კონცერტზე ციურიხიდან ჩამოვიდა ბ-ნი კიტა ჩხენკელი თავისი მოწაფეებით, ქართველოლოგი ქალებით (ლეა ფლური, იოლანდა მარშევი, რუთ ნოიკომი). შესვენების დროს ამ ქალბატონებმა დიდხანს ილაპარაკეს ბ-ნი კიტას მეცნიერულ დამსახურებაზე (ბევრმა უცხოელმა სწორედ ჩხენკელის „ქართული ენის შესავლით“ შეისწავლა ქართული ენა). როგორც გვითხრეს, ბ-ნი კიტას ახლად დაწყებული ჰქონდა მუშაობა დიდ ქართულ-გერმანულ ლექსიკონზე (ექვსი ნაკვეთის გაკეთება მოასწრო; დანარჩენი ოცი – ი. მარშევის ხელმძღვანელობით დასრულდა 1974 წ.). ამ ქალბატონებმა მოგვხიბლეს თავიანთი დამოკიდებულებით საქართველოს და ქართული კულტურის მიმართ – თურმე თვეში ორჯერ აწყობდნენ ქართულ საღამოებს, სტუმრებს ქართული პოეზიის ნიმუშებს აცნობდნენ და თან მათ მიერ გაკეთებული ქართული კერძებით უმასპინძლებოდნენ. ჩვენი შეხვედრა ციურიხელი ქალბატონების მიერ ლამაზად წარმოთქმული ბარათაშვილის და ბესიკის ლექსებით დამთავრდა.

ლოზანიდან ბრიუსელში გავემგზავრეთ. რამდენიმე ძალიან წარმატებული კონცერტის შემდეგ იმპრესარიომ მოაწყო ანსამბლის შეხვედრა ევროპელ ჟურნალისტებთან; გვითხრეს, რომ ამ შეხვედრას (ბელგიის ერთ-ერთი უძველესი სასახლის დარბაზებსა და ულამაზეს პარკში) ესწრებოდა 2000 კაცი. აქაც ისევე, როგორც მთელს მსოფლიოში, მაყურებლებს და საგაზეთო სტატიების ავტორებს აოცებდათ ქართული ხალხური ცეკვის უნიკალური მახასიათებელი – განსაცვიფრებელი განსხვავება ქალისა და ვაჟის საცეკვაო

პარტიებს შორის: ტემპერამენტის ვაჟკაცი, ფეხის წვერებზე მოცეკვავე, თითსაც კი არ აკარებს ქალს; ქალი კი – ნაზი, ნარნარი, წყნარი; კულისებში მოსულ მაცურებელს ისიც აინტერესებდა, ფეხსაცმელზე გორგოლაჭები ხომ არ გვექონდა დამაგრებული – ცეკვის დროს ასეთი სვლა ბორბლების გარეშე წარმოუდგენლად მიაჩნდათ.

ამ შეკრებაზე ჩემთან მოვიდა ბ-ნი დავით ბერეკაშვილი, ბრიუსელში მცხოვრები ძალიან ცნობილი ინჟინერი. მითხრა, რომ წერილი მიიღო მისი მეგობარი გრიგოლ რობაქიძისგან, და წამიკითხა ის ადგილი, რომელიც ჩემთვის იყო განკუთვნილი; პირველი ფრაზა ზეპირად მახსოვს (ან კი რა დამავიწყებს!): „ძმაო დავით! ქართული ანსამბლის ბოლო კონცერტის შემდეგ შემოფრქვევით შემომეგება ერთი ასული – რუსუდან ენუქიძე ...მოკლედ გადმოგცემთ რა აინტერესებდა ბ-ნ გრიგოლს: „ამ გოგონას, მისი ასაკის გამო, შეუძლებელია ჩემი წიგნები წაკითხული ჰქონდეს. საქართველოდან წამოსვლის შემდეგ ყველა ჩემი წიგნი დაწვეს. მაშ რამ გამოიწვია მისი დაინტერესება ჩემი პერსონით? გთხოვ ჰკითხო და მაცნობო“. მე ვუთხარი ბ-ნ დავითს, რომ მამაჩემი, პროფესიით ინჟინერი, ლიტერატურის დიდი მოყვარული იყო, გრიგოლ რობაქიძის დიდი თაყვანისმცემელი (არ ვიცი, „პიტლერსა“ და „მუსოლინზე“ დაწერილი წიგნების წაკითხვის შემდეგ თუ ისევ ასეთად დარჩებოდა – ნამდვილად არ ვიცი!). „გველის პერანგი“ თითქმის ზეპირად იცოდა, ხშირად მიკითხავდა ნაწყვეტებს. ისიც მახსოვს მამამ ერთხელ მითხრა, რომ რობაქიძეს საქართველოდან წასვლის შემდეგ სტატია დაუწერია, სადაც იმდროინდელ საქართველოს ხეიბრებისა და უგუნურთა მიერ დასაკუთრებულ ქვეყნად თვლიდა – ჯანსაღი და გონიერი მოსახლეობა ბოლშევიკებმა გაწყვიტესო. ეს იყო მთავარი მიზეზი სამშობლოდან მისი წასვლისა. ამ ფაქტით უთუოდ იმის ახსნაც შეიძლება, თუ რატომ იყო ასე აღელვებული და თვალცრემლიანი ანსამბლის კონცერტებზე, სადაც მისი თანამემამულეების – ჯანსაღი და ლამაზი ახალგაზრდების ოსტატობას ოვაციებით ეგებებოდა უცხოელი მაცურებელი.

ბ-ნმა დავით ბერეკაშვილმა საპასუხო წერილი გაუგზავნა გრიგოლ რობაქიძეს. სულ მალე მისგანაც მიიღო წერილი თხოვნით, რომ რუსუდანმა აუცილებლად გადასცეს ბ-ნ ვანო ენუქიძეს ჩემი მოკითხვაო.

თბილისში დაბრუნებულმა მატარებლის ფანჯრიდან მამას გადმოვძახე: „მამიკო! გრიგოლ რობაქიძემ მოკითხვა შემოგიტვალა“. მამამ მიპასუხა: „ბ-ნი გრიგოლი გარდაიცვალა“. გარდაცვალებამდე მწოლიარემ მოასწრო სტატია „ქართული გენი როკვად განფენილის“ დაწერა.

ერთი წლის შემდეგ კიტა ჩხენკელი გარდაიცვალა 68 წლის ასაკში.

**Two Meetings with
Grigol Robakidze and Kita Chkhenkeli**

Rusudan Erukidze

Professor Emeritus, TSU

Abstract: The article deals with hitherto unknown details of the author's meeting in Geneva and Lausanne in 1961 with two eminent Georgian figures: Grigol Robakidze and Kita Chkhenkeli.

Key words: *Grigol Robakidze, Kita Chkhenkeli*

In September 1961 the tour of the Georgian Folk Dance Company (directed by I. Sukhishvili and N. Ramishvili) proved especially exciting and interesting for me: in Geneva I met Grigol Robakidze, and at Lausanne Kita Chkhenkeli.

Our tour in Geneva was coming to an end. In two days we were moving to Lausanne. I was told by the boy dancers that all our concerts, and even rehearsals, were attended by Grigol Robakidze. They took this fact as a matter of course, for during our tours of Europe Georgians, enthusiastic over our company's success, often came to see us after the concert. However, tears welled up into their eyes when speaking about Georgia and their relations. I remember how angry I was with the boys for not telling me about Grigol Robakidze visiting the concerts. They assured me that he would surely come on the following day, for it was our last performance. Really, the next day, following the concert, dear Nino and I were told that Grigol was waiting for us... above average height, a thin man (you would not take him for a man over eighty), in a grey gabardine overcoat, with black glossy combed hair and astonishingly cold gimlet-eyes (I even thought that the boys' story about tears in

those eyes must have been an optical illusion). Upon greeting us, I was surprised that he made no mention of the dance and concerts, he must have thought the fortnight “spent” by him in the theatre with our company was sufficient proof of his enthusiasm. We told him that the next morning we were leaving for Lausanne. He promised to see us off at the pier (we were to cross Lake Lemman). Then, all of a sudden he said that he was writing an article in response to one published by French journalists on Georgia. He said, two French journalists had travelled to Georgia and written many good things, but had concluded their impressions thus: “The Georgians, like the residents of Cannebierre Street in Marseilles (most French anecdotes are said to have been invented by them), believe that the world begins and ends in Georgia”. This conclusion made by the French journalists had got Dear Grigol’s goat and he had decided to write a reply.

The Company had a very tight schedule (turned into a law by Dear Nino): a coach waited for us, supper at the hotel and all went to their rooms without delay (“visiting” one another was forbidden). This regulation allowed no “correction”. We took leave of Dear Grigol in the hope of meeting at the pier in the morning ... But next morning a Georgian woman with a Red Cross cap handed me a garland sent by Dear Grigol, saying: “He felt very ill and failed to come. The lady told us also that she was the only legal spouse of Shalva Dadiani (for she was wedded only to him).

At Lausanne Mr. Kita Chkhenkeli arrived for the concert from Zurich, accompanied by his pupils – Kartvelologists Leah Flury, Jolanda Marchev and Ruth Neukomm. These ladies spoke for a long time about Dear Kita’s scholarly contribution. (Many foreigners had studied Georgian with the help of Chkhenkeli’s “Introduction to the Georgian Language”). We were told that Kita had just begun work on the comprehensive Georgian-German Dictionary (he had time to compile six fascicles: the remaining twenty were completed in 1974 under the direction of J. Marchev.). These ladies charmed us with their attitude to Georgia and Georgian culture. We learnt that twice a month they arranged Georgian evening parties, introducing

specimens of Georgian poetry to the guests and treating them to Georgian dishes made by them. Our meeting with the Zurich ladies was crowned with their fine declamation of verses of Baratashvili and Besiki.

From Lausanne we went to Brussels. After several highly successful concerts, the impresario arranged a meeting of the Company with European journalists. We were told that this meeting (in the halls of one of the oldest palaces and most beautiful gardens of Belgium) was attended by 2000 persons. Here too, like in the whole world, the spectators and authors of newspaper articles were astonished with a unique characteristic of Georgian folk dance – the astounding difference between the dancing parts of male and female: a spiritual young man dancing on his tiptoes doesn't touch the girl even with his finger; the female is gentle, lilting, serene; a spectator in the wings was interested whether we had castors on our shoes, for they thought such movement unimaginable without castors while dancing.

During this meeting, I was visited by Mr. David Berekashvili, a well-known engineer residing in Brussels. He said he had received a letter from his friend Griogol Robakidze. He read the passage in the letter intended for me. I remember the first phrase by heart (how can I forget it!). "Brother David, after the last concert of the Georgian Company, a maiden – Rusudan Erukidze – came up to me with tender affection". In brief, Dear Grigol's query was couched in these words "Owing to her age, this girl cannot have read my books. Following my departure from Georgia all my books were burnt. Then what caused her becoming interested in my person? Please ask her and let me know", I told David that my father, an engineer by profession, was a great lover of literature – a great admirer of Grigol Robakidze (I do not know whether he would remain the same after reading "Hitler" and "Mussolini", I really do not know!). He knew "The Snake Slough" almost by heart. He often read for me passages. I also remember father's words that after leaving Georgia, Grigol Robakidze had written an article in which he considered Georgia a country taken over by cripples and fools - for

the Bolsheviks had exterminated the able-bodied and reasonable population. This was the principal reason for leaving his homeland. This can doubtless explain why he was excited and teary-eyed at the concerts of the Company where he witnessed the ovation with which the foreign audience greeted the skill of the healthy and handsome youth of his compatriots.

David Berekashvili wrote back to Grigol Robakidze, and soon received a letter from him, with a request to Rusudan to convey his kind regards to Mr. Vano Erukidze.

Returning to Tbilisi, I shouted from the window of the train to my father: "Daddy! Grigol Robakidze has sent you his best regards". He answered: "Dear Grigol is dead". Before his death, bedridden, he had time to write the article, "Georgian Gene Expanding in Dance".

Kita Chkhenkeli died within a year at the age of 68.

საგამომცემლო ინფორმაცია

ქართველოლოგია ფართო გაგებით ნიშნავს ქართული კულტურის, ისტორიისა და ქართულ სამყაროსთან დაკავშირებული ჰუმანიტარული სფეროს სხვა დარგის შესწავლას. ესენია: ენათმეცნიერება, ლიტერატურათმცოდნეობა, ხელოვნება, არქეოლოგია, ფოლკლორი, ეთნოგრაფია, წყაროთმცოდნეობა და სხვ.

ჟურნალი „ქართველოლოგი“ წელიწადში ორჯერ გამოდის როგორც ბეჭდური, ასევე ელექტრონული სახით. 1993-2009 წლებში იგი მხოლოდ ბეჭდურად გამოდიოდა (NN 1-15). გამომცემელია „ქართველოლოგიური სკოლის ცენტრი“ (თსუ), ფინანსური მხარდამჭერი „ქართველოლოგიური სკოლის ფონდი.“ დამაარსებელი და მთავარი რედაქტორია ელგუჯა ხინთიბიძე. 2011-2013 წლებში ჟურნალი ფინანსდება საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის, რუსთაველის ფონდის გრანტით.

„ქართველოლოგი“ ორენოვანი (ქართული და ინგლისური), პროფესიული და აკადემიური ჟურნალია. ქართველოლოგიის დარგში მეცნიერული სიახლეების დანერგვასთან ერთად იგი მიზნად ისახავს ქართველ მკვლევართა ნარკვევების პოპულარიზაციას საერთაშორისო დონეზე და საზღვარგარეთული ქართველოლოგიური მეცნიერების გავრცელებას ქართულ სამეცნიერო წრეებში.

სარედაქციო კოლეგია:

ჟურნალის ირგვლივ შემოკრებილი უცხოელი ავტორები თავიანთ ქართველ კოლეგებთან ერთად არიან „ქართველოლოგის“ სარედაქციო კოლეგიის წევრები, აქტიური მონაწილენი ჟურნალის სამეცნიერო სტილისა და ფორმის ჩამოყალიბებაში, სამეცნიერო სტატიების ავტორები, ზოგიერთ შემთხვევაში გამოსაქვეყნებელი სტატიების რეცენზენტები და თავიანთ ქვეყნებსა და სამეცნიერო ცენტრებში ქართველოლოგიის პრობლემეტიკის პოპულარიზატორები.

მთავარი რედაქტორი: ელგუჯა ხინთიბიძე

ინგლისური ტექსტის რედაქტორი: არიანე ჭანტურია

ბახტაძე მიხეილ (ისტორია) – საქართველო; ბეინენი ბერტ (რუსთველოლოგია) – აშშ; ბოედერი ვინფრიდ (ენათმეცნიერება) – გერმანია; ბუაჩიძე გასტონ (ქართველოლოგი) – საფრანგეთი; დობორჯგინიძე ნინო (ენათმეცნიერება) – საქართველო; ენოხი რუვენ (ქართული ენა, ქართულ-ებრაული კულტურული ურთიერთობები) – ისრაელი; კოჯიმა იასუჰირო (ქართველური ენები) – იაპონია; კუდავა ბუბა (ხელნაწერთმცოდნეობა) – საქართველო; ლიჩელი ვახტანგ (არქეოლოგია)

– საქართველო; მაგაროტო ლუიჯი (ქართული ლიტერატურა) – იტალია; მელიქიშვილი დამანა (ქართული ენა) – საქართველო; ნიკოლეიშვილი ავთანდილ (ქართული ლიტერატურა) – საქართველო; ნოცუნი პრშემისლავ (არქეოლოგია) – პოლონეთი; რატიანი ირმა (ლიტერატურათმცოდნეობა) – საქართველო; სიხარულიძე ქეთევან (ფოლკლორი) – საქართველო; ტიუტი კევინ (ეთნოგრაფია და ფოლკლორი) – კანადა; უტიე ბერნარდ (მედევისტისტიკა) – საფრანგეთი; ფეინრიხი ჰაინც (ქართული ენათმეცნიერება) – გერმანია; შურდია გაგა (ქართული ლიტერატურა) – იტალია; ჩიხლაძე ნინო (ქართული ხელოვნების ისტორია) – საქართველო; ხოტივარ-იუნგერი შტეფი (ქართული ლიტერატურა) – გერმანია.B

ჟურნალის თითოეული ნომრის მომზადებას და გამოქვეყნებას ახორციელებს გამგეობა: ხინთიბიძე ელგუჯა, ჭანტურია არიანე, ჩაკუნაშვილი ნინო, ჯავახაძე ირინა, გულიაშვილი სოფიო, ვარდოსანიძე ცირა.

© ქართველოლოგი

ქართველოლოგიური სკოლის ფონდი
13, ჭავჭავაძის გამზირი, თსუ
0179, თბილისი, საქართველო
ტელ.: 99532 2 29 08 33;
ფაქსი: 99532 2 25 25 01
ელფოსტა: kartvcentre@hotmail.com;
kartvelologist@gmail.com
ვებგვერდი: kartvfund.org.ge;
kartvelologi.tsu.ge

© KARTVELOLOGIST

Fund for Kartvelian Studies,
13, Chavchavadze Ave., TSU
0179, Tbilisi, Georgia
Tel.: 99532 2 29 08 33
Fax: 99532 2 25 25 01
Email: kartvcentre@hotmail.com;
kartvelologist@gmail.com
Website: kartvfund.org.ge;
kartvelologi.tsu.ge

უკ (UDC)821.353.1+811.353.1+008(479.22)
ქ - 275
ISSN 1512-1186

